

VIGILIA

47. évf. 12. szám

1982. december

KARÁCSONY

A béke teológiája

A karácsony ünneplése

A háromszéki szentföld

Útitársunk, Jézus

Álom és valóság

A Magyar Növendékpapság

Néprajzi Munkaközössége

ÉVFORDULÓK, EMLÉKEK

Illyés Gyula

Márai Sándor

Radnóti Miklós

Kodály Zoltán

Andrej Tarkovszkij

Sík Sándor

Szabédi László

Précis: français, deutsch,
English, italiano

GÉRARD BESSIÈRE: Ismerte őt... (vers)	881
CSERHÁTI JÓZSEF: A béke teológiája	882
VAS JÓZSEF: A karácsony ünneplése	888
KATONA JUDIT: Testamentum; Karácsony-köszöntő (versek)	892
T. SZÉKELY LÁSZLÓ: A háromszéki szentföld	893
MEZEY KATALIN: Fenyő a szakadék fölött. Illyés Gyula nyolcvanéves	899
GERLEI JÓZSEF: A vacsora (regényrészlet)	902
PÉTER LÁSZLÓ: Sík Sándor noteszai	910
GÖMÖRI GYÖRGY: Radnóti spiritualizmusa	914
ZAY LÁSZLÓ: Tarkovszkij, avagy a filmművészet ikonosztáza	922
MÓSER ZOLTÁN: Álom és valóság. Kodály Zoltán karácsonyi népdalfeldolgozásai	927
BARSY IRMA: Üzenet (vers)	930

A Vigilia beszélgetése

Kodály Zoltánnéval (Bálint B. András)	931
---	-----

Dokumentum

TOMISA ILONA: A magyar növendékpapság néprajzi munkaközössége	935
GALAMBOSI LÁSZLÓ: Sugarat bocsátó asszony (vers)	941
ERDŐDY EDIT: Márai itthon. 1945–1948	942

Napló

Útitársunk, Jézus (Szennay András)	948
Irodalom Fodor András: Könyvomat (Rónay László) – 949; Szabédi László: Rózsahullató fa (Virt László) – 950; Teológia Az Apostolok Cselekedeteinek olvasása (Király Ernő) – 951; Világpolg Öt új könyv Londonból (Nagy Kázmér) – 952; Zene Beethoven: Fidelio. Otto Klemperer Budapesten (R. L.); Rossini: Mózes (Váczi Tamás) – 954; Idegen nyelvű tartalomjegyzék – 956; Haza és nagyvilág – 960. és a hátsó belső borítón; <i>Könyvjelző</i> a 898., a 909. és a 947. oldalon.	

KÉPEK: *Huszárik Zoltán* grafikája a címlapon, *Móser Zoltán* felvétele a 927. oldalon, szentelt gyertya a XIX. század végéről a 941. oldalon.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felölös kiadó: VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk-számlaszáma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József Nádor tér 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hirlap Külkereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16.50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekk-számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20.– Ft. Előfizetés: negyedévre: 60.– Ft, félévre: 120.– Ft, egy évre: 240.– Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (20060). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem. (813293)

GÉRARD BESSIÈRE

Ismerte őt ...

*Ismerte Őt
a Lelket
aki megérintette egykoron
vakító árnyékával*

*Tudta
az ő édességét és az ő erejét
és az ő termékeny
meghittségét*

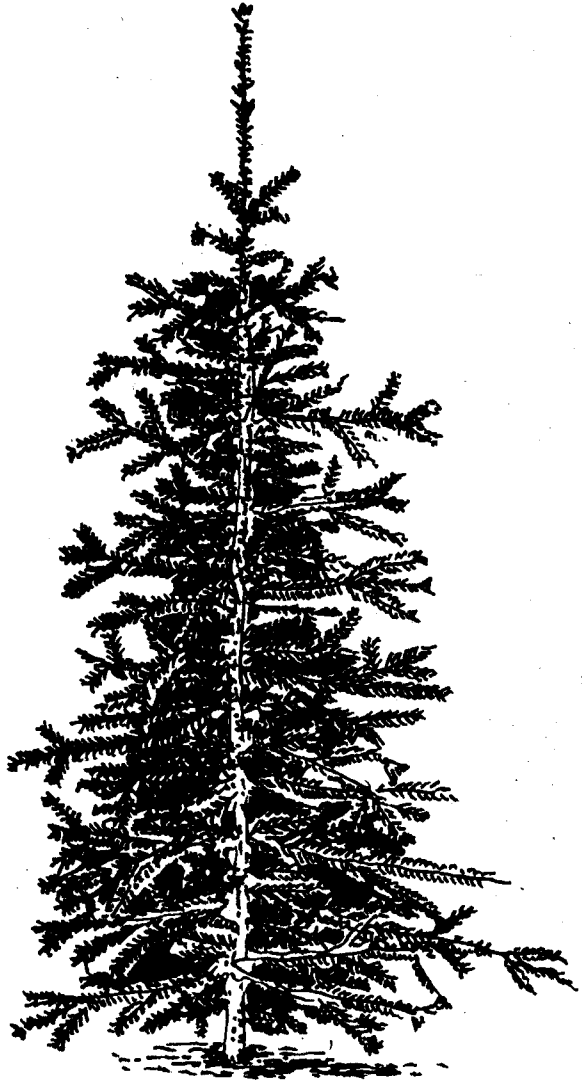
*Látta
az ő tüzét
fényt és égő tekintetet
Jézus szemeiben*

*Amikor jövendőlt
amikor megbocsátott
amikor zavarba ejtett
amikor szeretett*

*Amikor megteremtette
nagy fájdalommal
nagy buzgalommal
az új népet*

*Felismerte Őt
amaz ötvenedik napon
amikor a szél
nem volt még csak egy lehelet*

*S borzongott még
hogy megsejtette
az emberiség méhe mélyén
az eljövendő életet.*

**Boldog,
szeretetlenben gazdag
karácsonyt kíván
minden olvasójának
a Vigilia**

**(SZEGZÁRDY-CSENGERY JÓZSEF
fordítása)**

A BÉKE TEOLÓGIÁJA

Az egész világ békéért kiált

A második világháború halálaratásai, kegyetlen pusztításai még mindig rettegésben tartják a milliokat, akik lelkileg sérültek meg és félelmükben összeállnak, érvelnek, beszélnek, tiltakoznak a háború ellen, mert attól tartanak, hogy a háború legnagyobb sérültje, a szeretet, a megbocsátás és ezek gyümölcse, a béke, nem tér vissza közénk. Hihetetlen méretekben fegyverkeznek a nagyhatalmak, s követik őket a katonai tömbökben élő kism nemzetek is. Békéért kiáltanak mindenütt, de meg kell állapítanunk, hogy e szónak nem mindig azonos az értelme. Ebből még inkább nyugtalanság és bizonytalanság ered.

A rómaiak jeligeje ismét hitelt kapott: „Ha békét akarsz, készülj a háborúra”. Ma ezt így fejezik ki: fegyverkezünk fel úgy, hogy a másiknak ne is jusson eszébe fegyvert ragadni, mert órák alatt megemmisülhet. Fenyegetőznek a hidrogénbombával, amelyből már annyi van, hogy földünk nagyobb része lángba borítható lenne. Szembe kell néznünk az amerikai neutronbombával is, amely naiv és cinikus vélekedés szerint azért „humánus”, mert nem pusztítja el házainkat és városainkat, csak az embert és az életet. A megfélemlítés és elrettentés legszörnyűbb kihívása azonban a részleges atomháború fenyegetése, amely azért emberséges – mondják –, mert az ölést, a halált ismét a csataterekre helyezi vissza. E kegyetlen romantikusok mellett a réalpolitikuskok úgy gondolják, hogy Európában a békét csak a katonai egyensúly tudja biztosítani. Ez egyszerűen azért nem igaz, mert a végsőkig fokozza a háborús potenciált és ez bármikor – véletlen jelentés vagy téves műszaki kapcsolás következtében – végzetes, soha jóvá nem tehető, a pusztítást ránk zúdító világrengető robbanáshoz vezethet.

A vélekedések és találgatások sorozatában vajon *hol az egyház helye*, mit kell képviselnie, hogy a semleges, vagy inkább nem gondolkodó tömegeknek isteni küldetésénél fogva megnyugtató, erősítő és vigasztaló szavakat mondjon? A pápa, a püspökök, a püspöki karok a széles körű békemozgalmak követeléseit már régóta, de különösen az elmúlt esztendőkből magukévá tették, és hogyan is érvelhettek volna jobban a háború ellen, földi életünk legnagyobb kincse, a béke mellett, minthogy a Jézus Krisztusban valósággá lett isteni adományra, a béke kegyelmére és lelkületére hivatkoztak.¹

Az 1982. év békenapjának mottója volt: „*A béke Isten ajándéka, melyet az emberekre bizott*”. A béke értelmi összefüggésében magától értetődő lenne, de nem adatik meg magától, és ezért eleven vágyakozással, szüntelen reménykedéssel meg kell küzdenünk érte. A következőkben a keresztény békefogalom teológiai tartalmát és az ebből folyó keresztény magatartás és cselekvés elemeit szeretném megközelíteni. Annyit hallunk naponta krízisekről, háborús konfliktusokról, politikai, társadalmi és világnézeti erők összecsapásáról: a félelem és szorongás egyre erősödik bennünk. Az egyháznak segítséget kell nyújtania.²

Krisztus a mi békénk

II. János Pál pápa a különböző világrészekben tett utazásai alkalmával általában a konkrét társadalmi helyzet s a helyi etikai aktualitások figyelembevételével beszélt az evangélium üdvösségtartalmának birtokában a társadalmi igazságosságról, az emberi jogokról, a szabadságról, a munkáról, a fejlődésről, a szegénységről, a világgazdaság problémáiról, a kizsákmányolásról és a háborúról, a béke elvesztésének veszélyéről. Feltűnést keltett, hogy a Szentatya a legritkábban használt társadalombölcséleti vagy erkölcsbölcséleti érveket; csupán a Szentírásra kívánt hivatkozni, az Isten szavára mindenütt, abból a meggyőződésből, hogy az evangéliumból kisugárzó isteni erő meg tudja világítani azok elméjét, akik Istenben hisznek és remélnek (Ro, 1,16–17).

Ha a béke teológiai tartalmát kívánjuk feltárni vagy megközelíteni, az isteni kinyilatkoztatáshoz kell folyamodnunk, az Ó- és az Újszövetséghez. Akik a Közel-Keleten jártak, lépten-nyomon hallották a lágy hangzású köszöntést vagy kölcsönös üdvözlést: „Salom, salem-alek, salem-aleikum”, „béke veled” vagy „béke veletek”. Arabok és zsidók némi hangsúlyeltolódással ma is egyformán használják ezeket az üdvözlő szavakat. A „salom” szó, mint üdvözlési formula nem kijelentés, hanem inkább kérdést tesz föl és jókívánságot fejez ki két ember találkozásakor: „Salom”? Hogy vagy? – Egészséges vagy? – Minden rendben? Ez a kérdés még most is kihallatszik a keleti üdvözlésből, és amikor az Úr Jézus tanítványait, munkatársait így köszöntötte: „salom”, béke veletek (Lk 24,36; 20,21), akkor ilyen értelemben köszöntötte őket. A fogalmat nyelvi eredete szerint elemezve azt látjuk, hogy nem egyszerűen azonos a békével, hanem különböző vonatkozásai vannak. A szó etimológiailag azt jelenti „elegem van belőle”, organikus összefüggésben pedig, hogy „egészséges, rendben van”, és az emberi közösség életberendezkedésében a salom egyenlő a társadalmi elrendezettséggel, a földi boldogságban élő ember békeátélésével és magatartásával.

A salom, mint biblikusan értelmezett békefogalom, a rendezett, az igazságosságra és a társadalmi egyensúlyra épülő közösségben valósul meg, ahol nincsen nélkülözés, ahol jogvédelemben részesülnek a szegények, az özvegyek, az árvák és az idegenek. Az eddig nyert tartalmi jegyeket fontos és értékes elemekkel egészíthetjük ki, mert a „salom” egyúttal a biblikus, a Szentírásban kifejezett remény lelke és szíve, más szóval a tartós és általános béke utáni vágy; már kívánságaink beteljesedésének ígéretei is megelégedetté és boldoggá tehetnek minket. „Az igaz a hitből és a reményből él.” Az emberiségben a boldogság óhaja mindig azonos volt a rend és a béke vágyával. *Izraelre vonatkozóan a „salom” tartalma a közösségen belüli teljes egyensúly és kiegyenlítetttség, amelyre a rend alapjaira, az Isten áldásától kísért, reménytől táplált emberi törekvésekre, az egész emberiség fejlődésére és az élet tökéletesítésére épülnek.* Csak így érthető meg, hogy a béke fogalma átöleli az egész emberi valóságot: az ember egészségét, szellemi-erkölcsi világát, az ember munkáját és alkotásait, sőt magát az emberhez tartozó természetet is.³

Izajás próféta jövendölésében a Megváltó, Jézus Krisztus születéséről ez áll: „Gyermek születik nekünk, Fiú adatik nekünk, az ő vállára kerül az uralom. Így fogják hívni: Csodálatos, Tanácsadó, Erős, Isten, Örök Atya, Béke Fejedelme.” Érdemes megjegyezni, hogy a salom fogalmát a Szentírás görög fordítása, a Septuaginta, több mint húsz különböző szóval adja vissza, csupán árnyalati különbségek vannak közöttük. Görögül a „salom” általában „eiréné”, és az Újszövetségben is köszöntő szóról van szó (1Kor 1,3; Gal 1,3; Ef 1,2). A tanítványok azt a megbízást kapták, hogy az emberekkel való találkozás alkalmával békeköszöntést mondjanak és adják át nekik az üdvözítő, boldogító békét. Az egyház sorsát Isten intézi, az üdvösség áldásával – békével – tölti be. Erről az üdvösségről beszél a „béke evangéliuma” (Ef 6,15), ezt a békét adja Jézus övének (Jn 14,27), mert Isten a „békesség Istene” (Ro 15,33; 1Kor 14,33). Isten Fia által adta nekünk a békét (ApCsel 10,36; Fil 1,2; Kol 1,20). Ahol béke van, ott élet van (Ro 8,6). Az üdvösséges béke azt is kifejezi, hogy az ember lelkével, testével együtt boldog állapotban van. Az újszövetségi békefogalomban elsősorban Isten önkéntes kegyelmi adományáról van szó: *a megkeresztelt ember Istennel békében él Krisztus által, hiszen „Krisztus maga a mi békénk”* (Ef 2,14). Krisztus kettős vonatkozásban oka a békénknek: létrehozója az Istennel és az emberekkel való boldog kapcsolatunknak, kiengesztelte az embert Istennel (Ro 5,1) és kibékítette az embereket egymással, amennyiben a zsidók és pogányok között a választófalat ledöntötte és Szentlelkével az Istenhez való visszatérést biztosította (Ef 2,18). E béke már most jelen van az egyházban, tehát ez a béke, a keresztyény béke a Jézus Krisztustól akart béke, Isten országának lényeges jegye (Ro 14,17; Kor 1,15).

A béke: keresztyény remény

A béke teológiájáról beszélni annyi, mint megkeresni és megtalálni a békességnek mint személyi magatartásnak és erénynek, valamint a békének mint az emberek közötti társadalmi kapcsolatnak a helyét Jézus Krisztus megváltásművében, ennek hitigazságrendszeri és erkölcsi látóhatárában. Azt kérdezzük, hogyan függ össze a béke a Jézus Krisztus által szerzett isteni irgalom, meg-

bocsátás és megszentelés kegyelmi világával és még közelebről az evangéliumi tanítással? Kézenfekvő, hogy akik Istenben mint gondviselő Atyában, Jézus Krisztusban, az istenemberben mint isteni megváltóban hisznek, azok a Szentlélek állandó megszentelő közvetítésében, az egyház által meghirdetett evangéliumi békének sajátos, minden emberi dimenzión túlmenő tartalmat tudnak adni.

A béke keresztény értelmezés szerint a keresztségben kapott istengyermeiség kegyelmének kisu-gárzása, a béke tartalmának ez a forrása és alapja; továbbá a béke a Krisztusban létesült ember-testvériség megvalósulásának jele és eszköze, amely végül is mint a hitből és szeretetből jövő isteni adomány a keresztény reményben lesz éltető tulajdonunkká. A nem hívők számára e teológiai okfejtés nem mond sokat, vagy egyszerűen semmit. Amit azonban mint következtetést a mindennapi életre és az általános emberi magatartás szempontjából levonunk, mélyebb betekintést adhat minden őszintén kereső ember számára e nagy kérdések titaiba. Sokat tanulhattam a buddhizistáktól, amikor azt magyarázták, hogy a békére való törekvés alapja csak a lelki megtisztulás utáni vágy lehet.

„Egy a Test és egy a Lélek, mint ahogy a hivatástok is egy reményre szól” (Ef 4,4). E sorokban a béke és a remény, és a kettő közti összefüggés teológiai kifejtésének legfontosabb alapszövegéről van szó. Itt együtt szerepelnek a titokzatos Krisztus-test, vagyis az egyház, az egyházat éltető Szentlélek és a keresztények elhivatottsága az egyetlen közös reményre, amit a Szentlélek az egyházban biztosít számunkra. E remény végső soron az Isten országának, az igazság, az igazságosság, a szeretet és a béke Istentől akart lelki uralmának világvégi és időközi megvalósulása, és így földi értelemben egyúttal mindaz, ami bennünket a tökéletes beteljesüléshez vezethet. Így a hívők reményének tárgya az, ami biztosítja, hogy „Krisztus kegyelmi teljességében és épségében” részt kaphatunk, és mi is Isten gyermekeiként krisztusi életet élhetünk. Ami a Szentírás szerint békénket biztosítja, egyúttal reményünk tárgya lehet: ilyen a fejlődés, a testi egészség, az élet biztonsága, az emberi együttműködés, a barátság, egyszóval mindaz, ami Istenhez és az emberekhez kapcsol.

1. *Az istengyermeiség kegyelmének kiáradása: a béke teológiai forrása és alapja.* A Krisztusban való kibékülésünknek kettős dimenziója van, égi és földi. Az Istennel való találkozás az ember teljes megváltoztatását hozza magával, a megkeresztelt ember Isten gyermeke és új teremtmény lesz, más szóval nem csupán természetes, hanem természetfeletti elvek szerint cselekszik (2Kor 5,17). Jézus halála és feltámadása a benne hívőket „új emberré” tette. A keresztények „Isten munkatársai” (1Kor 3,8), akik részt vesznek a világ „újáteremtésében”, tökéletesítésében. Ennek következtében a béke földi dimenziója sem csupán etikus természetű, vagy cselekvésrendű valóság, hanem létrendi alapon nyugszik. *A Krisztus közösségében élő hívők, az isteni megigazulás két forrása, a hit és a keresztség által „béketeremtők és békeközvetítők” lesznek, akik egymás között kisugározzák az ellenségeskedést feloldó békés lelkületet.*

A hitből jön a reményünk, és az istengyermekek reményében gyökerezik a békességünk. A béke teológiai tartalma elmélyülést kíván, és ezért lett újabb praxis mindenütt a világon a békemeditáció. E lelki elmélyülés megszabadít bennünket a mindennapi élet felületességének nyomasztó hatásától, lassan kialakítja lelkünkben az igazi, krisztusi ember békéjét, e béke keresését és feloldja bennünk a régi „barát-ellenség” gondolatmodellt, amely szembehelyezkedő kettősséget jelent, osztályozást a külvilággal, az emberekkel való kapcsolatban. Valódi énünket kell keresnünk, hogy felfedezzük abban az Isten és az emberek iránti elkötelezettséget. E spiritualitás többet ér minden külső beavatkozásnál, a fegyvergyártás megszüntetéséért, a leszerelésért, az atommentes övezetek létrehozása elleni tiltakozásnál. A szíveket kell mozgósítanunk, és ez csak úgy lehetséges, hogy ismét megteremtjük magunk körül a „bizalom egységét”.

A béke a reményben lesz sajátunk! Ez most már Istenre tekintve biztosítottak vagyunk hadseregekkel, fegyverekkel és atombombákkal szemben; a reményben való békénk lelki birtoklást jelent. És ez mindennél döntőbb! E vonatkozásban más és több a teológiai-lag értelmezett békefogalom a különböző társadalmi és politikai békemozgalmak programjánál. A vallási értelemben vett békéről van szó, melyet csak Krisztus, de „a világ nem adhat” (Jn 14,27); ugyanakkor ez a hitből és reményből, a természetfeletti forrásokból eredő békesség a világbéke megteremtésének egyik sorsdöntő eszköze is.

Evangéliumi és tanításrendszeri összefüggése miatt *a béke tartalma az Újszövetségben fontos, központi szerepet tölt be.* Sajnos, az átlagkeresztény erről nem tud sokat, éppen ezért új tudatalakításra kell törekednünk. A jog és a rend helyes értelmezésére: e kettő tudniillik a Szentírásban sohasem áll a béke fölött, hanem alá van rendelve a békének, a békés lelkületből kell születniük. Ennek nem mond ellent az, amit Szent Tamás teológiai értelemben fejt ki: „A béke az igazságosság alapján történő együttélés rendje.” A béke tehát emberileg onnan jön, hogy együttélésünk szervezettségében jogrendet, együttélési rendet igyekszünk teremteni. Ez a rend azonban nincs meg eleve, ezt mindig újonnan kell megteremtenünk a kegyelem erejéből is.

2. A Krisztusban létrejött embertestvériség: a béke teológiai foglata és jele. Az istengyermekségben láttuk a békesség kegyelmi ajándékának kiadási alapját. Jézus Krisztus által azonban nemcsak a mennyei Atya gyermekei, hanem vele és benne egyúttal egymás testvérei lettünk. *Az embertestvériség jelenléte a keresztény béke teológiai foglata és jele.* A bölcséleti és teológiai alap- vagy célkérdés: mire való a béke? Az emberiség együttlétének és együttműködésének biztosítására, humanista és keresztény értelemben pedig az embertestvériség mind teljesebb kibontakoztatására és megőrzésére.

A keresztény hívő az Istennel és az emberrel való kibékülés új adományában részesül, s ez megszabadítja őt lelki elhagyatottságától, elveszítettségétől és a halálnak, a megsemmisülésnek való odadobottságától, mert Istenben lelt otthonra hite által. Akik a békének e mélyebb teológiai értelmét átélik, erőt éreznek magukban, hogy mások felé is a kibékítés üzenetét, küldetését képviseljék. Ez a gyakorló, tevékeny szeretet megtapasztalása, amellyel mások egyedüllétét, félelmét és bizonytalanságát el tudjuk oszlatni. Ez az Isten gyermekeinek kifelé sugárzó, mások számára erőt jelentő adománya. „Ne fizessétek vissza a rosszat rosszal; törekedjete a jó kapcsolatokra minden emberrel! Amennyire ez csak lehetséges, és amennyire ez csak tőletek függ, éljete minden emberrel békességben. Ne álljatok bosszút, kedveseim, hanem bízzátok a jó Isten irgalmasságára ügyeteket” (Ro 12,17–19).

Mint hívő keresztényeknek, kötelességeink vannak az emberek közti béke szorgalmazására, fenntartására és ápolására. A békés lelkületnek a keresztény magatartás modelljét kell élénk állítania, s ebbe a viselkedésformába belefér az is, hogy nekünk éppen úgy, mint Jézusnak, ellenségeinket is szeretnünk kell. A hívők e világon Krisztus életét élik, Krisztus örömhírét, békéjét hirdetik felebarátainknak. *Minden keresztény embernek a béke jelévé kell válnia;* ahogyan ő az örömhírt, az evangéliumot, a „több szeretetet” képviseli, ugyanúgy a béke életmegőrző szerepének és küldetésének hordozója küzdelmes és szenvedő világunkban. Jézus Krisztus a mindennapi életben, de a keresztény közéletben is a zsinórmérték: „Ahogyan az Atya küldött engem, úgy küldelek én is titeket a világba” (Jn 17,18); „Új parancsot adtam nektek, hogy egymást szeressétek, ahogy én szerettelek titeket, úgy ti is szeressétek egymást” (Jn 13,24).

A keresztény embertestvériség alapján gondolkodó hívek közössége az egyházban új jellé lesz, az egységbehívás és a megbékélés jele, az otthoniak és az idegenek, a fehérek és a feketék, az északiak és a déliek, a munkaadók és a dolgozók, az európaiak és a világ minden részében élő emberek között, ahogy ezt a II. vatikáni zsinat olyan meggyőzően fejezte ki: „Isten összehívta azoknak a gyülekezetét, akik hittel tekintenek fel Jézusra, az üdvösség szerzőjére, az egység és béke alapjára: belőlük egyházat alapított, hogy ez látható szakramentuma legyen ennek az üdvösséget szerző egységnek az egész emberiség és minden egyes ember számára” (Egyház; 9).

Ebben a szemléletben a hívők békemunkája: az evangéliumi tanítás továbbvitele mindennapi tanúságtételükben. A mások egységesítéséért vállalt erőfeszítés, a külvilág lelki alkatának formálása, a környezetszennyeződés elleni védekezés, a fejlődő országokért való áldozatvállalás, az emberek jogainak védelme, a társadalmi igazságosságért való sikraszállás, a konfliktusok lehetőségének leépítése vagy azok megszüntetése, a fegyverkezés és az atomháború elleni tiltakozás mind a keresztény békelelkületben foglalt remény megnyilatkozásai.⁴

A keresztény ember megbízást kapott arra, hogy a békére törekedjék és maga körül a bizalom és a lelki egyensúly légkörét terjessze. A világ fejlődése az egyetlen emberi család kialakulásának jegyében áll. Ha a kívülálló, a nem hívők is ebben „az idők” egyik jelét látják, akkor a „Krisztus-testvériség” keresztény gondolatának elfogadása nélkül is az összemberiség akarati összefogásában fogják megtalálni a humánus véglges biztosítékát.

3. *A keresztény elhivatottság egyetlen, azonos és közös reményre szól és e reménységben van a békénk.* Az eddigi folyamatán többször is hivatkoztunk a reményre, konkrétan is utaltunk a béke és a remény összefüggésére; az Istentől várt béke kegyelmi adományát nemcsak hitünkkel, hanem reményünkkel is biztosítanunk kell. A béke teológiai értelmezésében a remény – vagyis a keresztény reménnyel, mint a keresztységben nyert isteni erőnnel való összefüggés – keresése adhat egyedüli és végső eligazítást. Ezért kell a remény teológiájáról külön is beszélnünk.

Az Újszövetség reményfogalma Jézus Krisztus evangéliumi hirdetéséből ered: Jézus fellépése és hirdetésének anyaga új tapasztalati horizontot hozott létre, amelyben az ember új reményre jogosultnak érzi magát, mert fel tud szabadulni új életvitelre és új cselekvésvilágra.

A béke az istengyermekek reményében gyökerezik, feltételezi a rossz elleni küzdelmet, a bűnök bocsánatát, elővételezi az isteni beavatkozást, amelyet mi, emberek, sohasem érdemelhetünk ki, mégis számíthatunk Isten ígéretei alapján e kegyelmi segítség erejére. (A keresztényekkel együtt a buddhisták – korunk katasztrofális erkölcsi krízisének tudatában – megújulást, „megtérést” hirdetnek.) Ennek feltétele keresztény oldalról, hogy ismét Krisztus keresztjébe kapaszkodjunk, merjük egymásért a legnagyobb áldozatokat és a szenvedést is vállalni. *A keresztény remény és békevárás bizonyosságának záloga Jézus Krisztus személye, akiben történelemmé lett az a tény, hogy Isten kegyesen elfogadta az emberi sorsot és egyáltalán magát az embert és történelmét.* Éppen az emberi történelem elfogadása teszi éltetővé a reményt. A remény ébren tartja a még be nem váltott isteni ígéreteket, melyek beteljesedése elé úgy megy az ember, hogy evilági jövőjéért is dolgozik. A keresztény reményt oly módon gyakoroljuk és közvetítjük, hogy részt veszünk az evilági remények munkálásában, gyakorlatában, de elszenvedjük „a világ jelen alakjának” elmúlását. Ezért a remény is központi kategóriája lehet az olyan teológiának, amely a gyakorlatot tüzi ki célul. Ilyen teológia a politika, a munka és a béke teológiája.⁵

A béke és a remény összefüggése a krisztusi megváltásmű egészét átjárja. Jézus Krisztus keresztthalála és feltámadása a remény győzelme volt, és e remény hordozói lettünk mi is a feltámadt Krisztussal való egységünkben. Ebből lett a húsvéti békénk, a Krisztussal eltemetkezettek és feltámadottak békéje, és így húsvét örömeiben és tudatában állandóan a béke cselekvői vagyunk. „Ezt mondtam nektek, hogy békében éljetez bennem. A világban éltek, de legyetek nyugodtak: én legyőztem a világot” (Jn 16,33). Az egyházi közösségeknek a békére való felszólítása, „a béke megteremtőinek gyülekezetébe” hívása csak akkor lesz hiteles és meggyőző, ha a közösségek önkritikát is tudnak gyakorolni, önkéntesen engesztelést vállalnak, állandóan tovább akarnak tisztulni, előítéleteiket levetik, sőt új bátorsággal az eddig követett parancsokat és tilalmakat, de még a hierarchia esetleges téves tekintélyi eljárásait is megvizsgálják. Egyszerűen egyeztető, kibékítő, kiigazító kritikával élnek. A keresztények meghívást kaptak arra, hogy cselekvő, teremtvő békére törekedjenek, de ennek feltétele, hogy megszabaduljanak saját kisebbségük nyomasztó érzésétől, hogy így a szabadság és a bizalom légkörét is terjeszthessék maguk körül.

Mindannyian a reményből élünk

A remény teológiája az utóbbi két évtizedben mind teljesebb kibontakozásban megcsillogtat előttünk olyan gondolatösszefüggéseket, amelyeket korábban nem láttunk – talán azért, mert nem is kerestük őket. Matthäus Woschitz a reményről szóló könyvében (*Unsere Hoffnung*, Herder Verlag, 1981) többek között ezt mondja: „Távol mindenféle világnélküli túlvilágiasságtól és túlvilágnélküli világbanlevéstől, a remény teológiája a hatvanas évektől kezdve azt keresi, hogyan adjon választ a keresztény hit a huszadik században előtűnő új világra, melynek jellegzeteségei: radikális automatizálás, szekuláris világértelmezés, összetört eszmék és utópiák, valamint újból és újból feltörő krízisek. A keresztény egzisztenciát a hit, a remény és a szeretet határozza meg. A remény igen sokáig nem jutott igazi biblikus és teológiai jelentőséghez. Egyre több szakteológus foglalkozik ma a remény analízisével mint azzal a természetfölötti kegyelmi adománnyal, amely a hitnek egyik jellegzetes tulajdonságát, továbbépítését és kiegészítését jelenti, de ugyanakkor a remény egyúttal sürgető és mozgató erővé is lett mai megoldásokra hivatott morális világunkban. Ezt kell újból tudatosná tennünk.”

Áljon itt egy idézet a kötet zárószavából: „A reményt az a bizonyosság hordozza, hogy Isten a tökéletes befejezést, a véget mindenki számára biztosítja, ahol a valóságnak mindenfajta ellentmondása végérvényesen feloldódik, és minden emberi kívánság megnyugszik a tökéletes üdvösségben, a teljes kiengesztelődésben és az örök békében. E föl nem oldható megszabadulás tudata örömmre hangolja a reményt. A felszabadító mosoly a remény végső és legjobb fegyvere.”⁶

A remény teológiája számára új indítékokat jelentett a találkozás a neomarxizmussal, különösen *Ernst Bloch* tübingeni professzor és mások realista bölcseletével. Bloch a „remény elvéről” mint éltető morális és szociális eligazító erőről írt feltűnést keltő könyvet. Hasonlót tartalmaz *Teilhard de Chardin* híres mottója, mely több művének alap gondolatát képviseli: „Foi en Haut et en avant”, vagyis felfelé kell néznünk az örökkévalók és az égiek felé, és ezek serkentő ereje mindig előbbre fogja hajtani értelmünket is. Ide sorolható még *Huxley* evolúciós humanizmusa, amely szintén a holnap embere számára akar eligazítást adni. E téren azonban számunkra a legfontosabb új tanítás a II. vatikáni zsinat pasztorális konstitúciója, a *Gaudium et spes*. E katolikus tanítás szerint ma a remény utáni kérdés végeredményben az ember meghatározásának a kérdésére radikálizálódott. „Hogy mi az ember, e kérdést afelel kell feltennünk, mit remélhet, mit kell remélnie és hogyan kell reményének megvalósításában más ember számára is embernek lennie.”

Mi keresztények a hit és a remény természetfölötti életforrásaiból meríthetünk. Hinnünk kell Krisztus ígéreteiben, ő mindig velünk lesz, s akik hisznek és őt szeretik, azoknak minden a javukra válik (*Ro* 8,28). Még inkább bele kell kapaszkodnunk a reménybe, hogy Jézus Krisztus megváltói művében emberi odaadásunk, a jó cselekedetre való készenlétünk és mindennapi áldozatunk oly erőket biztosítson számunkra, amelyekkel ellenállhatunk az erőszak, a külső bajok és a félelem hatalmasságainak. *Karl Rahner* 1982. június 18-án a remény teológiáját kifejtő bécsi előadásában többek között ezeket mondta: Ahol az ember különös erőltetés nélkül teszi a számításoktól mentes mindennapi teendőit, ahol mindent önkéntesen kész vállalni, ott legalábbis megnevezhetetlen módon Istenben reménykedik. Reménységet az hordoz magában, aki önzetlennél, viszontszolgáltatás elvárása nélkül szeret, aki létének minden ellentmondását elviselve élni akar, mert itt olyasmí megy végbe, aminek hordozója az a remény, amely többé nem kíván kalkulálható értelmességre számítani. „A keresztény remény elve önmagában egyáltalában nem megnyugtató, de azzá lesz, amikor nagyon komolyan vesszük Isten létét és nem kérdezzük többé, mit jelent számunkra Isten, hanem kívánságaink élnémításában Istent egyszerűen elfogadjuk.” A remény isteni erénye nem ígér földi paradicsomot, hanem magát az Istent.

Irodalom:

¹ *R. Friedli*: Frieden wagen (Zürich, 1981). ² *E. Moch*: Wege kirchlicher Friedensarbeit (Stimmen der Zeit, 1982, 174–182.) – ³ *Jakob Kremer*: Frieden – eine Gabe, Bibeltheologische Erwägung (Stimmen der Zeit, 1982, 161–173.) – ⁴ *H. Büchle*: Bergpredigt und Gewaltfreiheit (in: Zscht „Entwicklung und Frieden”, 1981, 637) – Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik. Beschlüsse der Vollversammlung (Freiburg, 1976, 496) – ⁵ Das Friedensproblem im Lichte der christlichen Glaubens, Der Vorsitzende der deutschen Bischofskonferenz (Fulda, 1981, 21. Sept.) – ⁶ *C. F. v. Weizsäcker*: Wege in de Gefahr (München, 1976, 140).

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyszerűen megkönnyítik a nyomdai korrektúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadó-órák: hétfő, kedd, csütörtök 9–16 óráig.

A KARÁCSONY ÜNNEPLÉSE

Jézus születésének emléknapját a jeruzsálemi keresztények kezdettől fogva a betlehemi barlang-istállóhoz vezetett éjszakai zarándoklattal és három templom oltáránál bemutatott ünnepélyes miseliturgiával tették emlékezetessé (bőv. Vigilia, 1981. december). A karácsonyi három mise hamarosan meghonosodott Keleten és Nyugaton egyaránt. De a betlehemi zarándoklást a távolabb lakók kénytelenek voltak elhagyni. Érthető tehát, hogy egyre több templomban állították fel a szent jászol kicsinyített mását benne a Kisded szobrával, amely előtt néhány misén kívüli, *paraliturikus* cselekmény, illetőleg párbeszéd jelenet (pl. az angyali karok éneke, a pásztorok hódolata, a napkeleti bölcsek látogatása, stb.) előadására is sor került, hogy a megváltás karácsonyi misztériuma a hívek közönsége előtt érthetőbbé váljék. Ezeket a hagyomány őrizte szokásokat három csoportba sorolhatjuk.

A SZENT JÁSZOL TÖRTÉNETE. Ami a betlehemi jászol (praesepe Dohini) és a karácsonyi Kisded (Bambino divino) kultuszát illeti, nálunk még a XX. század első harmadában is tartotta magát az a régi felfogás, hogy ennek kezdeményezője Assisi Szent Ferenc volt. *Mohl Adolf* (Katholikus Szemle, 1891; 730) például ezt írta: „A betlehemek eredete évszázadok óta Assisi Szent Ferenc nevéhez fűződik”. Még határozottabb *Artner Edgár* (Az egyházi évnek leírása... Bp. 1923; 43) álláspontja, amely szerint az első betlehemi jászolt Assisi Szent Ferenc állította fel a pápa engedélyével 1223-ban. Fiai, a ferencrendi szerzetesek pedig elterjesztették a nép között. *Czapik Gyula* viszont (Egyházi Lapok, 1920; 52) másként fogalmazott. Szerinte a karácsonyi színjáték, amelyben szerepel a jászol, a Szent Szűz, a betlehemi csillag stb. germán földön volt már a XII. században. De a jászol-kultuszt ettől függetlenül Assisi Szent Ferenc honosította meg Itáliában. *Balanyi György* munkájából (Assisi Szent Ferenc, Bp. 1925; 149) szintén hasonló vélemény tükröződik: a betlehemi jászol állításának a szokása tulajdonképpen csak Szent Ferenc korától lett általánossá. Ezért joggal számítható a franciskánus szellem kisugárzásai közé. Végül ehhez a hagyományörző állásponthez csatlakozott *Mihályfi Ákos* (A nyilvános istentisztelet, Bp. 1933; 121) is: „Elterjedt szép szokás (consuetudo extra liturgica) a templomokban a betlehemi jászol felállítása, amit a ferencsek honosítottak meg.” Pedig ez az álláspont már a múlt század végén túlhaladott volt. *Étheria* zarándoknő Napló-jának a közzétételekor (1878) ugyanis bebizonyosodott, hogy a betlehemi jászol és a karácsonyi Kisded kultusza minden kétséget kizáróan Jeruzsáleből származik. Csupán elterjedésének történelmi körülményei vártak még tisztázásra. Ezt sürgette *Hauser*, a *Kirchen Lexikon* munkatársa: érdemes volna közelebbről megvizsgálni, vajon a liturgiában lévő karácsonyi misztériumjátékok tényleg csak Assisi Szent Ferenc óta ismeretesek-e? (IV. 1432).

Nálunk erre a kérdésre elsőnek *Schwartz Elemér* egyetemi tanár felelt *Karácsony és a betlehem* (Katholikus Szemle, 1936) című tanulmányában. Hivatkozik *Georg Hager* (Die Weihnachtskrippe. Linz, 1902) és *Beda Kleinschmidt* (Die Geschichte der Weihnachtskrippe. Linz, Quartal-schrift. 1903. 96–114) német liturgikusokra, akik a többségben lévő hagyományörzőkkel (pl. *Alfons Neugart*: Handbuch der Liturgie. 1926. I, 39) ellentétben már a századforduló idején a betlehemi jászol kultuszának jeruzsálemi eredete mellett foglaltak állást.

Érvelésük a következő. Az őskeresztények nem feledkezhetek meg a karácsonyi Kisded bölcsőjéről, hiszen egész életprogramjuk innen indult ki. Ezért már az első században templomot építettek fölé, amelyet azonban a pogánysághoz húzó *Hadrian* császár (117–138) leromboltatott, mert „az egész keresztény világ Betlehembe özönlött, hogy lássa, hol született Krisztus” – jegyezte fel az esetről *Chrisostomus* (Ad Jud. et Gent. cap. 3.). Ezenkívül a császár azt is megparancsolta, hogy a zarándoklások megszüntetése végett *Adonis* pogány isten szobrát állítsák fel a barlangban. De a célját nem érte el, mert a keresztények a magánházakban is felkeresték az összetö-

rött szent jászol részeit. Mikor pedig az üldözések megszűntek (313), Nagy Konstantin (306–337) császár és édesanyja, Szent Ilona (†330) ezüst lemezekkel borították be a jászol darabjait és az általuk épített, úgynevezett születés-bazilikában állították össze. Itt *Szent Jeromos* betlehemi tartózkodása idején, 385 után többször látta. Tőle tudjuk, hogy a szent jászol akkor már nem állt üresen. Rufinus nevű barátjának ugyanis ezt írta: Imádkoztam a jászol előtt, amelyben a Jézuska alakja pólyába van takarva. *Csodatevő Szent Gergely* pedig a 400-as évek elején így elmélkedett: Szemem az ácsmesteren és a jászolon. A Kisgyermeken és a Szűzanyán. A Fiúcska pólyába van takarva és jászolban fekszik (vö. *Kleinschmidt*, i. m. 97). Egy IV. századi katakomba-festmény szintén a jászolban fekvő kis Jézust ábrázolja, mellette a Szentírásban szereplő ökör meg számár képével (Kirchen Lexikon. VII. 1197). – Megállapíthatjuk, hogy nemcsak a szent jászol kultusza, hanem annak „betlehemmé” alakítása, vagyis a bambino-kultusz is Júda kicsiny városából, Betlehemből származik.

Mikor került Rómába? *Tóth Kálmán* (A Szentföld és a Szentírás, Esztergom. 1928, 206) ismeretése alapján két vélemény érdemel említést. Az egyik szerint a jászol hasonmása már a IV. század elején elkészült és a karácsony jünnepélyes kihirdetése alkalmával „köztisztelőre” volt kitéve a Liberius pápa (366) által épített bazilikában. Erre a szájhagyományra azonban az említett római katakomba-festményen kívül más bizonyítékunk nincsen. Ellenben a másik vélemény megbízható történelmi adatokon nyugszik. Eszerint az *igazi* szent jászolnak a perzsák 614. évi és az arabok 636-ban bekövetkezett rablótámadásai közben nyoma veszett. Később azonban egyes részeit megtalálták. Ezeket a jeruzsálemi származású Theodorus pápa (642–649) a teljes megsemmisülés elől Jeruzsálemba, majd Rómába vitette, ahol a hiányzó részeit pótolva, a Liberius pápa által épített, de III. Sixtus (432–440) idejében felújított és ettől kezdve Santa Maria Maggiorénak nevezett templomban helyezték el véglegesen. Érthető tehát, hogy a Santa Maria Maggiore a 650-es évek óta Beata Maria ad Praesepe, Szentjászol-templom néven is szerepel. Annál is inkább, mert a Kirchen Lexikon szerint 795-ben díszes oltárt építettek a szent jászol fölé, amelynek „altare ipsius Praesepii” lett a titulusa.

Schwartz Elemér ezt a két véleményt szerencsésen ötvözve, leszögezte: először, hogy a betlehem-kultusz a Szentföldről került Rómába, ahol a kis Jézusnak (Bambino divino) festmény- vagy szoboralakját tartalmazó jászol, mögötte a Szűzanya képével, oldalt pedig a Szentírásból ismert két állattal, mint szemléltetőeszköz, a IV. századtól kezdve szerepel a karácsonyi liturgiában. Ezáltal ugyanis a hívek könnyebben fejezhették ki hódolatukat a világ Betlehemben született Megváltója előtt. Másodszor: a hódolatnyilvánítás eredetileg csak imákból, énekekből és a gyermek Jézussal folytatott elmélkedésszerű „párbeszédből” (dialogus) állott, amelyet a karácsonyi misztériumjátékok magvának lehet tekinteni. Harmadszor: Assisi Szent Ferenc Rómában többször is szemtanúja volt a karácsony illetően megünneplésének. Valószínű tehát, hogy ezek hatására rendezte meg 1223-ban, a grecciói erdő sziklabarlangjánál a „jászolos” kis Jézus születésnapját, amelyet későbbi rendtársai, mivel nem ismerték a betlehem-kultusz eredetét, népszerű rendalapítójuk nevéhez kapcsolva terjesztettek a nép között.

A betlehem-kultusz további sorsa eléggé ismeretes. Terjesztés közben angyalokat, pásztorokat, napkeleti királyokat megjelenítő misztériumjátékká fejlődött, amelybe hamarosan különféle világias elemek (ének, zene, tánc, mondókák) is bekeveredtek. Ezért a papság kitiltotta a templomból. Művészibb változatai az iskolákban találtak otthonra és ősei lettek az irodalomtól ismert iskoladramáknak. Az egyszerűbbek pedig (Szállást keres a Szent Család, betlehemes köszöntők stb.) a nép között terjedtek tovább nemzedékről nemzedékre. A templomokban csupán az úgynevezett *Jászolbahelyezés* szertartása térhetett vissza. A középkorban ezt mindig a papok végezték, mégpedig a betlehemi ferencesek rituáléja szerint. Lényege a következő: az éjféltől kezdve a gyermek Jézus szobrát. Ekkor az angyaloknak öltözött énekkar élénkelte a „Glória”-t, a pásztorok pedig hódoló imát mondtak a kis Jézus előtt. Ennek XX. századi felújítása a ciszterciák nevéhez fűződik (bőv. *Schwartz Elemér*: A Jézuska jászolba helyezése. Bp. 1948). Kár, hogy ezt a látványos és könnyen megrendezhető paraliturgikus szertartást kevés pap ismeri. Különben nem kerülnének templomaink betlehemi jászolai közvetlenül a raktárból az éjféltől kezdve a közérdeklődés közé.

AZ ADVENT VÁLTOZATAI. Az advent a liturgiában *előkészületi időt* jelent, amelynek keletkezési idejét pontosan nem tudjuk. De az tény, hogy Poitiers püspökének, *Szent Hilariusnak* (†366) a szertartáskönyvében (*Liber officiorum*) és a spanyolországi saragossai zsinat (380) döntései között is előfordul. Tehát a gallikán és a mozarab (óspanyol) liturgiában a IV. század első felében már megvolt. Ezért feltehető, hogy egyidős az epiphániával (304). Végül az is tény, hogy az említett liturgiákban három hétig, december 16-a és január 6-a között *előkészületi idő* volt az epiphaniakor szokásos *keresztelés* előtt. Az adventnek ezt a keresztségkiszolgáltatását megelőző változatát *ősadventnek* szokás nevezni, amely a kelták lelkiségéből fakadt, a gallikán liturgiában érelődött meg és közel kétszáz év (476) után került át a római ritusba, ahol két újabb változat fejlődött ki belőle, és a mai nevét is a latin népektől kapta.

Az *advent* tehát latin eredetű szó, amely a genitivus *us* ragjának elhagyásával keletkezett ebből a birtokos szószerkezetből: „... in die adventus Domini nostri Jesu Christi...” (*Melich János*). De nem közvetlenül a latinból került át a magyarba (vö. *Kovács Gyula*: *Latin elemek a magyar nyelvben*. Bp. 1892, 8), hanem a római katolikus szlávoknál előforduló (szlovén: *advent*; horvát: *advenat*; lengyel: *adwent*, stb.) hangalakokkal egyezik és a Döbrentei-kódexben: *advent*, *advént*, az Érdy-kódexben (2, 158): *adwenth* alakban bukkan fel, a görögkeleti szlávoknál pedig nem is fordul elő (*Melich*). Valószínű, hogy abból a délszláv nyelvből került hozzánk, amelyből a vele kapcsolatos karácsony szavunk ered (bőv. *Vigilia*, 1978. december).

Ezek szerint a mai *advent* szavunk teljesebb alakja: *adventus Domini* (vö. *Katolikus Lexikon*, Bp. 1931. I. 12). A jelentése pedig: *Az Úr érkezése, Úrjövet*, amely szoros értelemben Jézusnak a történelemben érkezését, földi születését, tágabb értelemben meg a görögül *paruziá*-nak nevezett világvégi eljövételét jelenti. Az előbbit történelmi, az utóbbit meg világvégi adventnek is szokás nevezni.

A történelmi advent tulajdonképpen a húsvét előtti negyven nap mintájára létesített *előkészületi idő* Jézus földi születésének évenként ismétlődő emléknapjára, a karácsonyra. Látszik ez abból, hogy eredetileg hat hétig tartott, mint a nagyböjt. Galliában például: „Márton úr halála napjától (nov. 11) az Úr születése ünnepéig” – írja *Tours-i Szent Gergely*, a frankok krónikása. Ugyanennyi volt Milánóban és a környékén, ahol az ambrózián, és Spanyolországban, ahol a mozarab liturgia honosodott meg. Sőt Keleten is, ahol Fülöp-naptól (nov. 14) december 25-ig terjedt, és az 581. évi maconi zsinat rendelkezése értelmében mindezekben a helyeken hétfőn, szerdán és pénteken böjtölni kellett. Rómában az adventről aránylag későn találunk feljegyzést. Nagy Szent Leó pápa (†461) beszédeiben még nincsen nyoma. Elsőnek a Gelasius pápa (†496) nevét viselő *Sacramentarium Gelasianum* említi. Eszerint öt hétig tartott. Viszont a Nagy Szent Gergely pápa (590–604) liturgiareformjait tartalmazó *Sacramentarium Gregorianum* mindössze négy hetet ír elő karácsonyi előkészületül, amely később az egész egyházban általánossá vált, és Szent András apostol ünnepéhez (nov. 30) legközelebb eső vasárnapkal kezdődik.

Vannak kutatók, akik a hetek számában az Údvözítő eljövételét megelőző négyezer ószövetségi évet vélik felfedezni. Hivatkozva a Magyarországon, Ausztriában, Horvát-, Cseh- és Lengyelországban évszázadokon át szokásos rorate-misékre, amelyeken a hívek hajnali sötétben várták a napfényt, a Messiást, mint hajdan a próféták (vö. *Bálint Sándor*: *Karácsony, húsvét, pünkösd*. Bp. 1973; 16). De a liturgikusok többsége (pl. *Kellner*: *Heortologie*. 279; *Kramp*, *Messliturgie und Gottesdienst*. Freiburg, 1921) szerint ez csak kiváltság nélküli, helyi vonatkozású szokás, amelynek az egyetemes egyház liturgiájában nyoma sincsen. A rorate-miséket sem a keresztény ókor, sem a középkor írói nem ismerik. Érthető tehát, hogy a zsinat megszüntette őket. Megtartotta azonban a VIII. század *Ordo Romanus* azon rendelkezését, amely szerint az advent utolsó hete kiváltságolt hét. És így december 17-től 24-ig minden egyes köznapnak megvan a saját miséje, ami azt jelenti, hogy sem az egyébként kötelező emléknapok (memoria obligatoria) nem ünnepek, sem magánjellegű vagy megemlékező gyászmiséket nem szabad mondani. (De a zsolozsmában az egyes napoknak külön *antifonái* vannak.) A papság tehát ezzel az ószövetségi, bibliai költészet remekeiből készült csokorral köszönti hosszú évszázadok óta a kis Jézust születése napján.

A világvégi (eszkatalogikus) adventnek szintén *Úrjövet* vagy *paruzia* a neve. Erre, mint utolsó ítéletre, az ókeresztény tanítás szerint nem a „Dies irae, dies illa...” szellemében, nem a rettegés érzelmeivel kell készülnünk, hanem az öröm lelkületével. „Akik egykor titokzatosan történt

megtetesülésed eljövételét készséges áhitattal ünnepeltük, add meg nekünk, hogy ítéleted második eljövételére ujjongó lélekkel jussunk el hozzád” (Mon. Ecclesiae Lit. VI. num. 19). A parúzia örömét a római liturgia a *Gaudete* vasárnapon domborítja ki legszebben, amikor a bűnbánatot hirdető, lila miseruha helyett, rózsaszínűt öltenek magukra a papok, és a *Graduale* végén felhangzik az Alleluja.

MIT KELL TUDNUNK A KARÁCSONYFÁRÓL? Mindenekelőtt azt, hogy újkori utóda a Bibliából és a különféle pogány vallások hitregéiből ismert életfának (*arbor vitae*).

Az ókori pogány népeknél az életfajamotívumok mind helyi jellegűek voltak, tehát a klímától és a természeti viszonyoktól függően alakultak ki. Egyiptomban például az szikomorfa és a datolya, Arábiában a mirrhafa, a görögöknél a fenyő, a tölgy és a babér, Palesztinában a cédrusfa és a gránátalmát termő cserje, esetleg a fügefafa ábrázolása fordult elő leggyakrabban.

A keresztény népek azonban a bibliai tanítás alapján többnyire almafának, a jó és a rossz tudás fájának képelték el az *arbor vitae*-t, amely az édenkert közepén állott. Éva vett az almájából, beleharapott és adott a férjének, Ádámnak is. Az életfa tehát a keresztényeket összüleink bűnbesérésére emlékeztette. De létezett-e ilyen fa? A Malabár-szigetek vidékén ma is mutogatnak egy törpe növésű almafát, amely furcsán bemélyedő féloldalas gyümölcsöt terem. A helyi hagyomány szerint ez Éva harapásának emlékét őrzi.

Érdekes, hogy a keresztény Európa legtöbb országában eredetileg nem a karácsonyfa, hanem az életfa-szimbólumok váltak népszerűvé. Angliában például még ma sem ismerik a karácsonyfa-kultuszt. Helyette az életfát jelképező fagyöngy – mint a bűnbesérés jelképe – kerül szentestén az egyszerű nép asztalára. A franciák azonban ismerik a karácsonyfát de csak 1870 óta, amikor a németek elfoglalták Párizst, és a Versailles-ban karácsonyozó I. Vilmos porosz király lakosztályában két hatalmas fenyőn lobogtak a gyertyalángok. Ugyanekkor karácsonyfát állítottak a trónörökös, Frigyes Vilmos és Moltke tábornok szobájába is. Ennek ellenére a franciák nem követték a német példát. Karácsonyfa helyett továbbra is fagyönggyel díszítették a szobáikat. Nem ismerik a karácsonyfa-kultuszt Itáliában és Spanyolországban sem, hiszen mind a két nép olajfa- és babérlombokkal felcícomázott lakásban ünnepli Jézus születését. A skandináv népek pedig nagy fatönköt gyűjtanak meg a szentestén s vízkeresztig mindennap engek a paraszából éleszteni tüzet a világításhoz és az ételek elkészítéséhez. Végül nem ismeri a karácsonyfa-állítás szokását a déli és az északi szlávok többsége sem (vö. *Solymossy Sándor*, Napkelet. 1930;1112).

A múlt század elejéig nem ismertük mi sem. *Bálint Sándor*, a kiváló néprajzkutató írja, hogy a Dunántúl déli részén (Vas, Zala, Somogy megyében), továbbá Mezőkövesd környékén, Matyóföldön „...sokan emlékeznek arra, hogy a mostani karácsonyfa elterjedése előtt tuskés zöld ágakat, borókát, fagyöngyöt fűgesztettek a gerendára” és a szentestén feldíszítették. Horgoson és a Szeged környéki tanyákon pedig még a múlt század végén is úgy ünnepelték a karácsonyt, hogy a koronafa (glédics) ágait és töviseit cifra papirossal csavargatták be és almát, diót kötözgettek rá (i. m. 35). De hasonló példák előfordultak az ország más vidékein is. Ezért felmerül a kérdés, mikor és merre terjedt el Európában a karácsonyfa kultusza?

Legkorábban *Sebastian Brandt* (1458–1521) német humanista említi 1494-ben. *Eukas Cranach* (1472–1553) pedig meg is festette 1509-ben. Eredeti hazája Elzász volt. Ennek fővárosából, Strassburgból indult diadalútjára 1605-ben. A szomszédos Schlettstadt városka krónikása még kommentár nélkül mutatta be olvasóinak: karácsony estéjén májusfát díszítenek fel almákkal és ostyákkal, mielőtt elindulnak az éjféli misére. De néhány évtizeddel később (1657) *Dannhauser*, a híres protestáns prédikátor már elmarasztalólag nyilatkozott róla: egyesek holmi pogány rítusra emlékeztető fákat nem áttalanak bevinni a lakásaikba, hogy felcícomázzák. Ennek ellenére a karácsonyfa kultusza gyorsan elterjedt a németországi tartományokban. *Goethe* 1765-ben még nem ismerte, de 1774-ben *Az ifjú Werther keservei* című regényében már részletes leírást adott róla. *Friedrich Schiller* szerint Weimarban 1787-ben vált ismertté. Drezdában pedig 1807-ben kezdték árusítani a piacon. Berlinben 1816-ban ismerkedtek meg vele. És néhány évvel később *Henrik Anschütz*, az akkoriban körülrajongott német színész a bécsiek figyelmét is felhívta rá. Emlékirtaiban azt olvassuk, hogy amikor 1821-ben karácsonyi bevásárlásra indult az osztrák fővárosban, ott még nem ismerték a karácsonyfát. „Sok fáradságomba került, amíg fel tudtam hajszozni egy fenyőfát...” De a következő években már egész fenyőerdőket hordtak a császárváros piacaira.

Kevesen tudják, hogy *Anschütz* első bécsi karácsonyfája alatt ott ült *Franz Schubert* a zeneszerző, aki annyira fellelkesült, hogy éneket zenésített meg a karácsonyfáról. De azt még kevesebben, hogy az 1830-as években már azokban az európai országokban is elterjedt a karácsonyfa-kultusz, ahol korábban idegenkedtek tőle. Rómában például 1833-ban a halhatatlan dán meseíró, *Andersen* állította fel az első karácsonyfát. Ő terjesztette el az északi államokban is. 1835-ben Viktória királynő férje, *Albert herceg* Angliában honosította meg. Franciaországban pedig *Helen* orléans-i hercegnő esküvője alkalmából állították fel az első karácsonyfát.

Hogyan került hozzánk? Nálunk a karácsonyfa-kultusz kezdetének az időpontja vitatott. Báró *Podmaniczky Frigyes* (Naplótöredékek, I. Bp. 1887, 80) elmondja, hogy családjukban az volt a szokás, hogy december első napjaiban a gyermekeknek össze kellett írniuk, mit szeretnének karácsonyra ajándékolni? A nagy nap délutánján hat órakor háromszori cseppet után kinyílt a szoba ajtaja és az ajándékok mind ott voltak az égő gyertyákkal, almával, dióval és cukorkákkal díszített karácsonyfa alatt. Eszerint nálunk a karácsonyfa-állítás az ő édesanyja révén terjedt el 1828 után. Az *Élet és Literatura* cikkírója viszont úgy tudja, hogy az első karácsonyfát *Brunswick Teréz* hozta magával Bécsből, 1824-ben. *Vay Sándor* (Jövendő, 1905. dec.) meg azt állítja, hogy a Christbaum divatját József nádor harmadik felesége, *Mária Dorottya* honosította meg hazánkban. Nincsen itt ellentmondás? *Solymossy Sándor* (i. m. 1113) szerint nincsen, mert egymás kezdeményezéséről mit sem tudva állították fel otthonukban a csillogó díszekkel megrakott karácsonyfát. Ezt a véleményt támasztja alá irodalmunk is, hiszen *Petőfi* költészetében még nyoma sincsen a karácsonyfának, *Jókai* ellenben 1866-ban, a *Koldusgyermek* című novellájában már elragadtatással ír róla. Hazánkban tehát a múlt század második felében vált ismertté. De csak az előkelőbb körökben, mert *Bálint Sándor* (i. m.) kimutatása szerint az egyszerű nép közé még ekkor sem jutott el a ma már minden családban otthonos karácsonyfa.

KATONA JUDIT VERSEI

Testamentum

*Fák könnye buggyan, fölveszi
csontkemény ingét a világ,
takarja, óvja védtelen
szendergő, egyszülött fiát.*

*Fagyok árbocán csillag ül,
kék csöndet lép a béke most,
lebbenő függönyök mögül
gyermekszem mécsese lobog.*

Karácsony-köszöntő

*Szikrázik december hava,
csillagfészket himbálnak ágak.
Hírrel járnak a pásztorok:
bölcsőt ácsol József, az ács,
az ember egyszülött fiának.*

*Pattog a forgács, hull a hó,
Máriát vaskin-abroncs fogja
s vajúdva megszül. Száll a hír:
dicsértessék, megszületett
a gyermek, az élet legnagyobbja.*

*Hírrel járnak a pásztorok,
Mária karjában a gyermek.
Rebben a hófehér világ
s a velünk virrasztó vézna fák
csöndben az útra térdepelnek.*

A HÁROMSZÉKI SZENTFÖLD

A *Szentföld* elnevezésen az Úr Jézus szülőföldjét értjük, de Erdélyben a hitújítás idején a más vallásúak így nevezték a katolikus vallásban megmaradt egyházközségek vidékét is. Az elnevezés egy megyerész népének állhatatos hitét jelenti.

Erdélyben két területet: Felsőnyáradmentét (Maros m.) és Háromszék (Kovácsna m.) északi részét nevezik „szentföld”-nek. Központjukban egy-egy ferences kolostor áll: Nyáradmentén a mikházi, Háromszéken az esztelneki. E kolostorok szerzetesei nemcsak őrei és visszaállítói voltak a hitéletnek, hanem a gazdasági és szellemi művelődés meghonosítói és terjesztői is.

A két vallási tájegység között azonban némi különbség is van: Felsőnyáradmente népe a hitújításkor vallását elhagyta (igaz, hamarosan vissza is tért rá), a háromszékiek azonban sohasem váltak meg ősi hitüktől.

A háromszéki szentföld az erdélyi medence délkeleti sarkában fekszik; délnyugat kivételével magas erdős hegyek övezik, északi részét a *Nagy Sándor* (1640) és *Nemere* (1628) csúcsok, a *Csiki hegyek* határolják (déli kiszögellésük a kápolnás *Perkő*) a kézdiszentlélek itt fogadják a csíksomlyói búcsúról hazajövő „kereszteket”. Keleti határát az Ojtozi-szorostól délre húzódó *Berecki-hegység* alkotja, mely *Csilyánosnál* (1605) merész szögben megtörve nyugatra fordul; nyugati határát a *Bodoki hegység* és a *Feketeügy* alsó folyása képezi. A szentföldet a Nagy Sándor déli lejtőin eredő s délnyugat felé folyó Feketeügy öntözi. Természeti adottságai közül a legjellegzetesebb a *Nemere-szél*, mely késő ősszel, kora tavasszal, vagy téli időben sok kárt okoz e megyerész gazdasági életében, s a nép fizikai és szellemi életét is befolyásolja. A falvak az oldalvölgyekbe húzódtak előle, a síkságon lakók pedig házaikat északkeletnek háttal építették.

EBBE az érdekes tájba települtek a szentföld egyházközségei, melyeket Csíkból indulva az alábbi útvonalon járhatunk be. A festői *Bálványos-patak* mentén első állomásunk az Aporok ősi fészke, *Altörja*. Innen keletre Kézdivásárhelyre tartunk és keressük fel a háromszázéves (1780) iskolájáról nevezetes *Kántát*, ahonnan északra fordulva látogassunk el a Bodoki hegység két festői községébe, *Kővárra* és *Szárzapatákra*. Majd a Perkő lábánál levő legrégebb egyházközségbe, *Kézdiszentlélekre* ereszkedjünk, s a Szent István kápolnától északkeletre fekvő *Kézdiszentkereszt-re* (= Kézdi-polyán) igyekezzünk, ahonnan észak felé *Bélafeván* és *Kurtapatakon* keresztül a ferencesek falujába, *Esztelnekre* érkezünk. A barátságos kolostort elhagyva *Csomortán*, *Kézdi-almás* érintésével, a Szent Mihály hegye alatt épült *Lemhényben* tartunk pihenőt. További utunk a Háromszéki síkság szélén, az Ojtozi-szoros előtt fekvő *Bereckbe* vezet, ahonnan délre haladva *Martonoson*, *Ozsdolán*, *Hiliben*, a Szent Imre titulusát viselő *Gelencén* át a templomosok hajdani településére, *Haralyba* jutunk.

Szentföldi megyejáró utunkat nyugatra a Feketeügy völgyéig folytatjuk, s elérve *Petőfalvát*, *Hatólykát* és *Szentkatolnát*, *Oroszfalutól* kezdve szorosan a folyó mentén haladjunk tovább, a Nagyboldogasszony faluján, *Sárfalván* és *Szászfalun* keresztül Szent László szentegyházának határáig, az egykori első ferences központig, *Nyujtódig*, ahol körutunkat befejezzük.

Magaslatokra épült ősi vártemplomok koszorúzzák a szentföldet s bennük – amint körutunkon láttuk – Szent István, Szent Imre, Nagyboldogasszony, Szent László oltalmazza évszázadok óta a nép hithűségét.

A szentföld népének vallásosságát elemezve két kérdésre kívánunk válaszolni: 1. mi igazolja sajátos vallási jellegét; 2. kinek és minek köszönheti ősi hitének megmaradását?

A szentföld elnevezését nem kis mértékben a nép mély áhitata és *archaikus imái* sugallták. Ezek az imák a kereszt vállalásáról, Krisztus vérenek megváltó értékéről, az Úr Jézus mindenkifelettiségéről, a nép angalkultuszáról, a vallási viták győzedelmes Krisztusáról, az egyházzal együtt zsolozsmázó népről tanúskodnak.

E vidéken nagy gonddal készülnek karácsony megünneplésére. Erről szól „karácsony szenvedjének” ősi, kántáló köszöntője:

*Tizenkét kapuláb gyöngyből van kiverve,
Az Úr Jézus széke közbül van helyezve.
Az Isten az embert annyira szerette,
Szerelmes szent Fiát, hogy földre küldötte,
Hideg istállóba, jászolba fektette.
Ó emberi nemzet indulj vigasságra,
Mert eljött a Krisztus szegény szállásodra,
Tisztítsd ki házadat, hívd be őtet oda,
Hogy vigye lelkedet boldog mennyországba.*

Szentföld egyik legősibb imája a *Paradicsom kökertjében* kezdetű, amelyben a kicsi Jézust bölcsőjével a paradicsomkert aranyszőnyegén látják s kedves karácsonyi jelenetben mint királyt ünneplik. Az ima szerint azonban Krisztus népe a karácsonyi ujjongásban sem felejt el a passiót s a jó és rossz tudásfáját szembehelyezi Krisztus keresztfájával, melyről az emberiség üdvössége származik:

*Paradicsom kökertjében,
Aranyszőnyeg leterítve,
Azon van egy ringó bölcső,
Benne fekszik a kis Jézus:
Jobb kezében aranyalma,
Bal kezében aranyvessző,
Fel-fel húzza, megzúgassa,
Máriának örömére.
Sose láttam ilyen szép fát,
Mint Jézusunk keresztfáját,
Mert az vérrel virágozik,
Szentlélekkel gyümölcsözik.*

Ez az archaikus imádság más ősi imatípussal kontaminálva, a háromszéki reformátusoknál is kedvelt karácsonyi kánta. Egyes folkloristák ebben az ősi karácsonyi köszöntőben a Mithrász-kultusz nyomait vélik felfedezni és a „paradicsom kökertje” kifejezésből a kőből született Mithrászra következtetnek, de itt a kökertnek kőkerítés jelentése van. (Ilyen kifejezés más archaikus imákban a kőkápolna, kőgyház vagy kőfejfa.)

Az aranyalma és az aranyvessző sem Mithrász jelvénye, hanem középkori királyi jelvény: az aranyalma (világalma) Krisztus országát, az aranyvessző pedig a jogarat jelenti.

Krisztus királyságának eszméje a karácsonyi ünnepkörben adventől Gyertyaszentelő boldogasszonyig a matutinumokban, responsoriumokban, a középkor eleji ó-antifonákban, karácsony ünnepe második miséjének introitusában tükröződik; a lecke a jogart is említi, karácsony oktavájának matutinuma és responsoriuma pedig a bölcsőben és égben uralkodó Gyermekről szól. A háromkirályok is az újszülöttet királyként imádják és jelképes ajándékaikban királyságát demonstrálják.

Az esztelneki archaikus karácsonyi imában Krisztus a jászolban mint király jelenik meg, kezében jelvényeivel, az ország-(világ-) almával és a jogarral (vessző), s mint az említett karácsonyi liturgia, ez is elénk tárja Krisztus egész életét: egyetlen szemléletben láthatjuk itt Krisztus üdvörtörténeti küldetését és az emberiség útját a bűnbeeséstől a megváltásig. Ebben a rövid népi imában benne van az egész karácsonyi ünnepkör dogmatikai tartalma és liturgikus mondanivalója.

Egy (szintén a paradicsomkertről szóló) másik imádságban szentföld népe a hit védelmének a himnuszát őrzi. Ezt az imát egyébként Grál-éneknek is mondhatnók, mert a Megváltó vércseppjének tiszteletére ébresztgeti a lelkeket:

*... Kelj fel Szűz Mária,
Elesett Fiadat keresztre feszítik,
Elcseppenő vére kehelybe tétetik...*

A fényről szóló ima Krisztus mindenekfelettségét dicsőíti:

*... Nincsen ezen földön nagyobb, sem mennyekben,
Csak Te Uram Jézus, nagyobb vagy felségben. Amen...*

A megye keleti részén, a felkelő nap tájékán élő szentföldi nép adventben olyan fényért könyörög, amelynek a földi fény csak halvány képe. Ennek meglátásához és megszerzéséhez Isten megszentelő malasztja szükséges. Ezért énekelnek így az adventi hajnali miséken:

*Világosítsa meg az Úr az én házamat,
Lobogó fáklyákkal rakja udvaromat,
Piros hajnal után hozza fel napomat,
Hogy láthassam én is, az én Krisztusomat.*

A Szentírásban a fény mindenütt maga Krisztus. Ebben az énekekben azonban a keresztyény fény-szimbolikának egy mellékágával találkozunk. Itt a fény nem földi jelkép, hanem természetfeletti valóság, természetfeletti „fény” (megszentelő kegyelem), amely Krisztus meglátására képesít.

Keresztelő Szent János vigiliáját Csikszentdomokoson, Csikrákoson dramatikus játékkal is megünneplik. Valószínű, hogy ebből a játékból ered *Kézdiszentléleken* és *Esztelneken* is az *Ő szomorú Jézus, angyalok öröme* című ének.

Az emberi élet szakaszainak öreiről, az angyalokról szól a kézdiszentlélekiek estéli imája:

*Jézus szent nevibe ágyamba lefekszem,
Szentlélek ereje legyen én vezérem,
Az angyali sereg estrázsájjon nékem.
Fejemet őrizze a mennybéli Felség,
Lelkemnek ne ártson ördögi irigység,
Semminémi egyéb veszedelmes kétség,
Ki érte Istennek adassék dicsőség. Amen.*

Istennek angyalai az embert utolsó útjára is elkísérik. Ezt igazolja a lemhényiek Szent Mihály kultusza, s erről zeng az esztelnekiek fohása:

*Gerjedj fel én szívem lelkem örömére,
Hogy készülhessek el, én üdvösségemre,
Jaj, mert elközelgett az én végső óráim,
Lelkemet ajánlom angyalok kezébe,
Hogy felvitessék már Isten eleibe,
És felszámláltassék az örök életbe. Amen.*

A XVII. század nagy hitvitáiban a szentföldiek a kísértőket Krisztushoz küldték, mert ahogy imájukban mondták: „fejük, az Úr Jézus megfelel helyettük” (ez a kifejezés a magyarság megkezesztelkedésének idejében keletkezhetett):

*Ó hűséges Szent Szűz mutasd kegyelmedet,
Mert értünk Szent Fiad keresztfán szenvedett,
Tőlünk bűnösöktől meg ne vond szívedet,
Mennybe, hogy juthassunk, dicsérünk Tégedet.*

*Ó te gonosz sátány, ne kísérgess engem,
Már van nekem fejem, fejem az Úr Jézus,
Menj el ő hozzája, megfelel képemben,
Szentlélek Úristen, szállj be a szívembe,
Szenteld meg lelkemet,
Tarts meg Uram Isten, az egy igaz hitben. Amen.*

Amiként szentföld népének a még pogány környezetben élő ősei ezzel az imával vértették fel magukat, akként a XV–XVI. században élt nemzetségeik is a nagy vallási küzdelmekben ezzel erősítették hitüket.

Az esztelneki nép – a ferences atyák zsolozsmázásának hatására – esti imáját a *Te lucis ante terminum* című himnuszt népies fordításban imádkozza:

... *Rossz álmok távol essenek,
Rút társaink elvesszenek,
Sátányok megköttessenek,
Testünkhöz ne férközzenek. Amen.*

A szentföldi szokások zöme (betlehemezés, István-, János-köszöntés, aprószentek köszöntése, öntözés stb.) megegyezik a csiki nép hagyományaival. A betlehemezéssel kapcsolatban azonban megemlítjük a Nyújtódról – mint a székely katonaszervezet hagyományát – a karácsonyi szentmisén részt vevő betlehemesek királyának a Gloriára és Úrfelmutatásra tisztelgését – karddal. Sajátos keresztelési szokás a keresztkomák megkántálása és a kereszteleetlenül elhunyt újszülöttek a ház padlója alá, vagy a ház körüli temetése. Helyi szokás a karácsonyi és húsvéti egyházi énekek éneklése latinul. Ezt az itteni szerzetesrendek örökségének tartjuk. (Bizonyosságul az 1897-ben Esztelneken született *Szász Tamás* szalagra énekelte a *Jesu tibi sit gloria* című karácsonyi himnuszt, melyet annak idején a szentmise kezdetén énekelt.) Kézdíszentkereszti ősi hagyomány volt a lányok lóháton való részvétele a határkerülésben. Ez a székelység katonai szerveztségének, a lófők katonaszolgálatának maradványa lehet, a lófőseget ugyanis fiág hiányában a lányok is örökölték. Esztelneki sajátosság, az úrnapi körmenet Jézus kútjához, és búzaszentelőkor a szabadban végzett szentmise. Kedves karácsonyi és húsvéti szokás volt a pásztorok megajándékozása is pereccel, feketebors szemű tésztamaradékkal, fehér és mákos kaláccsal, húsvétkor pedig tizenhárom színben festett tojással.

A szentföld szakrális nevéhez hozzájárultak szentegyházainak román kori örökségei és patroci-niumai is. Ezek közé soroljuk a *Sebestyén József* régész és heraldikus által felfedezett tizenkét kilométeres távolságra épített templomok közül a *Kézdíszentlélekit*, ahol a neves régész két támpillérbe falazva két evangélista román kori domborművű jelvényét találta; az *Esztelnekit*, ahol a gótikus templom román kori alapzatra épült; a *Kézdímartonosit* és *Gelenceit*, amelynek fundamentuma, félköríves apszisa, két ablaka s egy szenteltvíztartója őrzi a román kori építészeti emlékeit.

Szentföld vallási jellegét a *helynevek* is tükrözik, mint *Ojtoz* mellett a *Prédikátor-hegy*, *Bereck* erdős részén a *Jézus pataka*, vagy *Kézdíszentkereszten* a „piros fakeresztől a temetőig húzódó” *Keresztút-alja* és a falu végén a *Papszere* nevű határrész, ahol egy kereszt is áll. Vallási képzeteket őriz Kászonpatak völgyében a *Szent János* dűlő, *Kézdíszentlélek* felé a *Kápolnamező*, a *Pap keresztfája*, *Béla falván* a *Templom erdeje* nevű legelő, *Esztelneken Jézus vize*, *Erdei Boldogasszony kútja*, *Barátkert*, *Toronyráta*, *Nyújtódon* az egykori ferences kolostor helyét jelző *Képláb* s ennek déli részén a Feketeügy partján levő *Szentes rét*, *Gelencén Klostrom mezeje* és a *Kápolnamező*.

A szentföldiek mély hitéről tanúskodnak *vallási kifejezéseik*, *szólásaik* is, mint a *böjtfő* (a böjt kezdetét jelző nap), Isten, Jézus sajátos nevei: *Fémvaló Jédus*, a göncölszekér rúdjának neve: *Szent Péter pálcája*, nemkülönben az a szólás, hogy „minden farsangnak böjtfő van”.

A szentföld elnevezéséhez az is hozzájárult, hogy itt az idők folyamán a *szerzetesrendek* csaknem mindegyike letelepedett. Történelmi adatok őrzik a bencés (Lemhény), a cisztercita (Gelence), a templomos (Haraly) kolostorok emlékét. A nyújtódi ferenceseket 1638–1643-ban említik először. (A székelyudvarhelyi kódexet (Judít könyvének fordítását) egy nyújtódi ferences, *Andreas Stephani de Nichold* 1526-ban készítette.)

A ferencesek újbóli leteleptése a szentföld kiváló apostolának, *Nagy Mózesnek* érdeme, aki 1676-ban csiksomlyói ferenceseket hozott *Felsőesztelnekre* s gondjaira bízta az 1523-ban már létező Szent György kápolnát. A szentegyház mellett vásárolt telken előbb sövényből, később fából, majd kőből építettek kolostort. Az első házfőnök Nagy Mózes öccse, *P. Nagy János* volt. Néhány évtized múlva, 1710–1729-ben a régi kápolna felhasználásával templomot is építettek, amely 1921. december 23-án a zárdával együtt tűzvész áldozata lett. A kolostor megmaradt kele-

ti szárnyát hamar restaurálták, de a templomot sokáig nélkülözték, míg végre *Bartók Albert* templomigazgató buzgóságával 1980-ban azt is felépítették. Egy időben az esztelneki ferencesek adminisztrálták Bükszádüvegcsúrt (ma Mikóújfalú) és a bodzai plébániát is.

Nagy Mózes telepítette *Esztelnekre* (1680), majd innen *Kantára* (1696) a minorita rendet is. A kantai minoritákkal kapcsolatban *Apor Péter* megemlíti, hogy „sok isteni szolgálatok, ájtatóságok vadnak az Kantában, azon minorita Szent Ferenc szerzetinél”. Egyike ezeknek az a körmenet, amelyről így emlékezik: „... az nagyszombati akadémiában akarván menni, hogy atyámfiaitól elbúcsúzzam, jöttem vala bé Kolozsvárról Háromszékre, és magam az torjai zászlós kereszt-processióval menvén, én vivém bé legelsőbben az processiót Szentháromság vasárnapján...”

Nagy Mózes nagyra becsülte a pálosok tevékenységét is, akiknek ilyefalvi plébániáját a rend feloszlataáig (1786) adminisztrálták. Szentföld szerzetesei közé tartoznak a jezsuiták is, akik *Bereckben* apostolkodtak.

A hitélet újjászületéséhez hozzájárult Nagy Mózes *szemináriuma* is, melyet *Esztelneken* 1680-ban *Seminarium Clericorum Regularium* néven létesített. A háromemeletes iskolát az alsó-esztelneki templom keleti oldalán levő telken építtette, melyet *Korodi András* adományozott az egyháznak. Az intézet vezetését *Guarini Bonaventura* és *Lucioli József Miklós* Moldovából hozott minorita atyákra bízta. *Guarini* atya *XI. Ince* pápától 1680-ban kieszközölte a szeminárium működési engedélyét is. Az iskolát nemcsak háromszéki, hanem csíki tanulók is látogatták. Akkoriban ez nagy jelentőségű volt, ha meggondoljuk, hogy a gyulafehérvári teológián – a megváltozott viszonyok ellenére is – csak 1751-ben kezdték újra a tanítást.

Szentföld hitének megmaradásával kapcsolatban többször is hivatkoztunk *Nagy Mózesre*. Szükséges ezért életéről és pártfogóiról is szólnunk. Nagy Mózes a XVII. század derekán *Esztelneken* született. Nemzetsége, rokonsága szülőfalujában és más községekben ma is él. Tanulmányait tizenöt éves korától kezdve *Pázmány Péter* nagyszombati szemináriumában folytatta. Papi tevékenységének első felét a törököktől megszállt *Kanizsa* vidékén végezte, ahol tizenkét évig huszonöt plébániát gondozott. Szülőföldjének szomorú helyzete azonban hazahívta. Ekkor Erdély püspökei egyházmegyéjüket már több mint száz éve székhelyüktől távol, helytartókkal kormányozták. *Szebelebi Bertalan* – *Kézdivásárhely* és *Altörja* plébánosa a *Leleszen* tartózkodó *Sebestyén András* püspök helytartója – Nagy Mózeset az esztelneki, lemhényi, berecki, nyújtódi, gelencei, ilyefalvi, baróti plébániák adminisztrátorává nevezte ki. Nagy Mózes hol lóháton, hol gyalog járta be plébániáit. Egy ilyen útja alkalmával 1707. február elsején lázasan érkezett zágoni pártfogójához, akinél nyolcadikán a szentségekkel megerősítve Istenben elhunyt. Temetését tizenegyedikén *Lenkes Péter* lemhényi plébános végezte. Szentföld nagy apostolatát a kézdivásárhelyi templom főoltára elé temették. Sirjára Mózes kőtábláinak versét rótták: *Ó Uram Istenem, ne pusztítsd el népedet és örökségedet*.

Nagy Mózes apostoli lelkiületével nemcsak az egyszerű hívek tömegét vonzotta magához, hanem többeket az akkori nemesi rendből is, akik anyagilag is szívesen segítették őt az újjáépítésben. Ezek közé tartozott a zágoni *Jankó Péter* és neje, a kilencgyermekes *Domokos Zsuzsánna*. Ők szeretett lelkipásztoruk építkezéseit nagy telek- és pénzadományokkal is támogatták. Példájuk hatással volt az olyan egyházfiakra is, mint *Apor István* és *Henter András*, akik megnagyították és felújították az esztelneki Szent György templomot; *Miháltz József*, *Istvánffy Szilveszter*, *Kozma József*, akik alapítványaikkal támogatták az esztelneki szemináriumot. Ugyanakkor *Maikó András* a berecki templomnak új tornyot, *Józsa György* Lemhényben Nepomuki Szent János tiszteletére kápolnát építtetett; *Apor Lázár* a nyújtódi Szent László templomot restauráltatta, *Apor Borbála* pedig az egyházközségnek földet adományozott. *Eröss Gábor* a sárfalvi Nagyboldogasszony templom építésére telket ajándékozott és *Horváth Antal* nejevel, *Ferrati Erzsébet*tel a templomot fel is építette. Nagy Mózes útján járt a szentföldi *Baksafalván* (Almás) született *P. Kelemen Didák* (1683–1744) minorita atya is, aki a Tisza vidékén végzett munkájával dicséretre szolgált szentföld népének.

Nagy Mózes neveltjei a *Kézdiszentléleken* született (1680) és *Esztelneken* elhunyt (1748) ferences *P. Balázs Ágoston*, aki újra kiadta *Kájoni János* énekeskönyvét; az *Esztelneken* született (1697) és *Fogarason* elhunyt (1763) *P. Veress Lajos*, aki megírta a ferencesek történetét.

A szentföld jeles szülötte volt még a kantai születésű *P. Gál Tamás* (1721–1814), a szentkatolnai születésű *P. Bró Márton* (1759–1823) minorita atyák és a kézdibélafele születésű *Nagy Lajos* (1811–1890) csíkszentgyörgyi plébános.

A szentföldi katolicizmus megmaradásának további fontos tényezője a katolikus Csíkkal való kapcsolata. A Bodoki és Csíki hegység nyúlványai miatt a háromszékiek Csíkot csak nagy kerülővel tudták megközelíteni, de az ősi „szakrális út” az úgynevezett Szent Jánoson keresztül ezt lényegesen lerövidítette. *Szent János* a Csíksomlyóra igyekvő háromszékiek pihenőpontja, *Kézdiszentkereszt* első települési helye volt. Román kori templomának alapja ma is fellelhető. A csíkiakkal való kapcsolatot a csíksomlyói búcsú alkalmával a kézdiszentkereszt *Zonda Jánosné Gáspár Mária* (1909) a következőképpen ismertette: „Szent Jánosnál van egy fészület, alatta egy forrás; ott megpihentünk, aztán továbbmentünk *Katrosáig*, ahol szintén kis pihenőt tartottunk; innen Csíkba, *Kászomíjfaluba* ereszkedtünk, ott vecsernyét hallgattunk s utána a szállásunkra mentünk. Pénteken éjjel *Csikszentléleken* aludtunk. Szombaton tíz órára *Csiksomlyóra* értünk.” Csíkkal a kapcsolatot a *Csiksomlyóról Esztelnekre* helyezett ferences atyák is elmélyítették. Szentföld sajátos hitéletét a Gyimesvölgyéből 1932-ben az esztelneki *Gyertyánosra* települt csángók napjainkban is erősítik.

Az idők folyamán a háromszékiek a moldovai katolikusokkal is kapcsolatot létesítettek. A középkorban egyházközigazgatásilag is az 1227-ben alakult milkovi püspökséghez tartoztak, amelynek – *Ladislaus de Osdola* (1469–1502) személyében – püspököt is adtak. A háromszéki katolikusokkal az összeköttetést az erdélyi vajda *Losonczy István* leánya, *Losonczy Margit* is ápolta, aki mint a moldovai vajda, *Alexandru cel Bun* (1400–1432) felesége többek között nagy összeggel járult hozzá az alsóesztelneki Szent Simon és Júdásról elnevezett templom újjáépítéséhez. Ezek a kapcsolatok erősítették a szentföldi katolikusok hithűségét, s azt is igazolják, hogy ez a katolikus sziget nem enkláve, hanem a keresztény közösség része.

BABITS MIHÁLY A MAGYAR IRODALOMBAN

Az 54. sz. Ságvári Endre Nyomdaipari Szakközépiskola és Szakmunkásképző Intézet 1982-ben érettségizett tanulóinak vizsgamunkái az intézet évek óta készített *Babits-sorozatának* 12., 13. és 14. kötete voltak. Ennek a kitartó szellemi érdeklődésnek és értékes könyvművészeti munkának elsősorban az a magyarázata, hogy a szakközépiskola 1976-ig abban a tisztviselőtelepi iskolában működött, amelyben régen Babits Mihály tanított. Az idei kötetek – *Téglás János* tanár, irodalomtörténész irányításával és avatott szerkesztésében – a barátságunk kívántak emléket állítani: annak az őszinte emberi, munkatársi és szellemi közelállásnak, amely Babitshoz fűzte a vele egykorú Dienes házaspárt (a filozófus Dienes Valériát és Dienes Pált, a nemzetközi hírű matematikust), az idősebb Ady Endrét és a nálánál fiatalabb Illyés Gyulát. Mindhárom kötet egyúttal tiszteletadás a magyar irodalom nagyjai, a szellemi pályatársak előtt is.

*Az Illyés Gyula Babits*hoz c., színes festmény-reprodukciókkal és fotókkal díszített könyvecske Illyés leveleit és verseit tartalmazza; az *Ady Endre versei* Babits Mihály antológiáját adja közre, melyet 1939-ben a Budapest I. rádióadó számára állított össze – mint bevezetőjében mondja – „semmi másért, csak a szépségükért”; a *Dienesék levelei Babits*hoz pedig – jó néhány most először publikált fényképpel és faksimilével – a híres házaspár, valamint Dienes Barna és Dienes Kató leveleit közli. Mindhárom kiadvány – ám különösen ez utóbbi – dokumentum- és forrásértékű, az irodalombarátok számára kivételes élmény. A szakmunkástanulók ez évi munkái is – mint ahogy az iskola egész eddigi könyvészeti eredményei – könyvkiadóink permanens mulasztásaira is figyelmeztetnek. Bár csak kaphatók lennének ezek a ritkaságok – legalább szűk körben, a könyvgyűjtők és irodalombarátok számára –, hogy e kézirat gyanánt, házi használatra készülő kötetecskék – melyek egyaránt dicsérik az Athenaeum és a Zrínyi Nyomda dolgozóinak magas színvonalú munkáját – több embert gyönyörködtessenek.

MEZEY KATALIN

FENYŐ A SZAKADÉK FÖLÖTT

Illyés Gyula nyolcvanéves

Van költő, akinek versei mindenkor egyes szám első személyben íródnak: legbelső tapasztalataiból hevíti mindazt a tudást, ami költészetet teremt. Keserves, beláthatatlan mélységekbe kalauzol a saját-vérrel írt költészet is: fényt derít mindannyiunkban rejtőző tájakra, látattja azt is, amit „közönséges halandó” nem lát meg.

Illyés Gyulának legszemélyesebb versei is mintha többes szám első személyben szólnának: mindig arra figyel, ami sorsában, korában, életállapotában a számára talán legfontosabb közös-séggel, a magyarsággal közös. Lírai hőse a magány, a kiszolgáltatottság, a betegség és az öregség poklaiból is mindannyiunk kérdéseire, helyzetünk hasonló vonásaira érzékeny, mindenütt jövőnk lehetőségére keres reményt, miatta vívódik kétségek között. Ahol ő ott van, az egész nemzet ott van. Úgy vesz részt minden történetben, hogy tudja, nemcsak ő, hanem ez az egész nép részt vesz benne. Gondolatai ebből az epicentrumból törnek föl. Mágneses terének ez láthatatlan középpontja. Nem mondanivaló ez már, hanem művészi módszer. Az elme másféle jelzéseire nem mozdul meg kezében a toll.

Egyetlen lehetsége lett ez a megközelítés – ami számolatlan megközelítésre tár kaput.

*Rest szavaim okosabbak gyors
eszméimnél: vénebbek. Bölcsék.
Bátrabbak – hány kipróbált harcok –
hiszik, ők győznek.*

(Bírák és jósök)

Tudjuk, a költő a beszéd, a nyelv anyagát munkálja: az számára a szó, ami szobrásznak a kő, építésznek a statikát képező szilárd anyag, mérnöknek a konstrukció. Költő nem élhet nyelv nélkül, de a nyelv is meghal, ha nincs többé költője. Ahogy visszavadul a kert, amelyben nem dolgozik a kertész: funkcióját veszti, lehetőségéin innen marad.

De költők és szavak föltételeznek egy harmadik lényeges létezőt: a nyelvet beszélők közösségét. Övék a nyelv és a költő. Mert annak a nyelvnek, amely a mindennapi beszéd kohójában nem formálódik, nem talál napra-nap új és új kimondanivalót, nem teremt meg új összefüggések kifejezésének lehetőségét, nem formál sajátos új nyelvtani alakzatokat szükségből vagy akárcsak jókedvűből is; annak a nyelvnek ugyanis, amelyet senki sem beszél, költőre sincs szüksége.

Minden nagy költészet e hármas meghatározó koordináta rendszerében formálódik ki, noha a fontossági sorrend így is, úgy is föllátható. (Napjaink kedvenc kérdőjeleinek egyikét épp a költészet és a nyelvi közösség viszonya mellé szokták kitenni, mondván, hogy a népképviselői szerep elavult, avagy sosem is volt valóban költői szerep. De voltak idők, mikor ellenkezőleg, a nyelv és a költő, a vers és a költő szoros kapcsolatát kérdőjelezték meg, kétségbe vonva minden olyan líra létjogosultságát, mely nem egy tágabb közösség: a nép, az osztály, még inkább az „ügy” érdekében születik.)

Illyés költészetével kapcsolatban is nemegyszer elhangzott már ilyen és olyan vélemény is. A nyolcvanéves költő azonban – tudomást sem véve ezekről a divatokkal változó és változásokkal divatozó nézetekről – eddig is, most is e hármas pillérré építette lírájának sokrétű világát. Ennek háromszögébe fogja jelenidőnk riasztó, torzulásokkal teli arcát, ebben idézi fel történelmi válsághelyzeteket, katasztrófákat bőséggel látott életének minden emlékét, tapasztalatát. Sosem feltételesen, nem kimódoltan, nem elszánt intellektualitással. De konokan, mint aki egy hosszú élet megmérétéseiből tudja, hogy egyetlen lehetőségünk, egyetlen módunk a sors tőlünk függetle-

nül és irántunk is kiméletlenül forgó kerekének pályáját legalább módosítani: ha – mint kő az út sarában – kitartóan, évtizedeken át azonos erkölcsi minőségünkben létezünk. Türellemmel bizonyítva újra meg újra létjogosultságunkat, gondolataink létjogosultságát:

*Helyét kereste, s meglelte a fa,
szerényen áll, neki lett igaza:
Ha rombadőlt is, újra rakható
kert, ház, haza –
S csak egy a titka: kezd el.
Fiadnak kell folytatnia.*

(Szőnyi István teremtett világa)

A költő tudja, hogy a legmagányosabb, legkevésbé elismert alkotás is valóságos élettény, amit sem kikerülni, sem eltagadni nem lehet. Mert él benne és mert benne él a közösség, ami létrehívta, megformálta, ilyené alakította. Ami forrásait táplálta és medrét kimélyítette. Nyolcvanévesen is megszólal benne a fiatalabb, reményekkel teljesebb költő jól ismert, szorongató időkből annyiszor biztató hite. Ebben a hitben nemcsak a művész és igazolója, az alkotás kap szerepet. Illyés itt sem arisztokratikus. Számára az alkotás a legtágabban vett emberi tevékenység: a munka. A végső összegzésnél menedékként minduntalan a konok, magát az embert is megújítani képes munka kap lírájában hangsúlyt. A hajdani *Két kéz* írója a pusztulás erővel, a világmérletű lét-fenyegetettség korában azt szegezi szembe, amiben a halál-fenyegetettségben élő idős ember is legotthonosabb, legbiztosabb kapaszkodóját leli meg:

*Fogy fényem. De vaksin vezetget
még a – munka. Már-már gyermekül
nógat, hogy (ha mást nem) ázni kezdjek,
gazt nyüjjék: ne legyen egyedül.*

*Két kezem, két vén rátarti társam:
szárnyaim, rén-szánt röpitő két ebem!
Fogyó fényben is – csaholva bátran –
csak hiven a hó-végtelenen!*

(Utolsó társak)

Hasonló gondolatot hord az *Ütközet előtt* című vers szinte groteszk és épp groteskségében fájdalmas ellentét-állítás: a kiskertjét évről évre konokan rendbe tevő, vető, kapálgató asszony „szemben a kéklő dombsorok / mögött nyüzsgő atom- / stratégiák táborával”. A különös a versben az, hogy nem a szorgos nő tevé-vevése tűnik hiábavalónak, ostobának, rövidlátónak. A verssorok sugallata szerint amazok fáradozása a hiábavaló, mert a munkában „megátalkodó” ember kiirthatatlan. Az egyéni pusztulással és a kollektív pusztulással szemben Illyés gondolatrendszerében szilárd erő az alkotóképesség.

Fájdalmas és keserű mégis, hogy ilyen csillagállásban kell kijelölnie a munka, a teremtő erő helyét. Egyszer ironikus, másszor vádoló is ez a végső kirtartás, ez a dacos „csakazértis”. Huszadik századi költő hangján szól akkor is, amikor csaknem eljut a kiábrándultságig, és akkor is, amikor az emberi létezés ritmusát fedezi fel pusztulás, pusztítás – és megújulás, alkotás hullámzásaiban. Nagyléptékű gondolati versek születnek ebben az eszmekörben, Illyés „öregkori verseinek” szintéziskísérletei (*Szemben a támadással, Kéz a ködben, Szőnyi István teremtett világa* stb.). Ha összevetjük e verseinek költő-hangját, versépítkezését hasonló, szintézisre törő korábbi költeményeivel, szembetűnő a zaklatottabb és szaggatottabb dikció, a kevesebb megbocsátó engedékenység, a hit gyakoribb megbicsaklása, a kétségek folytonos megújulása. Viharral viaskodó, átkot és áldást egyaránt osztani kész zord próféta-arcélt villant felénk a nyolcvanéves Illyés. Magába foglal annyit keserűséget, annyit magárautaltság-érzést, amennyit csak ilyen nyolc évti-

zed – történelmünkben is gyászos cenzusokkal megjelölt nyolcvan esztendő – teremthet. Ahogy az ősi, távolkeleti festmények gyakori motívumáról, a szakadék fölött kapaszkodó fenyőről írja:

*Szélcsendben is sugárzik belőle, –
dehogy is a magánynak az a gőgje,
hogy megbirkózott! s birkózni fog még
a kopárosító hegyi szelekkel*

*s a fület épp úgy szálanként kitépő
napsugarakkal, – belőle csupán
az árad, és némán az is:
nem számítottam senkire,
s nem is fogok.*

(Saskörmös fenyő)

Ennél keserűbbet költő aligha írhat. Aki megszólal, vágyik arra, hogy meghallják, megértsék, visszhangozzák a szavait. Vagy legalább vitázzanak vele, ezzel is bizonyítva, hogy hangja „hallatik”. Íróember számára ez az éltető közeg, ez a „csoda”, ahogy a *Dervis* című versben megfogalmazza: „e földi legnagyobb: / egyszer csak megvisszhangzana / egy ország: hang vagyok!” Az álom, képzelet – kijózanodás – kitartás ívébe írt vers fájdalmas leszámolás a pálya nagy pillanataival, reményeivel, egyszersmind az ősi szerepét vesztvé is feladatát végző „dervis” hitvallása:

*... Hidegebb
elmét, öreg, hisz egy fűszál
visszhangja nem rezeg!
Szóértés hangja gyenge bár,
de néma nem leszek.*

Ez volna a sokkötetes lírai, prózai és drámai életművet maga mögött tudó, fáráthatatlanul dolgozó Illyés legvégső összegzése a művész és a művészet szerepéről és lehetőségéről? Ez is. Filozófiai mélységből feltörő szavak ezek. De a költő nem filozófus, képzelete szabálytalanabb, nyughatatlanabb és fékezhetetlenebb. Megkísérti egy derűsebb, minden jószándéknak elégtételt szolgáltatató jövő reménye – és épp legkétségbeesettebb pillanataiban leginkább. A pusztulásból kiláboló és újabb pusztításokkal szembenéző kétségbeesés egy kegyelemteljes pillanatban mégis ilyen sorokkal zárja az *Aki úgyis él, hogy túlél* című verset:

*Vakulok, gyengülök, dobálom – szórnam szét halom iratom,
aztán: micsoda gőg (s rögeszme) hogy: lám csak
én szólítottam?
Nohát, sok adósságlevél, ti: szélbe ki, szállni,
– hinni kort,
lesz aki fölvesz, a döbbenettől pirosan olvas: mit tiport,
miket a sárba, amikért, ime
parancs talán kezesnek lennie!*

Intézmények nélküli, intézményeken kívüli költő Illyés – nem szerkesztő, nem írószövetségi vezető, nem művelődési funkcionárius évtizedek óta. Mégis intézmény, intézményeknél fontosabb a magyar művelődés számára: a legvégső apelláta. Szerepvállalása kötelez, és a mögötte álló teljesítmény meggyőz. Olykor önmagát is reményekre sarkallja. Olvasóit mindenkor. Mindig hűen a maga fogalmazta „csak növeli, ki elfödi a bajt” parancsolathoz, keményebb és keserűbb költői világot tár elénk, mint amilyen valóságképpel élhetünk. És magunk igyekezzünk enyhíteni a kép zordonságán és könyörtelenségén. Talán nemcsak úgy, hogy eltagadjuk, kivetjük tudatunkból Illyés kérlelhetetlen ítéleteit. Hanem úgy is, hogy másik irányba indulunk. Abba az irányba, amelyikbe ez a költészet mutat. Szinte végrendeleti szigorral fogalmazza meg a Zrínyi-parafrázisban:

*Szálljon egekig bár, ott is e vég-szóra:
„Ne bánts magyar magyart! – ott se panaszolva,
Mert lehet aliud, ha az a sors bona:
Hullj pajzsnak holtan is megszabadult honodra.*

A VACSORA

Írta GERLEI JÓZSEF

A társaság nagyobbik felének az ebédlőben, a fiataloknak két kerek asztalkán a szalonban terítenek. Mivel az ebédlőben van még egy üres hely, Pákoszty úgy intézkedik, hogy Ildikó üljön oda, ő pedig mellette az asztal végén foglal helyet.

Itt van mindenki, Szamossyt kivéve; rá úgysem számított senki. A két szobában zsongás; a levegő még hűvös egy kissé; de Pákoszty szerint: melegben meleget? Ő pedig nem bírja nézni, ha vendégei étvágytalanul csipegetnek; egy óra múlva a sütek és borok úgylis versenyt tüzelnek majd a kályhával.

Pákosztyné és Kati behozza az első két levesestálat.

– Nézzék ezt a két kanarit! – tréfál a rovásukra Pákoszty, nem annyira azért, hogy kisebbitse őket, hanem hogy felhívja a figyelmet új ruhájukra, melyet egy anyagból készítettek.

– Te csak hallgass, apus! – inti le Kati. – Egész délután azzal szekált minket, hogy ezt a ruhát vegyük fel.

– Magam hozom – magyarázza az asztal felső végén Pákosztyné. – Új kis cselédlányunk van, csak tegnap állt be. Megkímélem magukat tőle, és persze, a ruhájukat is.

– Megint új lányotok van, szívem? – kérdi Tengeleghné, de Pákosztyné elengedi füle mellett a célzást; Dudus csak négy hónapja van a faluban, azóta nem volt Pákosztyéknál cselédlány változás; a „megint” tehát azt jelenti, összeszedte már a pletykákat.

– Jó étvágyat, Dudikám – mondja mosolyogva.

Tengeleghné sietve dicsérni kezdi a levest, majd Pákosztyné ruhájának színét.

– Csak dicsérd! – mondja Pákosztyné engesztelődve. – A férjem úgysem dicsér semmit.

Erre Gedeon doktor a kristályvázát veszi észre, felesége a citrommal mintázott herendi tálfedőt, Parthal plébános pedig a tányérok közé helyezett aprófejű kék virágokat.

– Hogyan hívják? – forgat egyet két ujja között.

– Magam sem tudom, a gyöngyösi virágkereskedésben vettem.

A szalonban fesztelenebb a hangulat. A fiatalok nem dicsérnek semmit, tőlük nem vár bókot senki – kívül állnak még azon a területen, ahol ezek a dolgok fontossá kezdenek válni. Dodót húzzák, a postamester fiát, ezt a kilencvenhétkilós békát; a kövérség elmozdított rajta mindent, úgy tetszik, a szemét is – enyhén bandzsít. Potyka, a húga összeráncolja szemöldökét – nem tetszik neki, hogy a bátyját húzzák.

– Emlékszel, Dodó, mikor a Bözsiék kunyhójában papás-mamást játszottunk – mondja komisz vigyorgással Ernő. Szakasztott apja, de bőre rücskös, gyermekkorában himlője volt. Nyakán és homlokán virágzó kelések – mindenki mást feszélyeznek, csak őt nem. Ahogy sötét képe nevetésre torzul, elárulja, mit gondol a papás-mamásról.

– Nem is igaz! – törli meg zsírtól fénylő állát Dodó. – Azt is ti akartátok.

Részlet a szerző *Népszámlálás* című regényéből, mely a közeljövőben a Magvető Kiadó gondozásában jelenik meg.

– Mit akartunk? – torkolja le Ernő. – Könnyű a békát tóba ugratni.

– Ugyan, Ernő, hagyd már! – utasítja rendre a bátyját Kati, de csak úgy tessék-lássék.

Ernő tányérja fölé hajol, hogy a lányok ne hallják, de mozdulataiból azért értsék, úgy magyarázza Bélának és Dánielnek a részleteket.

Dániel úgy ül, hogy a tárt ajtón át az ebédlőbe lásson. Ha Gedeon doktor kétes tisztaságú nyaka elmozdul, Bakaiczné pedig nem dugja tányérja fölé sápadt csukaképét, láthatja Ildikó homlokát és szemét. Tudja, hogy vele együtt már a vacsora végét várja. Hallja nevetését, ezt a rövid, ideges kis futamot, mely olyan, mintha torka hirtelen kiszáradna – csak ő érzi ki belőle a neki szóló hívást.

Utolsó napjaik tele voltak belső ragyogással. Mikor a kártyaparti után a *Hangya* udvaráig kíserte Parthal plébánost, s Pákoszty hetet-havát összehordott arról, hogy Ildikó rá van bízva, apja helyett apja akar lenni – Dániel azt fürkészte szemében: sejt-e, hogy Ildikó lakása egy ideje a találkahelyük, s hogy éjjel körül távozik tőle? . . .

Ma este is ez a tervük. Alig tudják türtőztetni magukat; csak arra vigyáznak, örömmüket ki ne szolgáltatassák; s hogy ez a ragyogás, mely szemüket is elborítja, el ne vanksa őket a sötétben.

S valóban, Ildikó ebben a környezetben olyan izgatottan ragyog, akár egy különös, nagy ékkő. Ruhája, ez a tompán fénylő kék selyem kiemeli szőkeségét, s alakját újjávarázsolja.

Dániel álmélkodva nézi ezt a jelenséget, mely egyedül az övé; úgy érzi, ebben a ruhában ma este ő mutatja be Ildikót a társaságnak, nem mint egyszerű kis tanítónőt, hanem mint a menyasszonyát.

A véreshurkánál Tengelegh átszól Ádámfinak:

– Hallom, Karcsikám, te voltál Ruszinszkóban is.

Ádámfi ültében jókedvűen haptákba vágja magát, fülét a zajon át katonásan Tengelegh felé hegyezi, aztán mintha parancsot vett volna:

– Igenis, kedves bátyám, parancsolsz valamit tudni róla? Vagy a munkaszolgálatosokról?

– Miért, hát voltál a munkaszolgálatosoknál is? Mi ott a helyzet?

– Táborparancsnok voltam, kérlek alássan! – mondja Ádámfi, s mikor látja, hogy erre csönd kerekedik, egy kis felvilágosító előadást tart. – Hát, mit mondjak, zsidó zsidó hátán, én még életemben nem láttam annyit belőlük egy rakáson. . . .

– És a kosztjuk? – kérdi Gedeonné; azt hallotta, hogy csomagokat kaphatnak és látogathatják őket.

– Prima kosztjuk van, nagyságos! – hajol Ádámfi bókolva Gedeonné felé, s egy elismerő pillantással nyugtázza szép telt nyakát és haját, ezt a fehérre ájuló feketét.

– Prima kosztjuk: legénységi. Csak az alföldi parasztnak volna olyan! Persze, az ő kényes hasuk. . . Rögtön hasmenést kapnak. . . Na, mi aztán adtunk a belükbe. Parancsom volt, hogy csak keményen. Csomag csak havonkint. Micsoda vándorlás volt! Szebbnél szebb nők lógtak a nyakamon, alig tudtam. . . .

– Lerázni őket, ugye, ezt akartad mondani, Karcsikám – segíti ki Pákoszty.

– Képzelem, milyen hősiezen küzdött – mondja Gedeonné.

A nevetéstől nem hallani Ádámfi első szavait:

– . . . csomagot csempészett a férjének. Mit tudom én, mi van egy csomagban? Kiköttem az ipsét, egész éjszaka ázott. Mikor leoldották, olyan lett, mint a rongy. Többet aztán nem kért a csomagból.

Tengelegh nem tudja, mit kellene válaszolnia. Ismeri felesége nézeteit, ő azonban

nyúl szívű, minden szenvedés megborzongtatja; mellénye alá rejtí hátszánakozását, s olyan mesterkéltén nevetgél, akár egy gumibaba, melynek nyomkodják a hátát.

– Nahát ilyet! – dünnnyögi a csendben Gedeon, s homlokán gyűlnek a viharfelhők. Pákoszty látja, ha tüstént másra nem tereli a beszédet, a doktor kirobban.

– Doktorkám, mondd csak, mi lett ezzel a Fábíán Flóirival? Igaz, hogy gyilkosság történt?

– Az ördögöt gyilkosság! – fortyan fel Gedeon; haragját egészen más szavakba szeretné önteni. – Mindig gyilkosságon jár az eszetek! Semmi nyoma nincs a gyilkosságnak. Az a legény tönkretette szívét az ivással. A boncolás megállapította, akkora szíve volt, mint egy ökörnek. Csoda, hogy eddig élt vele.

– Csakhogy más baj is volt – mondja Bakaicz; tanító létere szűkszavú, mindig későn gondolja meg magát, s addig más megelőzi; ezért aztán ha szóhoz jut, mindenki ránéz. – Aznap fizette ki neki Balogh Jenő az új szekér vasalását. Százhusz pengő volt nála. . .

– Eltűnt?

– El – néz körül jelentősen Bakaicz.

– Talán otthon kitette.

– Nem tehette ki, mert éppen Harátsnál adta neki Balogh.

– Látta ezt a Haráts? – könyököl előre Pákoszty.

– Látta mindenki, mert abból fizetett az egész kompániának.

– Szóval kifosztották, aztán kitették a kocsmából – szögezi le Pákoszty. – Az is bizonyítja, hogy hátán feküdt, keze a mellén, akár a koporsóban. Tiszta sor: úgy tették oda. Annyi becsület még volt bennük, hogy rendesen lefektették. Mit szólsz ehhez, doktor?

– Ez igaz – ismeri el Gedeon. – Mikor odahívtak, már úgy volt. Ha a parton éri el a szivgörcs, nem úgy fekszik. De ha Haráts tette volna, nem csinálja ilyen ostobán.

– Az öreg Balázs is ott volt. Tégy följelentést a csendőrségen, Dezsőkém, itt valami nincs rendben.

– Érdemes? – húzódozik Tengelegh. – Ha az anyjának nem fontos. . . Gyilkosság nem történt, kár az ilyet bolygatni.

– Hagyd, Dénes! – mondja Pákosztyné is. – Szegény Flóri, Isten bocsássa meg, senkinek se hiányzott. Talán az anyjának se. . . – Két tortát tesz az asztalra, egyiket az asztalfőn ülő főúr elé, aki Parthallal folytat különvitát valamiről, a másikat Tengeleghné és Gedeon közé.

– Régi szabály: zsírosra édeset – vezeti be Pákoszty. – Tessék, ne féljenek tőle, nem a feleségem sütötte.

– Hát kicsoda? – adja a sértettet Pákosztyné.

– A tűz meg a sütő – csúfolódik Pákoszty. – Esperes úr, öné az elsőség, maga édesszájú. Ha megengedik a hölgyek, én fölkelek és rágyújtok. Eddig is a poklok kínját álltam ki, de most már nem bírom tovább. Torta csak nőknek és papoknak való. . .

Átmegy a fiatalokhoz, s míg égő gyufáját lóbálja, szivarja füstje mögül félszemmel Dánielt figyeli.

– Hogyan állsz az egyetemen? – lép a fiához, mintha most jutna először eszébe, hogy ilyeneket kérdezzen.

– Megy, ha rugdalják, papa.

Néhány magasröptű apai tanács következik, de Pákoszty óvatos, általánosságokban marad, nem szeretné, ha kitűnnék, hogy semmit sem konyít az egyetemí dolgokhoz.

A gyümölcsnél visszaül helyére, kettévág egy Jonathán almát, s felét a meglepett Ildikónak nyújtja.

– Egye csak meg, ingyen adom.

De az alma érintetlen marad Ildikó tányérján.

– A feketét majd a szalonban – mondja a vacsora végén Pákosztyné. Felállítja a szalon asztalára a hatalmas kávéfőzőt, s az asszonyok köréje telepednek. Középre egy talpig feketébe bújt idős hölgy ül, Bakaicz anyja, aki csak látogatni jött a fiához.

– Hölgyeim, tessék belenézni! – mutat Pákoszty a kávéfőző fénylő oldalára, mely eltorzítja az arcokat. – Megmutatja a jövőndőt.

A férfiak két-három kis csoportba verődnek a Légrády-képek alatt, melyekről leánderes, muskátlis falusi udvarok, futó paripák néznek le rájuk. Dániel a főúrhoz lép; az öregúr válla megrándul, aztán tőle telhető kedvességgel megkérdi:

– Nos, mi újság, fiatalember?

– Szeretném megkérdezni, van-e tudomása esperes úrnak arról, hogy a faluban sektások vannak?

Ádámfi felfigyel, és odajön. A főúr arcán megjelenik egy fintor; az unalomig ismert dolgokat szokta így fogadni.

– Nyolc-tíz ember – legyint. – Csupa hőbörgős.

– Azt mondják – folytatja Dániel –, ők az igazi keresztények, mert a katolikusok bűnösek...

– Bűnösek? – hördül fel Pákoszty. – Éppen tőlük fogjuk kérdezni!

Ádámfi maga elé nevet.

– Tenni kéne valamit – folytatja Dániel. – Nem bennük a hiba.

– Talán bennünk? – szalad fel a főúr penészes szemöldöke. – Eleget prédikálok a szeretetet, ostromozom a haragtartást meg a többit. De ezeknek! Mindenki a maga bőrét viszi a vásárra.

– Halljátok? – bödül el Ádámfi. – Mindenki a maga bőrét...

– A lélek szentély – mondja a főúr. – Oda csak Isten léphet be.

– Az ember is beléphet – szólal meg Parthal. – A példájával... Isten is általunk akar a lelkekbe lépni...

A főúr hűvös lesz, jelezve, hogy nem a maga nevében nyilatkozik:

– Az ember szabad akarattal rendelkezik, az akarat világába pedig csak Isten avatkozhat. Hiába beszélek én, ha nem hallgatnak rám...

Parthal egy kis tiltakozó mozdulatot tesz, de nem szól.

– Mégsem lehet ezzel megelégedni – avatkozik be Gedeon doktor. – Amikor bűnről és tévedésről van szó, nem szabad ennyire tisztelni a szabad akaratot. Nem gondolják, hogy erőlesen fel kellene lépni ellene? A praxisomból tudom... ha a betegség elhatalmasodik...

– Csakhogy ez sima út az inkvizícióhoz – helyezi el fricskáját Bene Gedeon doktor orrán. – A tévedésnek is joga van a szabadsághoz...

– Látják, kérem! – szakítja félbe türelmetlenül a főúr. – Ez a félkereszténység következménye. Hiszünk, de nem éljük...

– Pedig a hit cselekedetek nélkül holt – tör fel Ádámfiból. – Ha pedig holt, akkor hullá is, s hullabúzt áraszt, megfertőzi a világot!...

A főúr véreres szemét körbe forgatja; a többiek is összenéznek: ezt aztán igazán nem várta senki Ádámfitól.

– Százados, te nem kispap voltál valamikor? – firtatja Bene.

– ... Mielőtt, persze, munkaszolgálatos táborparancsnok lettél... – toldja meg Dániel.

Ádámfi fölteszi a fapofát; a világért sem árulná el, hogy érti a célzást; fél évig valóban kispap volt, de úgy titkolja, mintha ez lenne élete egyetlen igazi ballépése.

– Semmi, öregfiúk! – tolja el magától egy mozdulattal a kérdést. – Csak olvastam valahol... Vagy mit tudom én, egy diák lelkigyakorlaton hallottam, még a régi jó Ferenc József gimnáziumban...

– Gyöngyösön? – figyel fel a névre Dániel.

– Igen, miért? Ha Pesten lehet még mindig Ferenc József híd, miért ne lehetne Gyöngyösön Ferenc József gimnázium? A jó öreg Gruber diri, úgy látszik, ezt is átmentette a Monarchiából.

Dániel belenéz a csillárok fényébe. Egy percre összefolyik szeme előtt a társaság képe azzal az ősi úttal, mikor Zsófiival és Misivel szekéren bementek Gyöngyösre, hogy beiratkozzanak. A kapu előtt Zsófi kockára hajtogatott új kötényt kötött.

– Három perc alatt kidobott minket. Az igazgatói irodából már messziről hallottuk a rikácsolást...

– Ő az, ráismerek – mondja Ádámfi. – Engem is kirúgott az irodából néhányszor.

– Ránk ripakodott. Orrcsiptetője föl-le ugrált... Rángatózott, mint egy... paprikajancsi...

– Miért? – kérdezi Bakaiczné; látszik, hogy nem osztja Dániel véleményét.

A főúr is találva érzi magát:

– Kiváló ember, kérem! Már Trianon előtt is a város egyik büszkesége volt.

Dániel Ádámfinak folytatja:

– Azt hajtogatta: „Nehéz lesz, kérem; nehéz lesz, kérem!” Közben pedig kipendertett egy gazdát és utána süvöltötte: „A fia hatökör... Maradjon a trágyásszekér mellett!”

Az általános nevetésben elvész Pákoszty hangja:

– Ezt Haráts Jani is megkaphatja... És még mást is...

Dániel tovább játssza az igazgatót:

– Ha mindenáron ezt akarják, fizessenek! A beiratási díj harmincöt pengő, a magánvizsgák díja tantárgyankint háromötven... Protekció, engedmény nincs! Legyen szerencsénk! Alászolgálja! De előre megmondom: nehéz lesz, kérem, nagyon nehéz!

A levegő hirtelen lehül. Kati fölteszi legújabb lemezét: „Ma este nem gondoltam rád...” Elkezdődik a tánc. Bene mókásan összecsapja bokáját Hilda előtt, de sehogyan sem tudja felvidámítani. Arcába zárt titkát úgy hordja körül a társaságban, mint valami ereklyét. Lakásán közös vacsorájuk rosszul sikerült...

Dániel Ildikót keresi, de Ádámfi már fölkerlte. Szeme előtt a csillárok fényében egyszerűen forogni, vigyorogni és lejteni kezdenek az arcok, elmosódnak, elvesztik vonásaikat, aztán átlibbennek a falakon, s mások jönnek helyükre... Mintha holmi haláltáncot látna, hullák táncát, ahogy Ádámfi mondta, egy világét, amely holt, mert nincsenek cselekedetei...

A szalonban Tengeleghné és Gedeonné szemébe ütközik; úgy rémlik, éppen őt mérik fel, s mosolyuk mindent elárul. Pákosztyt keresi, hogy táncra kérje, de kiment a konyhába. Meghajol Bakaiczné előtt, a fehér csukaarc azonban vékony és elutasító. Ezen Tengeleghné annyira meglepődik, hogy ő is nemet int.

Gedeonné nem kéri magát; olyan könnyedén áll fel, hogy a többiek irigyen és botránkozva néznek utána.

– Rég nem láttam – mondja Dániel, mikor átfogja derekát. Gedeonné társaságában minden férfit elfog az érzés, hogy régi ismerősök, s csak az ilyen közvetlen, vidám asszonyokat érdemes szeretni.

- Felruccantam Pestre. Honnan tudja, hogy Pestre szoktam járni?
- Azt nem tudtam. . .
- Csak azt, hogy újra elmentem. Elmondták az ismerősei. Ez itt a csemege. - Kacér anélkül, hogy akarná. Csillogó fekete szemével, hosszú fülönfüggőivel, egy csipetnyit élveteg, telt arcával nem ebbe a fészekbe való. - Tudja, mikor megtelik a pohár, felpakolok. . . Maga nem jár Pestre?
- Minek? Onnan jöttem. . .
- Nahát, micsoda ember maga! Egyszer igazán megmutathatná nekem a Szépművészetit, a Várat. - S nevetve hozzát teszi: - Tőlem már nem kell félnie; harmincöt éves vagyok. . .
- Fél év múlva Pesten a zsúfolt buszban vette észre Dániel, hogy az a nő ott a sarokban nem más, mint Gedeonné. Mintha nyugtalanabb, zaklatottabb lett volna, mint mikor Pákosztyék vacsoráján táncolt vele. Dániel meg sem kísérelte, hogy jelt adjon magáról. Aztán a busz kiürült, Gedeonné felállt, de a kocsi hirtelen megindult, s ő a padlóra huppant. Dániel odaugrott, hogy fölsegítse.
- Nem ütötte meg magát? Ugye, megismer még? . . .
- Gedeonné ránézett; felismerte, de mosoly helyett arca eltorzult, megvetően elfordult, karját kirántotta kezéből, s ezt sziszegte:
- Mocskos alak!
- Szabad? - áll meg mögöttük Ádámfi, s könyökét Dániel oldalába nyomja:
- Elég a mézből, apuskám!
- Gedeon doktor ünnepi szivarjával a szalon sarkában áll. Egy percre magára maradt, mert Parthal ismét a főúrral tárgyal. Szivarja füstje mögül feleségét nézi - ő sosem tanult meg táncolni. Arra gondol, valahol elhibázta - talán már akkor, mikor ezt a táncolni szerető, vidám teremtetést magához kötötte. Nem valók egymáshoz?
- Miért van akkor, hogy egész medvetermészete ordít utána? . . . Amint elnézi Ádámfi karján, szinte feldühíti, hogy ő tudja csak: felesége nem rossz, csak vidám, s szeret élni. De ki tudja, az ő ügyetlensége miatt máris nem esett-e prédául valakinek? Ő pedig itt dül-fül, mint egy kamasz. Nem tudja megbocsátani magának, hogy, nincs gyereke, nem vitte semmire, s hogy kuszaság van benne.
- Pedig mennyi mindent csinálhatott volna már. . . A kutak nyolcvan százaléka fertőzött: rossz fogak, golyvás nyakak; de hiába irkált fel a megyéhez, nem is válaszoltak neki. Voltak tervei néhány tehetetlen beteggel, például Balázs apó lányával; helyi jellegű fenyítékek az angyalcsinálók ellen. . . Tengelegh azonban képzelődőnek tartja, Pákoszty pedig hülyének. Nekik van igazuk? . . .
- Pákoszty hozzá lép, megfogja karját.
- Doktorkám, úgy lóगतod itt az orrod, mint aki adósságba jár kapálni. Mondd csak, biztos vagy abban, hogy nem erőszakos halál történt?
- Biztos. Különb en nem adtuk volna ki a temetési engedélyt.
- Mikor temetik?
- Holnap. De ismerlek, jómadár! - élénkül fel Gedeon doktor. - Nem nyugszol, míg valamit ki nem sütsz. Akkor érzed jól magad, ha a szennyesben turkálhatsz. Csak azt tudnám már, mikor küldöd át hozzám a tavalyi oltásokról szóló jelentést.
- Csakhogy megjött a kedvéd! Már azt hittem, meg sem szidsz ma este - erőlteti a nevetést Pákoszty. - Jövő héten megkapod a névsort, Ildikó majd leírja.
- Te pedig diktáld neki, ugye?
- Eltaláltad. . .
- Ildikó megy el mellettük. A konyhából jön, néhány maradék edényt segített kivinni. Dániel hozzá siet.

– Mindenütt kereslek. Hol voltál?
– Segítettem – mondja örömtelen hangon Ildikó. – Látom, jól érezted magad.
– Gedeonnéra gondolsz? – Dániel elsöbben örül, hogy féltékennyé tette; úgy ízleli ezt az érzést, mintha szerelme új színnel gazdagodna; Ildikó feltoluló könnyei meglepik. – Te csacsi, csak nem gondolod! . . .

– Ildikó ránéz, de Dániel átfogja, a táncolók közé viszi.
– Beszelnünk kell valahol, okvetlenül – sítja Ildikó. – Akarok mondani valamit.
– Éppen itt? . . . Vacsora után úgyis megyek hozzád. Nálad találkozunk . . .
– Nem lehet – leheli Ildikó. – Bakaiczék megkértek, adjak helyet éjszakára a két kicsinek, míg a néni itt van. Már le is fektettük őket.
– Nekem pedig holnap Pestre kell utaznom . . .
– Gedeonnéval? – csúszik ki Ildikó száján.
– Dehogy! Sorozásra . . . Tegnap kaptam meg az idézést . . . Hajnalban indulok . . .

Úgy egyeznek meg, hogy Ildikó bemegy a hálóba, ahol a kabátokat az ágyakra rakták, s Dániel észrevétlen követi.

– De nem vesznek észre?
– Nyugodj meg! – mondja Dániel. – Ezek ma nem törődnek velünk . . .

A táncnak vége, de Pákoszty ott áll az előszoba és az ebédlő között az ajtóban – Ildikó nem tud kimenni. Kóvályog a szobákban; hangokba és emberekbe ütközik. Nincs ereje eltűnni; azt hiszi, hogy mindenki őt nézi. Úgy rémlik neki, lázas arcát kutatják. Összefognak ellene: megszólítják, lekötik, Pákoszty pedig – bár közömbösséget színlel – azért sem mozdul az ajtóból.

A csillár a füstben egyre nehezebben vergődik. A férfiak bortól elnehezült tekintetében síkos homály. Tengelegh szeme majd leragad, nem bírja az éjszakázást. A lemezjátósó hallgat – nagyszünet van.

Dániel körülnéz; Ildikó nincs sehol. Ő is a háló felé indul, de Ádámfi utána nyújtja karját:

– Hé, fiú! – A parketten fenekel az ablak alatt, arcát a függönybe temeti; csak két fénylő csizmája orrát látni. – Mondd csak öregem, hol vagyok?

– Az ülepeden, százados! Gyere, állj fel!

Fölemeli Ádámfit, de a hadnagy belekarol, visszarogy, s majdnem magával rántja a függönnyt.

A háló üvegajtaján bevilágít az előszoba villanya. Ildikó szeme még nem szokta meg a sötétet. Az ágyakon és székeken halomban állnak a kabátok, kalapok és sálak. Az ajtó mögötti sarokba húzódik, orrát fújja, sír. Az ajtónyitásra meg sem fordul. Aztán két erős férfikezet érez a karján – nem bír tovább magával, zokogva a mellére borul.

Mikor felocsúdik, már késő – Pákoszty nedves bajusza a nyakára tapad.

Az ebédlőben nagy búcsúzkodás: az öreg Bakaicz mama távozik fiával és menyével.

– Dénes, hol vagy? – kiáltja Pákosztyné.

– Ilyen korán? – lép ki Pákoszty a hálósobából; arcán zavar és tettetett meglepetés. – Nem adom oda a kabátjukat, fáradjanak vissza! Ide csak a testemen keresztül . . .

Megáll a háló ajtajában, két kezét a félfának feszíti.

Bakaicz jókedvűen heherészik:

– Nem is kell, kérlek, he-he-he! A mi kabátjaink nem a szobában vannak, hanem itt a fogason.

Pákoszty fellélegzik.

– Hát ha mindenáron... – tárja szét karját. – De meg vagyok sértve. Micsoda, Dezsőkém, ti is? Ti aztán igazán nem!

– Nem látja, hogy leragad a szeme? – mondja Tengeleghné.

A példa ragadós: a két főúr is szedelőzködik. Pákoszty – kevesebb meggyőződésel – őket is marasztalja. Csak menne le már képéről ez a vörösség! Majd szétduzzan a feje. Saját kezüleg hozza ki a kabátokat, s míg felsegíti, nem mozdul az ajtó elől.

– Kezüket csokolom, dicsértessék, szervusztok! – búcsúztatja őket. – Köszönjük a megtiszteltetést. . .

Pákosztné a kisajtóig kíséri a vendégeket, észre sem veszi, hogy férje nem jött utána. Mikor visszatér, nekidől háttal a cserépkályhának, fázósan összefonja mellén a karját, s csukott szájjal nagyot ásít.

Az ebédlő közepén körbe állnak a fiatalok, hogy „Megy a gyűrűt” játsszanak.

K Erdős Renée: *LYSIAS*. Halott-támasztás tanúi lehettünk néhány héttel ezelőtt. Az *Ecclesia* Kiadó megjelentette az egykor sokat ünnevelt és sokat kritizált íróno utolsó és legnagyobb regényét. Nem mindennapi vállalkozás harminchét évi hallgatás után megszólaltatni valakit, és vállalni az ezzel járó kockázatot. Erdős Renée irodalmi munkásságának elemzésével és értékelésével, az általa hozott újak és egyszerűek az elismerésével a háború utáni kritika még adós; az ötvenévesnél fiatalabb olvasók java része még a nevét is csak véletlenül, vagy alig-alig ismeri.

Ö

N *Erdős Renée* a századfordulótól a második világháborúig terjedő időszak egyik legegényebb arcélű alkotója. 1879-ben született zsidó családból. Színésznőnek készült, mégis költőként debütált *Leányálmok* című kötetével, alig húszévesen. Néhány év múlva és néhány újabb kötet után (*Versek*, 1902; *Az asszony meg a párja*, regény, 1904; *Egy lány élete*, regény, 1904; *Csodálatos mezőkön*, novellák, 1905) már a kritikai viták keresztútjében áll. Verseiben – és később regényeiben is – a szokatlan nyíltsággal megjelenő erotikum sokakat megbotránkoztat; Ady a Pesti Naplóban védelmére kel, a fiatal Babits rajongó versben ünnepli az „izzószívű poétalányt”. Mind külső, mind belső élete bővelkedik éles fordulatokban: az egyes állomásokat művek jelzik. Mindenki meglepetésére katolizál, hosszú éveket tölt Olaszországban, ahol az ősforrásokkal való találkozás elmélyíti benne a keresztényi lelkiséget (*János tanítvány*, *Aranyveder*,

Santerra biboros, *Ave Roma* stb.). De egyéb műveiben vissza-visszacseng az erotikus hang, emiatt kétségbevonják megtérésének őszinteségét: a kereszténységre talán csak mint „irodalmi témára” volt szüksége? A végső szót a *Lysias*-ban ő maga mondta ki.

A regény a háborús évek szülötte, első ízben 1943-ban – a zsidótörvények miatt Réz Bálint álnevéen – jelent meg. Második, és mostanáig utolsó kiadása 1945-ben került a könyvesboltokba.

A regény *Lysias*-nak, a Krisztus-kortárs görög fiatalembernek mozgalmas életéről szól. Az igazság és a tudás szomjától hajtva *Lysias* elhagyja hazáját, Rhodos szigetét, és újabb meg újabb utazások során igyekszik fellelni és megvalósítani a személyes kapcsolatokban, barátságokban és szerelmekben megismert eszméket és eszményeket, míg végül Jeruzsálemben találkozik Jézussal.

Mitől hiteles és szuggesztív ez a regény? Túl a mesterségbeli tudáson, a mély kor- és Szentírás-ismereten bizonyára attól, hogy *Lysias* regényében Erdős Renée saját lelkének útját írta meg a zsidóságtól az egyházig, Jézusig, akiben annyi kétes dicsőség, hányattatás, szorongás és életveszély után végleg megnyugvást talált. „Mindenben lehet csalódni ezen a földön, csak Krisztusban nem” – írta a regény 1945. évi kiadásának előszavában. E meggyőződése mellett kitartott 1956-ban bekövetkezett haláláig. (*Ecclesia*, 1982)

Víz László

SÍK SÁNDOR NOTESZAI

1944 októberének első napjaiban a németek kifosztották a szegedi közintézményeket. Utcára dobálták a piarista rendház bútorait is. A fölszabadulás utáni napokban szovjet katonai kórház települt az épületbe, így a még útban levő holmik is a járdára kerültek. Egy kisfiú összeszedett néhány könyvet, füzetet, noteszt, és megőrizte. *Németh Lajos*, jelenleg székesfehérvári lakos, Sík Sándor öt zsebnaptárát 1979-ben szülővárosa könyvtárának, a szegedi Somogyi-könyvtárnak adományozta.*

Az öt fekete naptár Sík Sándornak ceruzával és tintával, olykor gyorsírással, máskor megfejthetetlen rövidítésekkel írott jegyzeteit tartalmazza. Életművének kutatója, életrajzának megírója számára bizonyára megvilágít majd egy-egy eseményt, motívumot, összefüggést. Magam most csak hírt adok létükről, és néhány, számomra is érthető utalást teszek belőlük közzé.

1931

Az 1931. évi „Jegyzék-Naptárban” március 17-én *Ortutay Gyula* és *Kratochvil (Baróti) Dezső*, 26-án *Tolnai Gábor* nevével találkozunk. Valószínűleg szemináriumi előadásokra utalnak (Ortutay Berzsényiről, Tolnai a szabadversről). Föltűnő, hogy június 22-e után nincs bejegyzés; mint ha ezzel a jegyzetfüzetével fölhagyott volna. Érdekes viszont a notesz végén a *Pénztár* föliratú rovatban kelet nélkül ez a számadás:

Ruha	150
Miklós	110
Ilmi	50
Laci	50
Diákok	30
?	150
Tart.	50
	<hr/> 590

Csak későbbi, az 1938. évi noteszának végén található jegyzeteiből derül ki, hogy Miklós *Sík Miklóst*, Ilmi *Sík Ilmát*, Laci *Sík Lászlót*, legszűkebb rokonait jelöli. Őket támogatta tehát első-sorban, s kívülük még diákokat, szegény egyetemi hallgatókat.

A naptár különféle helyein számos kül- és belföldi cím, telefonszám található.

1933

Ugyanigy az 1933. évi „Előjegyzési zsebnaptár”-ban is. Ebből az év elejéről márciusig még a lapok is hiányoznak, a bejegyzések is csak május végén szaporodnak meg. Kari ülés, fogorvos, rádió, kollégium, bírálatok gépelése – ilyen följegyzések olvashatók e tájt.

Május 30-án *Apponyista vizsga*. Június 2-án este 9-kor: *Gellért Oszkár*. Nyilván látogatás nála. Július 7-re, 8-ra *Lelle* van beírva. Július 13: *Ady-syllabus! 25–60 sor*. Július 20: *Jamboree-jegyek: Miklósék 4, Jenő b. 2., Fellner 4, Inasok, Nővérek*. Július 22: *Rozsnyay Kálmán Nógrádverőce (Adyról...)* Július 23: *Teleki*. 24: *Nemzeti Színház. Egryné. Vilma*.

* Kéziratom lezárása után. 1982. május 12-én, Németh Lajos kohómérnök 51 éves korában hirtelen elhunyt. – P. L.

Augusztus 18-ra nyilván látogatásokat jegyzett elő magának: *Pista, Vilma, Oli, Miklósék, Pénzügyek, Révai, Balanyi, Vigília (korrektúrák)*. 19-én: *Possonyi Laci*. Augusztus végén menetrendi följegyzéseket olvashatunk Bregenzből és Bregenzbe. Szeptember 28-án térhetett vissza a nyári szünetről Szegedre, mert erre a napra jegyezte elő: *Szegeden*. Október végén, november elején több napon is szerepel *Göd* (azaz Gödöllő) neve. Ilyenkor nyilván édesanyját látogatta meg. 1933. december 5-én volt az *István király* című drámájának bemutatója a Nemzeti Színházban. Ezzel kapcsolatos néhány bejegyzés, főként jegyek dolgában (pl. Szalay Józsefnek a literátus szegedi rendőr-főkapitánynak, Móra Ferenc barátjának). A karácsonyt Gödöllőn töltötte.

A pénztári rublikákban most *Lapot* címmel a következők vannak felsorolva:

Rfőnök
Flóri
Miklós
Tihanyi [Béla, házfőnök, gimnáziumi igazgató]
Berecz [János egyetemi tanár]
Fógel [József egyetemi tanár]
Tomek [Vince]
Schütz [Antal]
Bátori [Jenő]
Czike [Gábor]
Schmidték [Schmidt Henrik egyetemi tanár?]
Pista bácsi [Salánky István?]
Ipi bácsi [Fekete Ipoly]
Voinovich [Géza]

1936

A következő naptár 1936-ra szól. Január 2-án *Rádió* címmel verscímeket találunk; nyilván ezek hangzottak el: *Cserfa a fenyvesben, Nyári eső, Homoki felhők, Ballada a legelőkről, Szénaillat, Az acélemler, Októberi rózsák, Tojás, Ojtóvány*. Január 15-én telefonjaira emlékeztette önmagát: *Reitzer, Ortutay, Brandenstein, Du, Ilmiék, Boldizsár, Németh A. Alszeghy, Major, Márkus L., Bernát, Baróti*. Február 4: *Alszeghy, Ortutay, Bach L. (Radnóti)*. Ezt megismételte 6-án ezzel kiegészítve: *Írni*. Talán Radnóti Baumgarten-díja ügyében... Március 1-én 6 órára bizonyára Radnótiékhoz volt hivatalos; az elkapkodott firkantásból ezt sejtem. 16-án *Ilmi* neve után ismét *Miklós* nevét látom. 20-án megint: *Basch Loránt írni*. Április 19-én *Jézus Szíve 11 óra*. Nyilván prédikációt vállalt ekkorra. Egy hétre rá, 26-án 10 órára a Belvárosi templomban, május 3-án a Várplébánia templomban, 10-én ismét a Belvárosi templomban, 17-én a Terézvárosiban, 21-én, áldozócsütörtökön a Fogadalmiban, 24-én megint a Jézus Szíve templomban. Ugyanerre a napra ceruzával még *Kóka* van beírva. Talán ő is járt Móra Ferenc kedves félegyházi tanáranál, a kókai esperesplébánosnál, Trungel Jánosnál?

1936 júniusában ismét külföldi menetrendet találunk, és névjegyzéket azokról, akiknek képe-lapot akart írni, s bizonyára írt is. Érdekes még, hogy Reményik Sándor és Szalay József is szerepelt a listán. Egy másikon, amely július elején található, *Ortutay* és *Szekfü* is olvasható.

Hosszabb szünet után szeptemberben folytatódnak a bejegyzések. Gyakran találunk az öreg-cserkész csapat összejöveteleire utaló rövidítéseket. 1936. október 10-én 6 órára Szalay Józsefhez volt hivatalos Sík. Október 18-án délután 4-kor a Dugonics Társaság ülésén jelent meg. A Társaság évi jelentéséből tudjuk, hogy költeményeivel szerepelt. November 22-én cserkészközpályán vett részt. 30-án Székesfehérvárott járt. December 2-án bizonyára a Baumgarten-kuratórium ülésén volt. December 6-án a szeged-felsővárosi katolikus házban irodalmi előadást tartott, másnap, 7-én Pesten 6-kor a Fészek klubban, 8-kor a Zeneakadémián lehetett; 11-én a Szent István Akadémia ülésén. A naptár végén bécsi menetrendi adatok találhatók, majd egy cím: *Költő u. 34*. Utána kusza ceruzás verssorok: *Te balga szív, mit oktalankodol? / Nem egy-e minden honnan és hova?*

Az első sor a spanyol polgárháborútól ihletett *Máglyafüst* című versében fordul elő, de a többiek, amennyire el tudom olvasni, nem kerültek a végleges változatba. Még egy sor ismerős: *Ki mondja meg, a máglya merre lobban...*

Végül tintával ez a verscímjegyzék, nyilván valamiféle válogatás szándékával:

<i>Világítótorny</i>	<i>Világforradalom</i>
<i>A magányosság toronyablakából</i>	<i>Nyári eső</i>
<i>Vizválasztó</i>	<i>Ezüst híd</i>
<i>Köd a Pilátuson</i>	<i>Encián</i>
<i>Kaszálók</i>	<i>Ünnep</i>
<i>Kecskepásztorokák</i>	<i>Báránfelfhők – Élet</i>
<i>Angolok</i>	<i>Kakasszó</i>
<i>Lebegő sor</i>	<i>Havasok</i>
<i>Pátakzúgás</i>	<i>Mint bölcs kutya a küszöbön</i>
<i>Tojás</i>	<i>Hüsen és aranyon</i>
<i>Telihold van</i>	<i>Pirongató</i>

Utána szintén tintával a következő folyóiratcímek: *Vigilia, Élet, Nemzeti Újság, Helikon, Pásztor-tűz, Napkelet, Bp. Szemle.*

Karácsony címmel nyilván ajándékokról készített az utolsó lapok egyikén jegyzeteket Sik. Ami olvasható:

<i>Oli: lemez, könyvek</i>	<i>gyerekek: hingli [?] + 4 könyv</i>
<i>Miklósék:</i>	<i>Vilma: könyvek, metszet</i>
<i>Csöpi: ?? + Ráth-Végh</i>	<i>Mici: termosz + tea</i>
<i>Miklós: töltőtoll + könyvek</i>	<i>Flóri: ??, könyvek, lemez</i>

A legutolsó lapon, tintával:

1936. dec. első hetében adtam:
Miklós 120 P
Ilmi
Özv. Virányiné 10 P
10 gyerekes asszony 10 P
Szerencsés [?] 10 P
Bátori Jenő 15
Sz. József gyermekotthon (Pesterzsébet) 2
Sz. Vince Egyl. 2
Nyomorék gyerekek Otth. 2
M. M. Diákszöv. harkányi? 1
P. L. festő 2,50
Cser-Palkovits beteg jogszigorló 15

Csonkaságukban is tanulságos jegyzetek!

1938

1938-ról szól a negyedik zsebnaptár. Február 7-én: *Bihari Klára. Paulay Ede u. 58. (verses-könyv!)*. Február 15. és március 15: *Kalocsa*. Február 18: *Harmonia: Beethoven-est 1/29*. Február 19: *Szeged, professzorok vacsora*. Március 3-án két brüsszeli cím (75 Boulevard Clovis és 19 Rue de Marteau) szerepel.

Április 2: *Szentes*. Április 17. húsvétvasárnap; tintával, szögletes zárójelben: *Veres Péter. Rajniss-röplap rágalmai*. Megértéséhez hozzásegít, ha tudjuk, hogy pár nappal előbb, április 6-án Sik és Veres együtt szerepelt a szegedi Tisza szállóban a Juhász Gyula emlékének szentelt esten. Ha előbb nem, ettől kezdve személyesen ismerték egymást. Április 21: *Megbeszélés: Orutay leme-*

zei. „Európai költők.” Május 3-án az elintézendők közt Baróti, Rajniss és Buday György neve. Május 15-én a Petőfi Társaságban kellett lennie. 24-én egy cím: *Benedek Károly, Szeged. Szent Mihály u. 4. 25-én: Vigadó.* Június 9: *Hubertus. II. Kapás u. 36. 1/29.* Nyilván valami találkozó zseblámpa, blokkok, olasz szótár, üvegek, címkönyv stb.). Június 28-án ismét *Kalocsa* van beírva, július elején ausztriai menetrend (Klagenfurt, Villach stb.), majd megint névsor a képeslapok címzettjeiről, minden eddiginél több, 29 névvel, természetesen *Gyula, Baróti, Radnóti* is köztük. Szerepel Rusznyák professzor, Rafaela nővér, Zolnai Béla, Posszonyi László és Mécs László is.

A nyár további része üres. Október 9-én székesfehérvári és veszprémi menetrend. 16-án ismét Veszprém, 23-án Nagykőrös, de áthúzva, és november 20-án megismételve. (A Dugonics Társasággal szerepelt itt.) December 5-én: *Tel. Babits.* December 8: *Hmvásárhely.* December 10: *Baumgarten.* Ez 5 órára van előjegyezve, 9-re pedig Szabó Zoltán (I. Nagyhegy u. 7. III. 3. 367-485). December 12-én a pesti piarista öregcserkészek összejövetele és ifj. Lukács Gyula szerepel. E napokban gyakran van beírva még a *Lukács* is, de ez alighanem a Lukács-fürdőt jelenti.

Ennek a zsebnaptárnak a végén betürendes címjegyzék is található. Mondanom sem kell, hogy benne Radnóti Miklós pontos címe (V. Pozsonyi út 1. II. 3.) is fellelhető.

1941

Az utolsó notesz. Tulajdonosa a postadíjzabáshoz hozzáírta a levéltávirat tarifáját: 15 szóig 60 fillér, ezen fölül szavanként 4 fillér. Úgy látszik, élt ezzel a közlési formával.

Január 5-én tintás bejegyzés:

<i>Fizettem tankönyvgépelésért</i>	
<i>Eszes Ferencnek 34,50 P</i>	
<i>Rátkai Lászlónak 29,40</i>	63,90
+ <i>papír</i>	10,56
+ <i>posta</i>	2,40
	<hr/> 75,26

Február 6-án 12 órára *Pável* szerepel. Nyilván a magántanársága ügyében őt fölkereső Pável Ágostont fogadta. Február 18-án 5 órakor: *szemináriumi tea.* Március 10: *Makó, este.* 1941. március 22: *Hamlet.* Nyilván megtekintette a diákszínházszók nevezetes április 1-i bemutójának próbáját. Egyébként ekkoriban foglalkoztatta az egyetemi közvéleményt a diákegység-mozgalom. Sik Sándor március 30-án bejegyzí: *Kell egység az egyetemen, de kell differenciálódás. Hagyomány! Pl. cs. cs.* [cserkészcsapat]. A többit nem tudom elolvasni. De még ezt igen: *b) szaporodni szervesen... igény van.*

Április 4: *Simonffy M[argó] szaval Szegeden.* Április 20-ára van ugyan bejegyezve, de talán későbbre vonatkozik egy balatoni út felszerelési listája (úszónadrág, fekete szemüveg, kispárnahuzat stb.). Május 22-én, áldozócsütörtökön: *Kiszombor.* Június 15. és 20. közt *Cserkészútábor* címszó alatt szerepelnek bejegyzések. Július 3-ára azt jegyezte be, hogy levelet kell írnia Strauss [Nyikos] Gyulának, a SZEI elnökének, Makóra (Szent István tér 27.). Szintén szerepel Strauss neve a júliusi napokra beírt címjegyzékben, a képeslapok várományosai között, Radnóti, Ortutay, Baróti, professzortársak és rendtársak neveivel egyetemben. Rafaela nővér ismét kaphatott lapot. Ezúttal *Vészitsék* is: Móra Ferenc lányának, Vészitsné Móra Pankának családja.

Az október 11-e utáni üres rovatban: *Alszeghyék. Vigiliák. Babitsné. Radnóti! Galamb, Keresztury, Sik László.* Október 19: *Félegyháza.* Október 26: *Zombor.* November 18-án a Szent Imre kollégiumban Széchenyiről tarthatott előadást. 23-án 11-kor rádiószeretlélés, de ugyanerre a napra Esztergomot is beírta. December 1-én megint: *Baumgarten.* December 7: *Szent Imre kollégium.* December 11: *Makó.* December 12: *Rádió, 7 óra 20. Versék.*

Az év végi jegyzetek közt előfizetési följegyzések: *Kelet Népe, Híd, Nyugat.* A következő lapon verstímek:

Ágoston Están
Reggel a szálláson
Sütkérezés a hangyával
Székely temető
Az Oltárkő alatt Élet

N. U. [Nemzeti Újság] 1941. aug. 12.

Bp. Sz. [Budapesti Szemle]

A következő lapon a *Rutafa, rutafa* című vers tintával írott, kissé eltérő változata. Ez olvasható a *Gyöződ-e még?* című kötetének (1945) 78. lapján 1941. június keltezéssel. A noteszban teljesebb ez a dátum: *B. Szemes, 1941. jún. 13.* A második szakasz első sora itt még így hangzott:

Öleled-e irul az árva embert...

GÖMÖRI GYÖRGY

RADNÓTI SPIRITUALIZMUSA

Amikor a fiatal Radnóti Miklós 1930-ban a *Pogány köszöntő*-vel a szélesebb körű irodalmi nyilvánosság elé lép, még nem jutott túl a költői útkeresés állapotán. Ellentmondások feszülnek formanyelve és választott témái, valóságos társadalmi helyzete és stilizált világa közt; álnépies expresszionizmusáról nehéz elhinnünk, hogy több ideiglenes (s főként biológiailag motivált) szerepnél. Mint azt *Pomogáts Béla* írja Radnótinak szentelt kismonográfiájában: itt „valójában egy városi jellegű expresszionizmus öltötte fel alkalmilag a népi költészet stílusát”.¹ Ugyancsak ő említi, hogy a lázadás mint alapállás túlhangsúlyozása nemcsak bemutatta, de el is rejtette a fiatal költő sokrétű egyéniségét. A fiatal Radnótinál a Horthy-rendszer „neobarokk” társadalmi normái és konvenciói elleni lázadás velejárói közé tartoztak lírájának „pogány” vitalizmusa, illetve a keresztény vallási képzeteknek költészetében megjelenő bizonyos fokú profanizációja. Nemcsak a *Pogány köszöntő*-ből, de az azt követő gyűjteményből (*Újmódi pásztorok éneke*) is több verset idézhetnénk, amelyek (jöllehet „vallásgyalázásnak” egyáltalán nem tekinthetők) a kereszténység hagyományos értelmezéseitől eltérő módon állítanak elének a vallás által szakralizált alakokat. Elsősorban Jézus és Mária, valamint Keresztelő Szent János ábrázolásáról van szó, akiket Radnóti társadalmon kívüli, lázadó, illetve erotikus viszonylatokban próbál „megeleveníteni”, emberközelve hozni. Ebben nem számít újítónak: amikor 1931-ben perbe fogják, a bírósághoz intézett beadványában többek között Hauptmannra és Renanra hivatkozik² mint olyanokra, akik Krisztus alakját irodalmi művekben újszerű módon dolgozták föl. De nézzük egyik inkriminált versét, az „Aprószentek” sorozatból:

*Huszonkét éves vagyok. Így
nézhetett ki ősszel Krisztus is
ennyi idősen; még nem volt
szakálla, szőke volt és lányok
álmodtak vele éjjelenként!³*

¹ Pomogáts Béla: *Radnóti Miklós*. Budapest, 1977. 29. l.

² idézi Baróti Dezső: *Kortárs útlevélére*. Budapest, 1977. 211–212 l.

³ *Radnóti Miklós művei*. Szépirodalmi, Budapest, 1976. 48 l. A továbbiakban ezt a Radnóti-kiadást fogom idézni.

Ha figyelmesen elolvassuk a fenti ötsorost, feltűnhet, hogy benne nem a felnőtt, hanem a fiatal Jézusról van szó, arról, aki még nem kezdte meg misszióját, hanem Názáretben élt s „gyarapodik vala a bölcsességben, testének állapotjában és Isten s emberek előtt való kedvességben” (Lk 2, 52). Ez a Jézus külsőre feltehetően nemigen különbözhetett a vele egyidős fiataloktól. A „szőke” Krisztus már későbbi ikonográfiai fejlemény (a korai Krisztus-ábrázolás alakjai sohasem szőkéek), s arra figyelmeztet: a költő saját magához hasonlít egy elképzelt ifjú Jézust, neki szőke a haja, s őróla álmodnak a lányok éjjelente. A Jézus-alaknak tehát itt lehet meg merőben stilizációs szerepet tulajdonítani, bár mögüle halványan kitetszik egy későbbi prófétaságra készülő fiatalember arcéle is, amit valamelyest megerősít egy 1929-es versben fölbukkanó utalás: „A város felé jövök a hegyről. . . szegényen, mint régi próféták” (*Este. Asszony, gyerekekkel a hátán*). Az *Arckép* Krisztusának tehát legfőbb jellemzői a fiatalság, a szegénység és a szelidség. Más korai Radnóti-versekben a „lázadó” Krisztus is megjelenik, az elnyomottakkal és szenvedőkkel szolidáris Krisztus, igaz, erős stilromantikába ágyazva: „Verejtékkeresztektől görnyedő ráncokkal terhes / Golgotha volt a szemelja, ahol az éjek / szénporos Krisztusai feszültek kéken” (*Szegénység és gyűlölet verse*).

A Krisztus-képhez hasonlóan a Mária-képnek is két variánsa van a fiatal Radnótinál: a hagyományos bibliai, illetve a személyes. A szentképek Máriája szelid és szomorú: „Madonnák ülnek a házak fölött / és arcukról dől a szomorúság” (*Őszi vers*) és „Mária tegnap újra itt volt / Fényesség fogta halkan a fejét” (*Mária tegnap újra itt volt*), vagy éppen Egyiptomba menekülőben látjuk: „Mégis fűzek alá bújok előled / én, mint Mária régen, mikor / az isteni pöttyel menekült / katonák szemes lándzsái elől. . .” (*Három részlet. . .*). Az általam „személyes”-nek nevezett Mária is „szentképen” tűnik fel, de ez a szentkép profán, mert a rajta látható nőalakról szelidsége és szépsége mellett még valamit közöl a költő: „Mária ő! de kedvesed is volt már, / szeretőd ilyen arcú!” (*Két szentkép: Mária*). Talán nem felesleges megjegyezni, hogy itt – a Krisztus-önarcképhez hasonlóan – nem Jézus anyjának szentségét vonja kétségbe a fiatal Radnóti, hanem ellenkezőleg: a testi szerelmet idealizálja, emeli a „Mária-arcú” szerető említésével magasabb régióba. Jóllehet ez az idealizálás romantikus töről fakad, nem érdektelen, hogy Radnóti később Babits *Amor Sanctus* című versantológiáját kedves olvasmányai közé sorolta, s hogy Babits ezt írta a gyűjtemény előszavában: „A mai olvasó. . . hajlandó elfelejteni azt a mély és természetes kapcsolatot, mely a vallást és szerelmet, az emberi lélek e két legnagyobb érzését összeköti.”⁴ S hogy a szerelem, a vallásos áhítat és a természet szépségébe való belefeledkezés valamiképpen összefüggenek Radnóti korai lírájában, nem egy vers bizonyítja; a szentimentális és kissé giccses *Meditáció* („éjjel Mondschein szonátát és Ave / Máriát hallgattam egy szál / csöpögő gyertya mellett. . . imára kulcsolt / szívvel és kezekkel ültem”) csakúgy, mint az önfeledt, expresszionisztikus ujjongással felszökő vers-ima, az *Ó Fény, Ragyogás, Napszemű Reggel!*, annak is befejező sorai:

*Zenés üvegpartokon szeretlek
és imádkozz
imádkozz értem!
mert csillogó reggeleken is kiáltom
hogy érted csillognak a megcsengő
partok és érted a napszemű távol!*

Radnóti egyetlen olyan kötete, amelyből hiányoznak a költészetét egyébként át- meg átszövő spirituális utalások, a *Lábadózó szél* 1933 tavaszán látott napvilágot. Ez a kötet főleg az 1931–32-ben írt versekből áll, tehát abból az időből származik, amikor a szegedi egyetemista Radnóti, a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának tagja, a legszorosabb kapcsolatban volt a szervezett munkásmozgalommal. Ez a kapcsolat, s még inkább a költő akkori tudatos és kissé erőltetett szerepvállalása („költő is vagyok, meg proletár”) természetszerűleg nem kedvezett valóságos élménye kibontakozásának, jóllehet éppen Szegeden ismerkedett meg későbbi mentorával, a katolikus paptanár Sik Sándorral. Hozzá írta néhány évvel később a *Köszönő* című (kötetbe fel nem vett, csak gyűjteményes kiadásokban szereplő) versét, amelynek meleg szavai nem csu-

⁴ Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok*. II. kötet, Budapest, 1978. 363 l.

pán a jó tanárt, a megértő idősebb barátot köszöntik, hanem a kettejük közötti lelki rokonságot is hangsúlyozzák.⁵ Ebben a versben Sík nem csupán mint egy magasabb rendű erkölcs hirdetője, hanem mint a faszizmus keresztény- és emberellenes tanainak visszautasítója, mint hitvalló jelenik meg:

*Egy költőt ünnepeltek itt,
ki Krisztust kiált, mikor
az erőt is megtörte már a próba,
s bárány helyett a farkast hirdeti
a kemény öklére büszke Európa.*

*Társát köszönti most a gyermek,
lélek a lelket, aki eretnek
hadak között hűségre példakép;
fiú köszönti apját, egy hitvány
korban lelkéhez hű tanítvány!*

Az utolsó versszakban a *lélek* szó háromszor fordul elő, s úgy tetszik, egyike ez az érett Radnóti kulcsszavainak. (Radnóti „érett” költészetének megszületését én más kritikusokkal együtt negyedik kötetétől, az 1935-ben kiadott *Újhold*-tól számítom.) Aki az *Újhold*-at végiglapozza, észreveheti, hogy egy másik szó ugyancsak ekkortájt kezd mindennaposá válni az ekkor már Budapesten élő Radnóti szótárában – a *halál*. Lehetséges, hogy a fordulatot, amit Pomogáts Béla „a történelmi reményekkel való leszámolás”-ként jellemez, valóban 1933–34 telére tehetjük, de Radnóti befelé fordulása, s lírájának metafizikai tartalmakkal való feltöltődése már korábban megkezdődött. Fogalmazzunk világosan: a közeli forradalomba vetett remények szétfoslása nem jelentette, hogy Radnóti hűtlen lett a szocializmus ideáljához. Csalódott azonban a forradalmi munkásmozgalom gyakorlatában, s később (különösen 1939–41 között) erős kétségei támadtak a szocializmus nemzetközi politikáját illetően. Nem látott viszont ellentmondást az antifaszizmus és a keresztény erkölcsiség, sőt a szocialista eszmék és a katolicizmus között sem – legálábbis ennek nincs nyoma írásaiban. Jellemző vers ebből a szempontból az ugyancsak Sík Sándornak ajánlott *Történelmi elégia*, amelynek második részében Radnóti egyrészt a várható „házukutatás riadalmá”-ról ír, és két kommunista, Sallai és Fürst kivégzését gyászolja („két férfi lóg durva bitón...”), befejező részében pedig saját nyugtalanságáról, szomorúságáról vall és „szeretőjéről” írja le ezeket a sorokat:

*De néha azért ő, ha azt hiszi
nem veszem észre, titkon hisz egy istent
és ahhoz imádkozik értem*

Szemérmes vallomás ez arról, hogy nem csupán Radnóti menyasszonya „hisz titkon”, hanem maga a költő is. Ez az istenhit, s vele a lélek túlélésébe vetett bizonyosság 1933–34-ben még csak jelzések formájában van jelen, de Radnóti haláltudatának növekedésével, s az elképzelt végzet konkrét megjelenési formájának művészi kitapogatóásával párhuzamosan konkrétabb formát ölt. A *Járkály csak, haláltraitélt!* kötetben (1936) szerepel egy hosszabb vers, a *Háborús napló*, amelyben érzésem szerint Radnóti a halálnemek elképzelésén túl („gáz, gép, bomba készül ellenem”) már megkezdte a fizikai megsemmisülés állapotának, az „azután”-nak képi kidolgozását. Egyrészt a háború előérzete minden eddiginél konkrétabb (ha úgy tetszik, naturalisztikusabb) halál-víziót ad a tollára: „történ heverek majd, senkise lát; / férges föld fekszik szájamban és szememben / s testem gyökerek verik át”, másrésztől viszont figyeljünk az idézett sorokat megelőző szakaszra:

*Mint hajónak ormán viharban
villám fényénél
kiált az ő, ha partot látni vél,*

*úgy vélek én is, mégis partokat és
lélek!
kiáltok fehér hangon én is.*

⁵ Radnóti és Sík Sándor kapcsolatával hosszabban foglalkozik Haas György a *Katolikus Szemle*ben megjelent tanulmányában: *K. Szemle*, 1979/2. 165–177. l.

A „villámfény” itt nemcsak a költőt körülvevő történelmi-egzisztenciális vihar tartozéka, hanem a transzcendens megvilágosodás pillanata is. Kérdés ugyanis, a part vajon a túlélés reményét jelent-e valójában, ahogyan azt Radnóti egyik kritikus gondolja.⁶ Szerintem: hogyha a part megpillantásakor az ór azt kiáltja: „lélek!”, akkor itt a lélek továbbélésének lehetősége nyújtja a reményt. Ez még nem bizonyosság, hiszen az ór csak *véli* látni a partot; még erős a teljes megsemmisüléstől való félelem. A „fehér” egyébként Radnótinál rendszerint a halál színe; ez a körülmény csak erősíti olvasatunkat. S jól lehet, ugyanennek a kötetnek a záróversében (*Járkálj csak, halálraitélt!*) szereplő Jézus-hasonlat („Ó költő, tisztán élj te most... oly büntelen, / mint jámbor régi képeken / pöttömnyi gyermek Jézusok”) inkább tekinthető hatásos képi stilizációnak (Jézus az Isten Báránya), mint a Krisztus-elvvel való azonosulásnak, mert az ellentétpár másik tagja „az üldözött és vérző farkasok” elszánt harcot sugall, a Kosztolányi halálára írott vers nem hagy kétséget afelől, hogy Radnóti a keresztény tanítás értelmében igenis hisz a lélek továbbélésében. Az egész gyászvers a test-lélek kettősségen alapul. Itt csak az ötödik sortól kezdve idézzük:

*A lélek oly ijedt és lebbenő,
akár a hús, a könnyűszárnyu felleg,
melyre forró csillagok lehelnek.*

*A test pihen vermében hallgatag,
rögök nyugalmas sorsát éli lenn,
szétoszlik, szomjas gyökér felissza
s zöld lobogással tér újra vissza,*

*törvény szerint! s oly szörnyű, szörnyű így,
mi egy világ volt, kétfelé kering!
vagy bölcs talán? a holttest tudja itt.
Őrizd Uram, a lélek útjait.*

Az életet korai verseiben annyira igenlő, az életörömöt harsányan hirdető költőt a halálról való csöndes elmélkedésre készíti egy hosszas szenvedés után elhunyt költőtárs temetése. De más halott költőkről írt verseivel ellentétben itt nem magára a személyre emlékezik Radnóti, hanem az *állapotra* kérdez rá. Mivel a lélek túlvilági sorsa az élő előtt még titok, a költő először a törvény működését írja le: a test megpihent, hogy egy idő után a földben szétoszoljon, a lélek pedig félve szálldos. A személyiség kettéválását egy pillanatra borzalommal érzékeli („mi egy világ volt, kétfelé kering”), de tüstént kétségbe vonja az élők szemszögéből tett megállapítását – lehet, hogy a halál éppen a törvény bölcsességéről győzi meg azt, aki már túl van rajta. A záró sor hittel oldja fel a kételkedést: a költő Isten segítségét hívja a lélek további, titokzatos útjához.

Természetesen a „lélek” szó a legkülönbözőbb szövegkörnyezetekben fordul elő Radnóti Miklós költészetében, s más a Sík Sándort ünneplő vers „lelkéhez hű tanítványa”, a *Himnusz a békéről* utolsó sorának lelke („Ó, tarts ki addig lélek, védekezz!”) s végül más a fenti vers záró sorában megjelenő „lélek”. A magyarban a „lélek” és a „szellem” is több jelentéssel bír, ezért ha egy Radnóti-versben ezeket olvassuk, a lehetőségekhez képest meg kell határozniuk, a költő ezúttal milyen értelemben használja őket; például „lelken” lelkiismeretet, az ember fizikailag nem érzékelhető, illetve rejtett alkotórészét, vagy éppen a fizikai pusztulást túlélő szellemi magot érti-e. De mint ahogy a Kosztolányi temetéséről írt versből nyilvánvaló, hogy Radnóti *nem materialista* alapon látja a lelket, éppúgy kiviláglik ez későbbi gyászverséből, amit Babits halálára írt. Az 1941 augusztus–szeptemberében papírra vetett *Csak csont és bőr és fájdalom* öt részből áll, ebből a három középső tétel magáról a Mesterről és Babits költészetének legszebb szavairól szól. Elemzésünk szempontjából fontosabb azonban a vers kezdő és befejező része. Az első részben a költő a halál tényét konstatálja: „pihen e hűvös, barna test” és Szent Balázs közvetítésével a halott örök nyugalmaért fohászkodik, s teszi ezt a katolikus liturgia szavaival: „O requiem aeternam dona ei. ... Domine!” Az utolsó verstétel lezárja a mű belső szerkezetét, amely a sokat szenvedett, s most elnyugodott test látványával indult. De ez már túlmutat a földi valóságon:

*Halott keze nem fogja már a tollat,
béhunyt szeme nem lát több éjszakát.*

*Örök világosság, kibomló égi láng
röppen felé a földi füstön át.*

⁶ Bori Imre: *Radnóti Miklós költészete*. Újvidék, 1965. 92 l.

Minden korábbinál világosabban utal itt arra Radnóti, hogy a lélek – vagyis annak szellemi része – üdvözülhet, hogy a hívőnek a halál után megadatik egy őt valamiképpen boldogító transzcendens szellemi valóság megélése. Ez az „örök világosság” értelme ebben a kódában, s úgy hisszük, a verset másképp nem is lehet interpretálni – ezért nem is igen fáradoztak magyarázatával a költő marxista kritikusi.

Mielőtt Radnótinak a katolicizmushoz és a Szentíráshoz való kapcsolatát tovább elemeznénk, beszélni kell arról a közvetett ihletről is, amit ez az európai kultúrára oly fogékony költő idegen költők verseinek fordításából kapott. Legközelebb a francia költészet állt hozzá, s verseinek főbb áthallásai is rendszerint a latin és a francia lírából származnak. De tudomásom szerint még senki sem figyelte föl arra, hogy például a Radnóti által fordított Apollinaire-versek leghosszabbika, az *Égőv* mennyire tele van mélyen keresztény sorokkal és utalásokkal. Apollinaire ezt a versét a nyugati gépi civilizáció tagadásával kezdi:

Végül is únod e régi világot csupa rom

s ez a tagadás néhány sorral később átcsap a vallás afirmációjába:

*A gépkocsik is ódonak zörögve futnak itt elébed
Csupán a vallás az maradt csak máig új s el nem
avúl soha
S oly egyszerű akár a repülők terén a gépek csarnoka*

A későbbiekben Apollinaire gyermekkorára emlékezik, amikor még „nagyon jámbor” volt és órákig térdepelt imádkozva a kollégium kis kápolnájában. Ebből a személyes élményből bontja ki aztán Mária és Krisztus szinte himnikus dicséretét. Csak néhány sorát idézzük:

*Ez az Isten ki meghal pénteken s feltámad majd
vasárnap
Ez a Krisztus ki égbe száll ahogy pilóta még soha
A világ magassági versenyének ő a bajnoka
Örök pupilla Krisztus
A századok hűsz pillantása érti örzi már*

Saját költészetében Radnóti ilyen közvetlen Krisztus-apológiára nem vállalkozik, csupán egy rövid versben próbálja megragadni a Jézus születésének misztériumát körülvevő hangulatot. (Lapalji jegyzet Lukácshoz). Eddig csak részben kiadott naplójában azonban találunk olyan részleteket, amelyek arra engednek következtetni, hogy mint fordítónak nem véletlenül esett a választása erre az Apollinaire-versre. 1942-ben, amikor Horváth Béla gyalázatos hangú cikket közöl a *Vigiliában*, Radnóti a személyét ért sérelemmel kapcsolatban eltűnődik, hogyan tudja összeegyeztetni a *Vigilia* szerkesztői a cikk hángvételét erkölcsi elveikkel, majd így folytatja: „Mélyen katolikus léleknek tartom magam. . .”, s nem sokkal később, 1942. május 17-én pedig egy Komlós Aladárnak írt levélben ezt mondja: „Hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm. . . az Újtestamentum költészete éppúgy az enyém, akár az Ótestamentumé, s Jézusban is 'hiszek' nem tudok jobb szót rá, bár a hit. . .” A levél e mondata három ponttal fejeződik be, s ez talán olyan, a továbbiakban meg nem fogalmazott fenntartásokat takar, mint „bár a hit önmagában nem elég a világ megértéséhez”, vagy „bár a hit is tele lehet kétségekkel”. Bármint legyen is, a fent idézett levélben Radnóti megírja (s tudjuk más forrásokból is), hogy a katolizálás gondolata éveken át foglalkoztatta, azt főként családi okokból halogatta (nem akarta megbántani vele gyámját), de végül 1943-ban felvette a keresztiséget.⁷ Ezt a tényt

⁷ Haas György szerint már 1935-ben. Lásd *Katolikus Szemle*, 1979/2. 169 l.

marxista kritikusai is elismerik, de igyekeznek azt „kulturális” indokokkal magyarázni, egyikük például ezekkel a szavakkal: „Választásának nem fideista, hanem kulturális magyarázata volt.”⁸ Csakhogy a fenti vallomás és az eddig idézett versek figyelembevételével aligha lehet a Krisztusba és a lélek továbbélésébe vetett hitet „kulturális hatásként” elkönyvelni, vagy kimagyarázni. Az Értelmező Szótár szerint a fideizmus „a hitet a tudomány fölé helyező felfogás”; ezek szerint minden transzcendenciába vetett hit „fideista”, hiszen a tudomány nem foglalkozik a túlvilággal. S nincs semmi okunk abban kételkedni, hogy Radnóti Miklós 1942-ben joggal mondhatta magát „katolikus lélek”-nek, noha jelenleg nincs írásos bizonyítékunk arról, hogy ugyanakkor a katolikus egyház kötelékébe is tartozott. Ugyanakkor „hitt” a szocialista eszmék magasabbrendűségében is – csak nem igyekezett politikailag összekapcsolni a kettőt.⁹

De lépünk tovább, a Radnóti-életműben méltán megkülönböztetett figyelemmel kezelt ciklushoz, *Eclogák*-hoz. A számmal jegyzett eclogák közül (mint tudjuk, nyolc van, de a hetedik hiányzik) ötöt „aktualizált eclogának” nevezhetünk – vergiliusi szellemben formált, de realiztikusan fogódzókat nyújtó költemények ezek arról a „vad világról”, ami a költőt a spanyol polgárháborútól az utolsó, halálos menetig körülveszi. Két olyan ecloga van azonban, amelyben *metafizikai üzenetet* találunk; természetesen ezek sem függetlenek a *Meredek út* költőjének életétől és a rákényszerített társadalmi rendtől (illetve káosztól), de az arra történő heves költői reagáláson kívül még mást is mondanak, a történelmi körülményeken és jövőn túl egy másfajta valóságra és „jövőre” is nyitottak. A negyedik és a nyolcadik eclogára gondolok. A *Negyedik ecloga* előzménye a Radnóti összes műveiben már megtalálható *Előhang* egy „monodráamához”. A két vers között körülbelül két év van, s az *Előhang* egyes részeiben még annyira nyers, hogy nem okoz meglepetést kéziratának időleges félretevése. Mindkét vers ékesszóló vádbeszéd az élet fizikai és társadalmi determináltsága ellen, a megismételhetetlen emberi személyiség jogai mellett, s végül vízió egy elképzelt halálról. Az *Előhang*-ban e vízió leglényegesebb része így áll össze szavakba:

Érik bennem, kering a halál.

*Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik.
Füstölg a halál. Élni szeretnék.
Lélek vagyok. Arkangyalok égi haragja
ég bennem, riaszt a világ.*

Mivel a következő versszakban megjelennek a halált hozó „porkoszorús katonák”, itt a „lélek” feltehetően még a fizikai megsemmisülés előtti állapotból, talán éppen a halál küszöbéről beszél. A *Negyedik ecloga*-ban a monológból párbeszéd lesz. a „Költő” és „A Hang” dialógusa, s itt a „Költő” ezt mondja, megérezvén a halál fuvallatnyi közeledtét:

*És már tudom, halálra érek én is,
emelt s leejt a hullámozó idő;
rab voltam és magányom lassan
növekszik, mint a hold karéja nő.*

*Szabad lesznek, a föld feloldoz,
s az összetört világ a föld felett
lassan lobog. Az írotáblák elrepedtek.
Szállj fel, te súlyos szárnyú képzelet!*

⁸ Pomogáts, i. m. 179 l.

⁹ Ezzel nem állt egyedül. Idézzük Vas István idevágó nyilatkozatát: „Ami bennem él...nem érzem két hitnek. Valahogy... bizonyos vagyok benne, hogy amit én szocializmusnak hiszek, nem lehet ellentétben Jézussal”. *Az ismeretlen isten*, 1974. 1197. l.

A két idézett versszak közül az első alighanem azonnal érthető, a másodikat már nehezebb értelmezni. Egy bizonyos: Radnóti itt egyszerre beszél a történelmi és a transzcendens jövőről, saját (elképzelt) haláláról, s az azután bekövetkező szabadságról. Hogy nem a Radnóti által is várt társadalmi-politikai felszabadulásról van szó, világosan mutatja az általam kiemelt sor, különösen a „föld feloldoz” kitétel, amely mintegy minősíti a rövid kijelentőmondat állítását, tudniillik hogy a költő „szabad lesz”. Ez egyszersmind válasz a „rab voltam”-ra, s akár így fogalmazhatnánk át prózába: én aki rab voltam, majd csak halálom után leszek, lehetek szabad. A következő sor talányosabban hangzik – a világ, ha meggyulladt, lebeghet, de vajon miért „a föld felett”? Nehezen érthetjük ezen a háború tüzetől lángra gyulladt valóságos világot – ez a „világ” a magasban lobog. S gondoljunk vissza a Kosztolányi temetésére írt versre: ott a „mi egy világ volt, kétfelé kering” sorban a *világ* az élő ember teljességét jelentette. Analógiás alapon úgy gondoljuk, hogy az „összetört világ” magára a halott költőre vonatkozik, akinek teste és lelke különvált, s akinek lelke most lángként lobog fölfelé. Annál is inkább, mert egy korábbi Radnóti-versben lélek és láng között már létrejött az a metaforikus kapcsolat, ami itt szerintünk fennáll. A *Lángok lobognak*-ra gondolunk, erre a korai háborús versre, amely így kezdődik: *Lángok lobognak és kihűnynak lassan és mindörökre / katonák lelke száll most a fényes délkörökre. . .* (Az én kiemelésem. G. Gy.). Ami ezután következik, az az apokaliptikus léthelyzet képi kiegészítése. „Az írótláblák elrepedtek” többféleképpen érthető; amennyiben Radnóti a mózesi Törvény kőtlábláira gondol („az Úr a táblákra írta e Szövetségnek beszédeit, ama tíz beszédeket” – Mózes II. 34, 28), a tízparancsolatra, azt sugallja, hogy az emberiség legfontosabb erkölcsi tanításai váltak semmissé a háború forgatagában. De az is lehet, hogy az „írótláblák” itt más jelképeznek – az írástudó, hagyományörző embert, az örök költészetet, s ha ezt az interpretációt fogadjuk el, Radnóti nem annyira az erkölcsi törvények pusztulását, mint a háború költészetellenességét jelzi. Mindenképpen végtelen helyzetre utal, s egy 1939-es írásából tudjuk, mennyire foglalkoztatta minden apokaliptikusok őse, a *János jelenései*. A „képzelet” invokációja arra mutat, hogy itt egy jövőben lejátszódó, profétikus elemekkel telített vízióról van szó. „A Hang” nem vitatkozik ezzel a vízióval, csupán a költőnek a „földoldozás” előtti feladataira figyelmeztet: „haragod füstje még szálljon az égig, / s az égre írj, ha minden összetört!” Jóllehet ennél a gigászi profétikus feladattal Radnótit ezekben az években jobban foglalkoztatja valami, amit „a jó halál kegyelme” néven lehetne meghatározni.

A halál ugyanis nem mindig félelmetes arcát mutatja a róla meditáló költőnek. Nem kell feltétlenül halálvágyról beszélnünk ahhoz, hogy belássuk: a költői pálya utolsó szakaszán, tehát a *Meredek út*-tól kezdve Radnóti megbarátkozni igyekszik a fizikai megsemmisülés gondolatával. Előfordul, hogy ugyanabban a versben más-más aspektusból látja a halál tényét, egyszer az üzött vad, másszor meg a természeti körforgásba került anyag szempontjából. A *Huszonkilenc év* című versében „az elbukó nap / vérében ázva gyilkos és / hallgatag vadászok hallgatóznak”, de már néhány sorral később ezt olvassuk:

*huszonkilenc év? hófehér enyészet
dédelget, ringat s úgy emel fel,
mint gyöngye pelyhet lassu szél,
lassan és borzalmas kényelemmel.*

S ugyancsak 1938-ban írta Radnóti azt a versét, amelynek halálra tett utalásából a félelem és a nosztalgia mellett még valami különös megkönnyebbülés is érződik. Az *Il faut laisser*-ről van szó, amelynek első sora idézet Ronsard utolsó, alighanem már nagybetegen írt verséből. Ronsardnak ezt a versét Radnóti nem fordította le, s ebben a saját versében is csak egy sor erejéig idézi; a francia költő itt szembenéz közelgő halálával és előszámolja a nemlét illetve a túlvilág lehetőségeit. Ronsard szerint a legboldogabb az, aki „egy új anygallá formálódva” ülhet Krisztus oldalán, vagyis üdvözül; aki ezt az „agyag-testet” elhagyva megszabadul terhetől, s följut a mennybe. A végső boldogság definíciója tehát a következő: „*Franc des liens du corps pour n'être qu'un esprit*” (A test kötelékeitől szabadon, egyedül szellemnek lenni)¹⁰. Az *Il faut laisser* hangu-

¹⁰ The Penguin Book of French Verse, Penguin Books, 1974. 199 l.

lata inkább megbékélést sugall, mint felháborodást, s azt érezteti, hogy a halál tényét mint természeti törvényt, Radnóti el tudja fogadni, csak módjától és várható körülményeitől irtózik; s ahogy a háború mind szörnyűbb méreteket ölt, úgy csökken éppen a már említett „jó halál” lehetősége.

Ahogy a háború elért Magyarországra és kiforgatta addigi létmenedékéből Radnóti is, úgy lett egyre nehezebb a már korábban kontemplált halál tudatos elviselése. A Bibliából, az utolsó évek szinte állandó olvasmányából a költő kettős tanácsot olvasott ki: a jézusi megbocsájtás és a prófétai harag üzenetét. Az utóbbit nevezhetnénk „Habakuk-hangvételnek” is, az 1937-es *Lapszéli jegyzetek Habakuk prófétához* című versre utalva, amely így végződik: „Ételem, / italom, / keserű. / Kormozz be / talpig te / fekete düh!” 1944-ben, érthető módon, egyre inkább ez a hangvétel kerül előtérbe, különösen az utolsó katonai munkaszolgálatra való bevonulása körüli időben; ennek az elkeseredett lelkiállapotnak profétikus hangú lecsapódása a *Töredék*. Ugyanaz a költő, aki pár hónappal előbb még meg tudta írni a szülőföldhöz való ragaszkodás és sallangtalan, tiszta hazaszeretet versét (*Nem tudhatom...*), a német megszállás után Magyarországon elszabadult szennyáradatra és gyűlölködés-özönre már-már csak Ézsaiás prófeta átkaival tud válaszolni. Szinte csodálatos, hogy a sebzett lélek még mindig vissza tudja nyerni egyensúlyát – Radnóti még ezután fogja megírni a gyengéd szeretet olyan verseit, mint a *Hetedik ecloga* és a *Levél a hitveshez*, s a szerbiai táborban született nagy szintézis-verset, a *Nyolcadik eclogá-t*. Ez utóbbit különösen fontosnak tartjuk – megvan benne a Biblia három legfontosabb hangja: az ótestamentumi prófécia, az apokaliptikus látomás és az újtestamentumi remény. Radnóti néhol szinte szó szerint idézi a Károli-féle bibliafordítás Náhum prófétáját (másutt Ézsaiás könyvének egyik szakaszára történik utalás), de a bibliai szöveget a modern pusztulás konkrét képeivel teszi félelmetesen ismerőssé: „fáklya a templom tornya, kemence a ház, a lakója / megsül benne, a gyártelepek fölzárnak a füstben”. Az emberi elaljasodáson, „elpogányuláson” érzett düh támasztotta fel a vers Náhumját, s élteti részben a költőt is. „Próféták s költők dűhe oly rokon, étek a népnek” – mondja a versbeli Próféta. Ezzel a szent haraggal kell éltetni a megzavarodott népet is – az Ország eljöveteleig. A Prófeta meg is mondja pontosan, milyen országra gondol: *eljön az ország, amit ígért amaz ifju tanítvány / rabbi, ki bétöltötte a törvényt és szavainkat.*

Isten országáról van itt szó, az Új Jeruzsálemről. A körülmények apokaliptikusak, de ez még nem a János víziójában látott végítélet; így hát maga az ország, a tökéletes keresztényi szeretet országa csak jelképes lehet, olyan hely, ahol „a farkas és a bárány együtt legelésznek” (Ézsaiás 65, 25). Ez a Náhum prófeta nem hisz a bosszúban, hisz viszont abban, hogy Krisztus „bétöltötte a törvényt”, s arra hívja föl a költőt, kövesse őt az Ország (vagyis Krisztus) felé vezető vándorútján. Ez az út lélekben vezet az emberi testvériség és szeretet megvalósulása felé; hogyha itt Radnóti a szocialista eszmék majdani megvalósulását is értette, akkor egy olyan szocializmust képzelt el, amit Jézus szelleme hat át.

De ennek az eclogának jelképrendszere annyira bibliai, hogy a „már születőben az ország” sokkal inkább lélekerősítő, mint konkrét társadalmi biztatás. A költő minden remény ellenére tudja, hogy ezt a háborút már nem éli túl, s csak lélekben indulhat el az Ország felé. A halála utáni világról nem ír – „az új falak tövében felhangzik majd szavam”, ez minden, amit erre vonatkozólag mondhat. S bár a profétikus hagyományt nem tagadja meg, s várja a „bűnös várak elését”, szellemileg nem a bűnösökkel való leszámolás, s a romokon való új élet, hanem egy transzcendens valóság felé tájékozódik. Tudja, hogy az új társadalomban már csak műveiben lesz jelen, s a krisztusi Ország úgy fénylik fel előtte, mint a hajósok előtt viharban a szárazföld távoli világitótornya.

ZAY LÁSZLÓ

TARKOVSKIJ, avagy a filmművészet ikonosztáza

„Ideálom az ember, aki mindig hű marad önmagához” – jegyezte meg egyszer Andrej *Tarkovszkij* filmjéről, az *Andrej Rubljov*-ról szólván. Mondhatta volna így is: szeretnék olyan ember lenni, aki mindig hű önmagához. Szerényebb annál, hogysem ilyesmit mondana. És szerénytelenebb is: miért érné be holmi nyilatkozattal, ha ezt a hűséget tükrözi egész életműve?

Eddigi életműve, természetesen, hiszen Tarkovszkij még csak ötvenesztendős (1932. április 4-én született Ivanovo közelében). Eddigi életműve, mert – mint hírlík – új műbe fogott *Honvágy* (mások szerint: *Nosztalgia*) címmel egy hazájabeli építész itáliai tanulmányútjáról, talán a szláv és a mediterrán kultúra kapcsolatairól. Ez az eddigi életmű szám szerint nem sok: mindössze hat film, még ha közéjük soroljuk főiskolai vizsgamunkáját is. Eredeti címe *Az úthenger és a hegedű*, Magyarországon azonban *Az én nagy barátom* címmel mutatták be. Színes film egy kisfiú egy napjáról, laza epizódfüzér, ami akkoriban, húsz esztendeje, még ritkaságszámba ment. Érthető, ha Tarkovszkij vizsgafilmjére nehezen talált illő jelzőket a Magyar Nemzet fiatal kritikusa. Azt írta, hogy a látszólag jelentéktelen epizódok itt mélyebb értelmet nyernek, a zsánerképek nem csupán a kis hős ismerkedését ábrázolják az élettel és az emberekkel, hanem beavatják mindebbe a nézőt is, méghozzá nagy meggyőző erővel, hangulati hatással. Majd hozzáteszi: „A fiatal rendező biztos kézzel építi föl művét; stílusa sokat ígérő, nevét érdemes megjegyezni”. A dicséret sutasága ma már röstellnivaló, de tartalma nem; sajnos, szokványos volna a mondat, ha – valóra nem válik a jóslat. De valóra vált. S nemcsak azért, mert a régen látott mű mindmáig elevenen él nézőjében: a hegedűóra váró kislány „szólama” éppúgy feledhetetlen, mint ama úthengeré, amelyet a kisfiú nagy barátja igazgat.

Azóta csupán öt filmet forgatott Tarkovszkij, de máris nagy életművet alkotott. Az öt film: az *Iván gyermekkor*a, az *Andrej Rubljov*, a *Solaris*, a *Tükör* és a *Sztalker*. Talán nem lényegtelen megemlíteni, hogy Tarkovszkij szülőhelye, Zavrazsá a Volga mentén Vlagyimir, Szuzdal, Novgorod környékén fekszik. Apja, Arsenyij Tarkovszkij ismert költő volt. Ifjúkorában Tarkovszkij sok mindenbe belekapott: tanult zenét, festészetet, a keleti nyelvek főiskoláján arabul. Dolgozott geológusként Szibériában. Mintegy véletlenül iratkozott be a filmfőiskolára, már húszas éveinek derekán, az egyik barátjánál látott filmek hatására. A főiskolán Mihail Romm tanítványa volt, igazán nem rossz iskolába járt tehát, mégis egy különös nyilatkozatában elhatárolta magát Rommtól és az ő nevéhez fűződő – mint Tarkovszkij mondta – intellektuális filmtől. Ez csakúgyan meglepő, annál inkább, mert Tarkovszkij filmjeinek a megértése nem csekély gondolati-értelmi erőfeszítésre készíti a nézőt, noha e filmek emocionális hatása sem vitatható.

Az *Iván gyermekkor*a igazán egyszerű, könnyen érthető költői film, mégis, Tarkovszkij egy ízben elárulta: „... forgatása során minden alkalommal tiltakozásba ütköztünk, amikor a cselekmény-összefüggéseket költői képkapcsolásokkal próbáltuk felcserélni. Pedig... még elég félénken tapogatóztunk ezen az úton”. Az *Iván gyermekkor*a valóság- és álomkép-váltása ma már aligha veszi igénybe a néző alkalmazkodóképességét, a cselekmény-összefüggései világosak, a költői erő és gondolat megragadó. Újdonságként hatott, hogy a valóság és a képzelet képeit alig különbözteti meg egymástól, bár az előbbi többnyire szürke, az utóbbi verőfényes. S végül kiderül, hogy a jelenidejű film valójában maga is múltidejű, hiszen Iván, aki még gyermek a háborús jelenidőben, s még gyermekebb a képzelte képek idején, ez az Iván már emlék csupán, hősi halottja

* Az *Iván gyermekkor*a képszekvenciáit érzékletesen idézi föl *Mitta, Panfilov, Tarkovszkij* című könyvében Nemes Károly (Filmbáratok Kiskönyvtára). Itt említem meg, hogy Tarkovszkijjal a magyar filmtörténeti és esztétikai munkák közül több is foglalkozik, hasonlóképp folyóirat-cikkek; az érdeklődő számos elemzést és értékelést találhat.

a nagy háborúnak. Emlékét a halotti kartoték idézi föl. Vagy mégsem csak a kartoték? Hiszen befejező képeivel azt sugallja a film, hogy Iván él, ha talán másképp s másutt, mint azelőtt, hogy kivégezték.

Tarkovszkij hisz abban, hogy nemcsak az a valóság, ami kézzelfogható, közvetlenül tapasztalható, fizikai értelemben él. Sőt olykor bizony elevenebb is a gondolatban élő annál, amit a szem lát, a kéz tapint. Ezt fejezi ki a rendező alighanem azzal is, hogy ragyogó fényben fürdeti mindazt, amit Iván emlékeiben, a szívével, a képzeletével, gondolatban lát,* s ilyen a befejező képsor is, Iván halála után. A háború és a halál minduntalan megzavarja ugyan az életnek és az örömeinek ezt a gyermeki ragyogását, de végül is mindig az élet győz. „Filmemmel ki akartam fejezni egész gyűlöletemet a háborúval szemben – vallotta egy interjúban Tarkovszkij. – A gyermekkort választottam, mert ez áll legerősebb ellentétben a háborúval”, s ami ezzel egyértelmű: a halállal. Mondhatni, transzcendenciális szembeállítás az az életnek és az elmúlásnak, boldogságnak és pusztításnak, de álomszerűen valóságos képekben. A gyermekkori emlék-idézések olykor alkalmat adnak másféle gondolatátársításra is, mint már a történet kezdetén az a kép, amikor Iván és édesanyja egy mélységes mély kútba néz, mert a kút mélyén nappal is látni csillagot. Ez a kép – amelyre egyébként tüstént árnyékot vet a halál: az anyát itt öli meg az ellenséges golyó – Thomas Mannra és a betlehemi csillagra egyaránt emlékeztet.

Illő emlékezetbe idézni a filmnek további két szép jelenetét. Az egyik: Mása és a tiszt idillje az erdőben. Ez a „lány, szerelmes dal”, amint egyik méltatója nevezi, betétnek is fölfogható, de sokkal inkább lírai ellentéte a történet más elemeinek, s rokona annak az ugyancsak erdei táncjelenetnek, amely Jancsó Miklós filmjében, a *Csillagosok, katonák*-ban látható. A másik: a gyermek Iván szökése az elpusztított országon át a frontra, ahová őt a kötelesség szólítja, anyja halála miatt. Apokaliptikus vidékeken át vezet az út, a romok feléje haragnak, az üszkös törmelések pokoli tájakat idéznek föl. Húsz évvel ezelőtt ez a kép sokak számára kirítt – az én számomra is – a „pasztell árnyalatú filmből”, amint akkor írtam, ma azonban kétszeresen is beleillik. Először azért, mert az efféle kemény váltásokhoz, a lírai vallomások kemény hangsúlyozásához hozzá szokhattunk, másodszer pedig azért, mert ez a jelenet átvezet Tarkovszkij későbbi filmjeihez.

Bőségesen alkalmaz már efféle ellentéteket Tarkovszkij az *Andrej Rubljov*-ban. Ha egy rövid és egy nagyjátékfilm után lehet szó korszakváltásról, a *Rubljov* az. Változik itt Tarkovszkij filmjeinek időtartama: az *Iván gyermekkora* még „hagyományos” hosszúságú – az én számomra is – a szűkebb film, s ettől kezdve valamennyi Tarkovszkij mű lényegében kétszeres hosszúságú. Szükségszerű következménye ez annak, hogy a művész itt vált át bátran a cselekmény-összefüggések jelzéséről a költői képkapcsolásokra, ami – noha ő elkülönítette munkásságát a gondolati filmtől és önmagát lírikusnak nevezte – valójában rendkívül meggondolkozató és a filozofikus vívódások egyenértékű kifejezését szolgálja.

A *Rubljov* története közismert, tudottnak vélhetők a történelmi tények is, amelyek az ikonfestő életét körülveszik. Igen érdekes, hogy számos elemző szerint a történet nemcsak a historikus időkkel fut paralel, hanem igazi gondolati párhuzamokat is érzékeltet a huszadik századi történelemmel. Nem helyes azonban, ha közvetlen párhuzamokat keres valaki. A jelen kérdéseinek múlta tükröztetése a közvélemény szemében többnyire a gondolat elrejtésének tetszik, holott ennek más oka is van, az, hogy a művész a jelen kérdéseit egyetemes szintre emelje, s így a tanulság-keresőket is magasabbrendű eszmélkedésre készítse.

Az *Andrej Rubljov*-ban tünik föl először, hogy ez a mű Dantéra emlékeztet, *Az isteni színjáték*-ra, csak hogy az ikonfestő nem költői poklot jár végig, hanem valóságost (természetesen tudjuk, hogy Dante is kora élményeit szötte Poklának bugyraiba). Szépségek és borzalmak útjain kóborol Rubljov, szép emberi törekvések tanúja, s borzadó átélője, végigszenvedője megannyi pokolnak. Beleütközik az önkénybe, elnyomásba, embertelenségekbe, háborús, mi több: „békés” kegyetlenségekbe, olyannyira, hogy szavát, s benne jelképesen élet- és munkakedvét veszti. Művész számára aligha lehet borzasztóbb, mintha hallgatásra kényszerül; művész számára aligha lehet elkötelezőbb, mint ha hallgatásra kényszerül. Elegendő talán a két Jónásra emlékeztetni, a bibliaira és Babitséra; de a hallgatás beszédes voltáról még sokat lehetne szólni. Tarkovszkij is fontosnak tartja, hiszen a második résznek ez egyik fő vonala; mégis azt lehet mondani, hogy a hallgatás itt előkészítése a megszólalásnak.

A film megszólalásának is. Emlékezetes, hogy a győztes kényúr a maga dicsőségére templomot épített, s a templomba harangot akar. Ha nem lesz harang, pusztulnia kell sokaknak: ez a tétje annak a csöndes küzdelemnek, amely az egykori harangöntő gyermekének vezetésével folyik. Már ez is szép utalás és jelkép: a gyermek szinte öntudatlanul vette át vagy leste el a harangöntés művészetét vagy tudományát, a bensejében él ez a tudás, amelyet ilyenformán afféle rejtett örökségként kapott. De jelképes az a sok embert megmozgató munka is, amely itt csakugyan az élet feltétele. Jelképes a munka eredménye: jóllehet a nagyfejedelem a maga dicsőségére szánja a harangzúgást, az mégis az *embereknek* hozza és hirdeti az élet üzenetét: az örömhírt. Ezt közli, ezt hirdeti a film is, így, a zárójelenet felől visszafelé tekintve különösen nagy erővel. Hiszen most jelennek meg Rubljov képei. Azok a képek, amelyek ötszáz év után is megvannak és élnek, a figyelmes szemlélőhöz hangosan és érthetően szólnak.

Történelmi film-e a *Rubljov*? Nem az, bár történelmi szempontból pontos és hiteles. Felületes szemlélő a csatajeleneteket rokoníthatná a történelmi filmekével, holott nem azok. Nincs győzelem, nincs semmi szépsége a hadviselésnek, valójában értelme sem sok. Amint Feofan Grek mondja Rubljovnak: „Az emberiség már elkövette mindazt a butaságot és aljasságot, amit csak el lehet követni. . . Most csak azokat ismétli. Körforgás minden.” És Rubljov öneki: „Persze, hogy mívelnek az emberek gonoszságot is. . . És az fáj. . . De nem lehet valamennyit együtt vádolni. Júdás elárulta Krisztust, de emlékezz csak, kik bujtották fel! A főpapok! Mert féltek az igazságtól, féltek, hogy a nép nem engedelmeskedik többé nekik.”** Történelmi tanulság ez, sokatmondó, s minden hataloméhes hatalomra érvényes – épp ezért üt el a történelmi történetek tündöklő, de néha csak félig igaz tanulságaitól.

Méltatói sokféleképpen elemezték az *Andrej Rubljov*-ot, ki a képeit, ki képes beszédét, ki történelmi tanulságait, ki a mának szóló mondanivalót emelve ki belőle. Éppen sokoldalúságából következik, hogy a filmet értetlenség is fogadta. Történelmi témák esetén megszokottnak nevezhető a világos és egyszerű tanulság, amely – tisztesség ne essék szolván – a falvédő-bölcsességen többnyire alig megy túl, esetleg valami közhellyé kopott igazság szintjéig merészkedik. A *Rubljov* azonban bonyolult mű (mint a remekművek; ezek egyszerűsége mélységeket rejt), nehezebben „adja ki” gondolati magvát, mint a történelmi történetek zöme. A szerkezet is a mondanivaló szolgálatában áll. Tarkovszkij szívesen alkalmaz ellentmondó ötvözeteket; egy-egy keserű jelenetet a szépnek vagy a jónak az ábrázolása követ, ez pedig megint valamilyen keserű igazság közlésébe torkollik. Akárcsak az életben.

Már esett szó arról, hogy a *Rubljov* fölfedte Tarkovszkij rokonságát Dantéval; most hozzáfűzhetjük, hogy fölfedi rokonságát Goethével is. Csakhogy míg a *Faust* a tettekre kész, a minden percrek virágát leszakasztani vágyó ember enciklopédikus rajzolata, addig Tarkovszkij *Rubljov*-ja a meditatív, az emberiségért a művészettel áldozni akaró ember – ugyancsak enciklopédikus erejű – ábrázolása. Különösnek tetszhet ez, hiszen a mai kort éppenséggel nem látjuk meditatív szándékúnak. Félreértésre adhat alkalmat Rubljov hallgatása is; sőt magáról a filmről is elmondható, hogy hallgató, mert mondanivalóját túlságosan mélyre rejtje el.

Ki kell mondani: a *Rubljov* éppúgy, mint Tarkovszkij többi filmje, igazi szépségeit, gondolatait, önmagát csak akkor adja ki, ha nem egyszer, hanem többször is megtekinti a néző. Segíti a megértést a „partitúra” is, a könyvalakban megjelent filmforgatókönyv, segítik a kritikák, a méltatások, de legfőképpen a figyelem, az elgondolkodás, és mindenek eszközeként a többszöri megtekintés. Sajnos, ezt a filmtől rendszerint elvitatják. Pedig a modern film nagyjai – így Tarkovszkij is – a zenéhez hasonlítható műveket ad a műélvezőknek, s amint a klasszikus zeneművek is annál gazdagabb hatásúak, minél többször hallgatja őket valaki, az igazán nagy filmek is mindig új és új arcot mutatnak, az ábrázolaton mindig újabb vonások vagy színek tűnnek föl. Ez egyébként nemcsak a zenében van így. Nem érvényes vajon a képekre és szobrokra, a versekre és regényekre, de még az épületekre is?

Meglehet, első tekintetre nem minden világos a *Solaris*-ban sem. A *Rubljov* a múltban, a *Solaris* a jövőben játszatja a jelent. Sci-fi tehát a szokásos megjelölés szerint – pedig mégsem egészen az. Képzelteteli a történet, fantasztikus is, hiszen a szembeötlő valóságban ritkán fordul elő a

** Az idézetek Andrej Mihalkov-Koncsalovszkij – Tarkovszkij számára írott – forgatókönyvéből valók; Az ikonfestő címmel megjelent 1973-ban a Gondolat kiadásában, Rab Zsuzsa fordításában.

gondolat – még kevésbé a lelki furdalás – materializációja, megjelenése. Persze a művészetben annál gyakoribb az ilyesmi, csak hogy racionális korunk az efféle a misztikum tárgykörébe rekeszti. Oktalanul. Gondoljunk csak arra a messi párhuzamra, hogy a pszichikus alapon létrejött „pszeudó”-betegségek semmivel sem jelentéktelenebbek a „valódiaknál”, sőt valamivel talán nehezebben gyógyíthatók. És orvosaik inkább a művészek.

Tarkovszkij egy nyilatkozatában kifejtette: „Filmjeim... lényegében ugyanarról szólnak. Hőseimet egy közös szenvedély hevíti: hogy túljussanak valamin. Az élet megismerése nem adatik meg hallatlan szellemi ráfordítás nélkül. Ezen az úton súlyos veszteségek érhetnek bennünket, de annál mélyebbek és gazdagabbak az elért eredmények. Hőseimnek ahhoz, hogy megértsék az élet törvényeit, hogy fölismerjék önmagukban és környezetükben a jót, mindazt, ami létezésüknek szépségét és belső igazságát megteremti, hogy hűek maradhassanak önmagukhoz, a gondolatok, keresések és felismerések gyötrelmes útját kell járniok. És minél mélyebben hatolnak be az előttük álló bonyolult és nehéz feladatokba, annál jelentősebb és meggyőzőbb lesz döntésük, hogy a jót, a világosságot választják.” Tarkovszkij szava valószínűleg költőibb, mint a fordításból sejlik, de így is kiviláglik: műveiben ő az életet ábrázolja, ha a tükrözés eszköze mégoly képzeletbeli is. (Mellesleg: a rendező nyilatkozata a műélvezésre is áll!)

A *Solaris* hősei a magukkal hurcolt válságokon, nyomasztó emlékeiken, lelki furdalásaikon akarnak „túljutni”. A sci-fi látszat ezúttal arra való, hogy a főszereplő eljusson a „jövőbeli” közegebe, ahol a gondolat testet ölt. Tarkovszkij ezúttal is, mint eddigi művében, az ember belső világát akarja megérteni és megértetni, a nézőt önmagába tekintésre készítetni. A főszereplő ezúttal „magánéleti” lelki furdalásaival küszködik: felesége az ő hibájából is öngyilkos lett, s most, a *Solarison*, az asszony – aki gondolataiban eddig is jelen volt – élőlényként áll elébe. Mit tesz ilyenkor az ember? Újra megöli? Újra megszereti? Újrakezd mindent, és újra ugyanúgy csinál mindent? Vagy okul a megtörténtből és ha újrakezdhethé, másképp csinálná? A *Solarison* általában a következetes megoldást választják, a főhős az egyetlen, aki következetesebb: beszédbe elegyedik a saját lelkiismeretével, s most igazán beleszeret az asszonyba, aki pedig mégsem ugyanaz, mint aki egykor volt. A szeretet emberformáló erejéről (is) szól tehát Tarkovszkij a *Solaris*-ban, arról, hogy megújulás, megtisztulás, lelkiismeret-megnyugvás csak önfeláldozó szeretet által lehetséges.

Meglehet, a *Solaris* is ellenpontozó szerkezetű, s itt inkább a jelképszerűség a hangsúlyos. A történet képes – jelképes – beszéd, s az ember előbb érzi meg a tartalmát, mintsem megérti. Vagyis a *Solaris* is költemény. S mint minden költemény, rokon a zenével is. Csak hogy itt nem hangok hallhatók, hanem képek láthatók. Félelmeket, nyugtalanságokat, általában elhessegetett emlékképeket rajzol elének a film, s így állít válaszút elé: emberi-e csakugyan az életünk, élhetünk-e érzelmek nélkül, élhetünk-e szeretet nélkül? S ez már nem magánéleti kérdés, ez az egész emberiség jövőjének egyik alapkérdése.

Megint a múltba tekint Tarkovszkij a következő filmmel, amely nem kevésbé „gyötrelmes útra” vezet, hogy a szereplők és velük a nézők „hívek maradhassanak önmagukhoz”. A *Tükör* kétségtelenné teszi: ehhez „túl kell jutni” a közelmúlton is, vagyis föl kell dolgozni, megérteni a közelmúltat, még inkább *kimondani* mindazt, ami az ember bensejét emészti. Ez önéletrajzi ihletésű mű (melyik igazi műalkotás nem az, így vagy úgy?), ez nem Iván gyermekkora, hanem Tarkovszkijé. A *Tükör* széttöredezett, noha a műalkotás maga egységes, és a töredékek egységesítésére ösztönzi a nézőt is. Ebben a filmben hallhatók Tarkovszkij apjának versei is. A szerkezet szintén ellenpontozó, a félelem jelenetei közé szép, már-már idilli emlékek sorakoznak, és az önfelelt emlékezőt mindig megzavarják a külső események. Miről szól a *Tükör*? Természetesen a harmincas-negyvenes évekről, de a kérdés rosszul van fölteve. *Miért* szól a *Tükör*? – így helyesebb. S olyasféleképp kellene válaszolni rá, hogy azért szól, igyekezzünk „ember lenni mindig, minden körülményben”.

A jövőben játszódik-e Tarkovszkij legutóbbi műve, a *Sztalker*, vagy egyszerűen csak a költői képzeletben? Ki-ki döntse el ízlése szerint. A cím egy angol eredetű szó, afféle csavargót, az életúton koválygót jelent, de talán olyasvalakit is, akit rejtekösvényeken vezet el valahová. Itt mindenestre erről van szó: ez a *Sztalker* Tarkovszkij modern poklában Vergilius. Kihalt, infernális tájon vezet át a Tudóst és az Írórt (talán a tudás és a művészet, az értelem és az érzelmek megszemélyesítőit, vagy az ember kétféle lényét?) egy Szoba felé, ahol a rejtejt vágyak megvalósulnak.

Miért ilyen ez a táj, atomháború vagy meteor pusztította el, vitatják a méltatók, de ez aligha lényeges kérdés. Némelyek az élet sivárságának példáját látják e tájban, a Zónában, vagy épp a tönkrement természetet. Kétségkívül eszméletű háttér a Tudós és az Író beszélgetéséhez: az élet néhány alapkérdéséről esik szó minduntalan, szabadságról, kötelességről, lehetőségekről, reményről, effélékről beszélnek, s zavukra nem könnyű figyelni, nemcsak azért, mert súlyos gondolatokat hordoznak, hanem azért is, mert a környezet, a háttér elűt a mondottaktól. Talán rejtelmes is? Tarkovszkij aligha rejteget bármit is: kimondja véleményét, vagy legalábbis megéreztetni a nézővel. Magára vessen, aki nem éli át, mert nem ismeri a kételynek és bizakodásnak ezt a különös kettősségét, s aki csak a szájbarágottakat tartja nyílt beszédnek.

Ez a különös Szoba – amelynek küszöbét vándoraink nem lépik át – hasonlít kissé a *Solaris* plazmabolygójához, kivált hatása tekintetében. Itt megvalósul, testet ölt a gondolat, legyen szorongás vagy vágy; hőseink azonban épp ettől rettennek vissza, a megvalósulástól. Amíg reménykedik az ember, addig reménye elérhető – de ha meghiúsul? Bár az is lehetséges, hogy más úton kell keresni a remények megvalósulását. Hiszen a pohár megmozdul a Sztalker kislányának gyermeki bizodalomból. Mustármagnyi hit hegyeket mozdíthat el, egy gyermek tiszta gondolata átrendezheti az életet. Tudás és művészet mit mozdít meg az életünkben? – von felelősségre mindannyiunkat Tarkovszkij.

De aligha azért teszi, hogy lesüssük tekintetünket, és reményünket veszítsük. Ez az ikonosztáz, amelyet műveiből a szemünk láttára épít föl Tarkovszkij, fölfelé vezet a tekintetet. A gyermeki tisztaságot állítja szembe a felnőttvilág különféle bajaival és bűneivel: a gyermek bizakodó tekintetét, kötelességtudatát, emberségét a világ megalkuvásaival, félelmeivel, téveszméivel, úttévesztéseivel, öldökléseivel, kegyetlenségével.

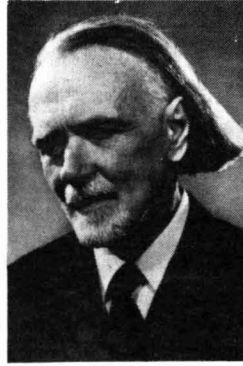
Ugyancsak Tarkovszkij mondta: „A filmben rendkívül izgat engem a költészet logikája”. Eltöprenghetnénk most azon, hogy költészet és logika kiegészítik-e egymást, vagy alig összeegyeztethetők, hogyha a költészetet a film kifejező módszerének tartjuk, vagyis a nyelvénak, akkor logikája van-e inkább vagy lélektana? Ha pedig a tartalmának, akkor a logikája a műélvező értelmén át szól-e érzelmeihez vagy érzelmein át az értelméhez? „A költői logika szerintem – folytatja a rendező – közelebb áll a gondolat fejlődésének törvényszerűségeihez, tehát az élethez is, mint a hagyományos dramaturgia logikája. (...) Költészetem én nem műfajt értek, hanem világszemléletet, a valósághoz való viszony sajátos jellegét. Így a költészet filozófiává válik, amely egész életében vezeti az embert.” Igen: a valóság megfigyelésének legjobb eszköze a képzelet, megértésének pedig a költészet. Aki mindig csak az orra elé néz, mennyi mindent nem vesz észre a világból, s ráadásul könnyebben botlik meg.

Ennek csak látszólag formai következménye az, ahogyan Tarkovszkij egy-egy filmje, vagy egész eddigi életműve fölépül. „A lényeg az, hogy ki kell választani és össze kell illeszteni az egymást követő tények darabjait, pontosan tudva, látva és hallva, mi az, ami közöttük van, milyen folyamatosság köti össze őket” – valószínűleg nemcsak a mű megalkotására, hanem a megértésére is érvényes ez, s valamelyest magára az életre is. A feladat, a munka kettős: az egyik része a tények kiválogatása és összeillesztése (ami kézzelfogható), a másik pedig benső: „tudva, látva és hallva, mi az, ami közöttük van, milyen folyamatosság köti össze őket”.

Filmjei „anyagának” Tarkovszkij az *időt* nevezi: „Mi a szerzői munka lényege...? ... úgy is meghatározhatjuk, mint az időből való formálást. Hasonlóan ahhoz, ahogy a szobrász vesz egy márványtömböt, és magában mintegy érzékelve a majdan készülő alkotás vonalait, lefejt róla minden fölöslegeset; a filmművész is az »idő tömbjéből«, amely az élet tényeinek hatalmas és tagolatlan összességét foglalja magába, kivágja és eldobja mindazt, ami nem kell, csak azt hagyva meg, ami az elkészülő film része lesz.”

KODÁLY ZOLTÁN CENTENÁRIUM

1882–1982

MÓSER ZOLTÁN

ÁLOM ÉS VALÓSÁG

Kodály Zoltán karácsonyi népdalfeldolgozásai

Nézd, Anna,*

most, hogy az évszázados szokások, ünnepek lassanként eltűnnek – bár némelyek visszatérnek, vagy tovább élnek megváltozott formában, külsőben –, sokat gondolok arra, mit fogtok megérteni – s főként hogyan! – e szokások „mélytengeri áramlásából”? Értitek-e, érzitek-e majd évszázadokig ható erejüket, kapcsolataikat az emberekkel, az élettel, az élet fordulóival; ki tudod-e tapogatni születésük erkölcsi titkát?

Gondolt-e erre ötven-hatvan évvel ezelőtt Kodály Zoltán, amikor e szokások még elevenek voltak? Vajon mi adhatott oly nagy erőt, vállalkozó kedvet neki, hogy szokásdalaink, népdalaink gyűjtésével egyidőben átdolgozza őket énekkaroknak? Talán azzal a pedagógiai céllal tette, hogy a pódiumra, a városba, a Zeneakadémiára bevigye a falu levegőjét, a falusiak életét s felmutassa, kik voltunk és kik is vagyunk? Hogy látva lássák és tudják meg: az, amit „parasztinak” neveznek, mennyi életet, szépséget, aranyat rejteget és tartogat?

Most, hogy a szokások kiveszőfélben vannak, e kórusokat hallgatva arra gondolok: mi elevenedik meg az emberek lelkében? Ezért néhány szokásanyaggal és Kodály-kórusművel kapcsolatban egy-két példát mesélnék el: túl azon, amit az ének s a zene adhat, meg szeretném mutatni, mennyi lehetőség kívánczik megértésükhöz, megismerésükhöz. Természetesen ezt embere válogatja. Te is, ti is másként járjátok majd végig – s így lesz szép és igaz!

Kodály Zoltán két kórusművét három-négyéves idő-

* A *Levelek Annának* című sorozat egyik darabja.

különbséggel hallottam. Az *Angyalok és pásztorok*-at már jól ismertem, amikor a *Karácsonyi pászortánc*-ot meghallottam. Majd jött egy harmadik is, a *Vízkereszt*, s így e három művet – képpé lefordítva – egy középkori hármassoltár három szárnyának képzeltem.

Elmondom, miért. Tevelen, az én gyermekkori falumban bukovinaiak és svábok, székelyek és németek között nőttem fel, két különböző kultúra levegőjét szívtam magamba. Keringőt, polkát, indulót, tánczenét a szomszéd családtól, Schweitzer Paliéktól hallottam nap nap után, meg a lakodalmakban. A másik szomszédban, Ferenc Gazsiéknál puliszkát ettem; istállóban, pajtában mászkáltam; szövőszéket láttam, rengő-ringó bölcsőt. Vasárnap még népviseletben jártak az emberek, de különben már kezdtek elhagyni. Balladát csak egyet, a Kőműves Kelement hallottam, de egy szokásra, a betlehemezésre nagyon jól emlékszem. És ez villant föl emlékezetemben hihetetlen élességgel – vagy húsz-huszonöt év elteltével –, amikor először meghallottam a *Karácsonyi pászortánc*-ot: – Ez ismerős valahonnan! – pattant ki belőlem, s utána rögtön megjelent az utcai kép, teveli havas utcánk a betlehemesekkel.

Mivel a szomszédos Kakasdon is ugyanúgy élt e szokás, s hozzáférhető a falu népének, az andrásfalvi székelyek monográfusának leírásában is,¹ könnyen rátaláltam a megfelelő részekre. Most közülük idéznék néhányat: azokat, melyek e két Kodály-művel rokoníthatók.

Az első részlet: *egy angyal* – fiatal fiú képében – hírül adja a pásztoroknak a kisdéd megszületését. (A három *pásztor* kos- és bikaszarvú, álarcos, bundás, bő bugyogós; hatalmas láncos bottal, kereplővel járják a falut, s alaposan ráijesztenek mindenkire. Félelmetesek és játékosak, „színjátékosak” voltak, akiktől kicsiny koromban úgy féltem, hogy azt sem tudtam, hova bújjak előlük!)

ANGYAL:

Glória, glória in excelsis Deo!
Serkenjetez pásztorok, pásztorok,
Kik nyáj mellett alusztok, alusztok,
Mert született uratok, néktek kis Jézusotok.

ÖREG CSOBÁN** (álmosan ébredezik, öregesen rezegtetve mondja):

Óóóómit láték, mit hallék. Nem tudom, ördög-e, vagy angyal nékem megjelenék. Azt csak nem
hihetem, hogy a kis Jézuska született vóna. (fejét álomra hajtja)
*Inkább leteszem a fejemet a puszkára,** és alszom,*
míg a hajnalcsillag feltetszik az égre.

ANGYAL:

Gyertek pásztorok gyorsan a városba,
Mert ott fekszik Jézus az koros szénában.

Pásztorok keljünk fel, hamar induljunk el.
Ime angyal jelenti, hogy Messiás születék.
Ime már nem messze, fényesség jelene.

Ha összehasonlítod ezzel az *Angyalok és pásztorok*-at, látnod kell, hogy bár pódiumra került, de hatásából, elevenségéből semmit sem veszített. De folytassuk tovább:

ÖREG CSOBÁN:

Óóóóédes kicsi Jézuskám! Hát én mivel tudjak kedveskedni?
Én neked báránykát, bogláros szijacskát, efféléket
nem adhatok, hanem egy szép kicsi kerek sajtocskát,
nézd csak, be szépet adok. Kérlek, vedd jó néven,

amelyet adhatok.
Adjál te jes, pajtás!

** csobán = juhász, hegyi pásztor

*** puszkák = szuszék (gabona vagy liszt tartására való nagy láda)

BÁRÁNYKÁS:

Óóóóédes kicsi Jézuskám. Hát én neked mivel tudjak kedveskedni? Én neked sajtot, ordát, bogláros szijacsckát, efféléket nem adhatok, mert még apámnak sem volt. Hanem egy szép fekete báránykát, nézd csak, be szépet adok.

Kérlek, vedd jó néven, melyet adhatok.

Adjál te jes, pajtás!

BOGLÁRKÁS:

Óóóóédes kicsi Jézuskám. Hát én neked mivel tudjak kedveskedni? Én neked báránykát, sajtot, efféléket nem adhatok. Hanem egy szép bogláros szijacsckát, nézd csak, be szépet adok!

Kérlek, vedd jó néven, melyet adhatok.

Eszembe jut Benedek Elek története. Egyszer arról kérdezték, hogy gyermekkorának melyik volt a legkedvesebb karácsonya.

„Az, feleltem én, amikor karácsony reggelén a pajtánkban született egy bocika, s édesapám ennek a bocikának a bőgését nekem ajándékozta. Boldoggá tett éz az ajándék. És akkor megírták rólam, micsoda elmaradt ember a gyermekek írója, aki az ostobaságot, a maradiságot magasztalja.”²

De térjünk vissza a szokáshoz és a Kodály-műhöz, a *Karácsonyi pászortánc*-hoz. Ha egyszerű és kedves ajándék is a kerek sajt, a fekete bárány, a bogláros szij, van ezeknél még kedvesebb ajándék; olyan, amellyel senki más nem tud szolgálni, csak a pásztorok: a muzsika és a tánc.

ÖREG CSOBÁN:

Tódor pakulárum!

PÁSZTOROK:

Mind itt vagyunk, mind, mind.

ÖREG CSOBÁN:

Hallod jó pajtásom! Kedves furulyásom!

Mivel az új királyt... vig örömben látom,

Ennek a született kis Jézuskának a kedvéjért,

Járjunk egy szép táncot!

PÁSZTOROK:

Járjunk!

ÖREG CSOBÁN:

Fujjad, te mozsikás.

PÁSZTOROK (mind egyszerre énekszerűen folytatják):

Mert egy vig mozsika megér három porturát.

Ki s ki bocskorának talpát ne sajnálja.

(Ekkor már tánc lépésbe lendülnek. A furulyás a következő pászortáncot játssza, a pásztorok a furulyaszóra botjaik koppantásaitól kísérve, körbemenve, jobbra-balra dülve táncolnak.)

Ennek a játéknak s a mélyén megbúvó örömmek „tükörképe” Kodály két énekszólamra és fuvolaszóra komponált *Karácsonyi pászortánc*-a. Egyszerű és naiv – énekből font örömkoszorú.

E régi szokás egy-egy részlete jutott a két Kodály-műről eszembe. De egyéb képek is megjelentek előttem. Kicsiny korotokban sokat néztétek azt a képet, mely az asztalomon feküdt, hogy mindig rácsodálkozzam: a középkor alkonya egyik legnagyobb németalföldi festőjének, *Hugo van der Goes*nak festménye volt; pontosabban a portinari szárnyasoltár középrésze: a Betlehem, a pásztorok imádása. Korának is egyedülálló remekműve ez az 1476 körül készült táblakép: középkorias stilizálás, papírfigurák helyett itt már hús-vér emberek jelennek meg. Az évszakok

nyomai, a mezők ridegsége, de naivság, meghatottság s öröm is kifejeződik a három pásztor arcán – mert megszületett a mi Urunk jászolban, istállóban. Mind a festményről, mind a bukovinaiak megőrizte régi szokásokból és dalokból több száz éves öröm sugárzik feléd – akár Kodály két említett művéből is.

S ahogy a portinari oltár harmadik szárnyán a *Háromkirályok vonulása* látható – s ennek is van szinte azonos zenei megfelelője *Liszt Ferenc* monumentális *Krisztus-oratóriumában* –, úgy mi is tudunk Kodály-művekből hármasszert komponálni. Mert harmadikként ott a *Vizkereszt*.

„Az összetalálkozás nagy harmóniájában itt nem a szegény parasztok, hanem a népek, a nemzetek hatalmas urai, kincses napkeleti királyok borulnak le a betlehemi-jászol előtt. Maga a bibliai történet ezúttal ugyan nem elevenedik meg drámai cselekmény módjára a gyermekénekesek ajkán, de a mesét eleven jelenvalósággá varázsolja... s boldog ünnepi sereglések himnikus hangulatát idézi.”³

Olvasni fogod egyszer József Attila meghatóan szép versét, a *Betlehemi királyok*-at. Érteni is könnyebben fogod ezek után. Hisz ez a vers olyan, mintha a betlehemes játékok világát és szárnyasoltárok képét egyesítené: a pásztorokból királyok lettek, s a királyok olyan egyszerűek, mint a pásztorok. De ez ismét egy faliképet juttat eszembe: a veleméri gótikus templom csodálatos freskói közül a *Háromkirályok imádása*-t ábrázoló jelenet. Ott ezeknek a királyi arcképek történelmi érdekességük is van: *István, Imre és László*, a három magyar szent arcképét ismerhetjük fel a középkori piktor kezemunkájában.

Jegyzetek: ¹ Sebastyén Ádám: A bukovinai andrásfalvi székelyek élete... Szekszárd, 1972. ² Benedek Elek: Édes anyaföldem! Bp., 1979. – ³ Tóth Aladár: Kodály Zoltán költői világa énekkari szerzeményeinek tükrében. Bp., 1942

Üzenet

*Tudom, hogy ahol most vagy: nincs idő,
nem osztják órákra a Végtelent.
A percek csak velünk száguldanak
megjegyzett napok
csak ránk mosolyognak vissza
egy életen át –*

*de mégis
szeretném, ha ma eszedbe jutna
első találkozásunk felfénylő
ifjúságunk arany idejében,
és leküldenéd hozzám örökkön élő
szereteted sugárzását – ígérted! –*

valahonnan a negyedik dimenzióból.

BARSY IRMA

KODÁLY ZOLTÁNNÉVAL

Az üres előszobából az üres nappaliba nyitunk.

– *Festetni fog?*

– Teljes felújítás előtt az egész lakás. De ezt már nem én csináltatom, a Nemzeti Múzeum megvásárolta a tanácstól, s múzeummá alakítja át. Jöjjön, a dolgozószoba és a könyvtár berendezése megmarad, ott nyugodtan beszélgethetünk.

Ovális asztalkához ülünk, közvetlenül a nyitott zongora mellett.

– A múzeum kifejezés kissé megtévesztő, mert abba nem egyeztem bele, hogy pusztán lát-nivalóvá fokozzák le Kodály Zoltán lakó- és munkahelyét. Úgy állapodtunk meg a Nemzeti Múzeum vezetőivel, hogy a kiállítás-jelleg mellett a lakás eredeti funkcióját is meghagyjuk: a kutatók, a zenetörténészek itt hozzáférhetnek sok mindenhez, amit Kodály reánk hagyott. Természetesen az, aki csupán arra kíváncsi, hol és hogyan élt a zeneszerző, szintén ellátogathat ide, átböngészheti a könyvtárat, a kottákat, megnézheti a zongorát, a bútorokat. De a legfontosabb mégis az, hogy a lakás alkotóhely-jellege megmaradjon.

– *Néhány éve az Ady- és a József Attila-évforduló, tavaly a Bartók-centenárium jegyében zajlott a magyar szellemi élet. Az idén, s most, decemberben, Kodály Zoltán századik születésnapját ünnepeljük. Az előző jubileumok bizonyos mértékig formalizálódtak, intézményesültek; a művek szelleme, az egyes alkotások címe propaganda-eszközzé, vezércikk-mondanivalóvá változott. Nem félt, nem fél-e attól, hogy ugyanez történik Kodály esetében is?*

– A többi centenáriumról nem tudok, nem is akarok véleményt mondani, de annyi bizonyos, hogy a Kodály-évforduló megünneplése nem parancsszóra, nem felső kezdeményezésre történt, hanem alulról jött: a zeneművészek, tudósok társadalma, s persze a közönség indítványozta, hogy a Bartóké után a Kodály születésnapját is illenék méltóképp megülni. S ez az ünnep – eddigi tapasztalataim szerint – nem

merevült meg, nem intézményesült. Viszont a kodályi szellemiség jegyében megpezdült a magyar zenei élet, iskolák nyíltak, szimpóziумok zajlottak, s számomra öröm, hogy mindez Kodály nevéhez kapcsolódik, még akkor is, ha a név sokszor csak ürügy bizonyos elképzelések megvalósításához. Tudom például, hogy az idén akárhány tanács fordult is azzal a művelődési hatóságokhoz, hogy zeneiskolát szeretne alapítani – nem utasították el a kérelmét. Ennek pedig – születésnap ide vagy oda – maga Kodály örült volna a legjobban.

– *A szimpóziумok, előadások, koncertek rendezése mellett több népszerű és tudományos könyv, tanulmány is napvilágot látott a centenáriум jegyében. Némelyik első, némelyik második vagy sokadik kiadásban. Bár nem vagyok hivatásos zeneértő, de átlapozva a műveket, számomra úgy tűnik, egyik-másik csak azért születhetett meg, mert jubilálunk; önálló értéke meglehetősen kevés. A másik, amit még a kívülálló is észrevesz, hogy a szerzők kizárólag a kodályi életmű egy-egy vonatkozását dolgozzák fel, de senki nem vizsgálja tudományos és művészi tevékenységét a maga totalitásában.*

– Ezt én is észrevettem – és fájdalom. Hiába születnek érdekes írások a mű részleteiről, hiába dolgozzák fel Kodály Zoltán népzene-kutatói vagy tanári vagy zeneszerzői munkásságát, ezek a részletek is csak az egész ismeretében ragyoghatnak igazi fényességükben. Levelezéséből válogatást kiadni – fontos és munkaigényes vállalkozás. Pedagógiai koncepcióját felvázolni – minden iskola számára nélkülözhetetlen. Egyes műveit elemezni – ez kötelessége is a kritikusoknak, a zenetörténészeknek. De többoldalú képet festeni róla csak a teljes hagyatéék ismeretében lehet, s ennek feltárását úgyszólván még senki nem kísérelte meg. Én valahogy mindig úgy képzeltem, ha kutató lennék – érdekeljen bár az életműnek csupán egyik vagy másik oldala –, el se mozdulnék innen, amíg el nem olvastam mindent, amit Kodály a papírra vetett. Jegyzetek, levelek, vázlatok: itt minden megtalálható, s az arra érdekes tudósnak rendelkezésére is áll. Kár, hogy

ez a fajta tudós nálunk kiveszőfélben van. Hiszen jönnek ide, feltűrik a kéziratokat egy-egy adatért, de mindig valami konkrétumot keresnek; arra, hogy az egészet átolvassa, senkinek nincs ideje, energiája. Csak gyorsan, gyorsan, itt azonnal produkálni kell. Mindenki a mának dolgozik – a holnapról mintha megfeledeztünk volna. S ha keresnek is valami dokumentumot, én sokszor elő sem tudom teremteni, mert fogalmam sincs, hol bukkanhatok rá. Valakinek el kellene már kezdeni a kéziratok alapos rendszerezését, akkor könnyebb lenne. De erre a Kodály halála óta eltelt tizenöt évben senki nem vállalkozott. Túl fáradtságos munka, és korántsem látványos. Folyik bizonyos kutatás – hadd említsem itt, és elismeréssel, Kecskeméti Lajos vagy Legány Dezső nevét –, amelynek tudományos haszna felmérhetetlen, de egyszer a manuális prómunkát is el kellene végezni végre. Kodály író ember volt, mindent fel- és lejegyzett, ami az eszébe jutott. Füzetei, noteszei, papírjai hiánytalanul megvannak. Ha valaki venné a fáradságot, világok tárulnának ki előtte. . .

– *A hazai megemlékezések mellett, ha jól tudom, számos külföldi városban sor került és kerül születésnap-i ünnepségekre. Megfelelnek-e ezek a kodályi szellemiségnek?*

– A külföldi rendezvények sora szép és méltó a centenáriumhoz. Olaszországban csellóiskolát neveztek el a férjemről, Kanadából afelől érdeklődtek, van-e francia fordítása a Hány-nak, mivel a jubileumon elő kívánják adni. Angol fordítása nemrég készült el, kitűnőnek tartom, ezt júliusban mutatták be egy zenei fesztiválon. Újból említhetnék könyveket, előadásokat, hangversenyeket külföldön is, de ne terheljük ezzel az olvasót. Inkább arról érdemes szólni – mert ez az ünneplés tartalmára vonatkozik –, mint értelmezik és alkalmazzzák különban Kodály ismert zenepedagógiai módszerét.

– *Ez, úgy vélem, annál is érdekesebb, mert sok helyen csak – úgymond – „lényegében” veszik át a módszert. Nemrég egy német zenetanártól hallottam, hogy ők a magyar helyett a német népdalkincsre építik Kodály koncepcióját. . .*

– Közismert tévhit, a legkiválóbb és legjobb szándékú pedagógusok is beleesnek, miszerint Kodály gyakorlatai túl magyarosak, nem felelnek meg a német, a francia, az angol gyermekek fülének, tehát átírják őket az illető or-

szág népzenejére. Ez olyan hiba, mintha Bach invenciói helyett valaki a sajátját gyakoroltatná a tanítványaival. Kodály a magyar népdalkincsre alkalmazta módszerét, s ha ezt átveszi, nem lesz szegényebb a német, a francia, az angol gyermek sem, sőt. Az számít, jó muzsika-e a Kodályé vagy sem, a többi mellékes: A magyar gyermekeknek kétségkívül szerencsésük, hogy népzenénk az ötfokú hangrendszeren alapszik. Ennek a hallás fejlesztésében rendkívül nagy a szerepe. Ezért nem mondhatja senki idegen, hogy ez csak Magyarországon érvényes, mert itt hagyománya van a pentatonnak; ha pedagógiai szerepéről megfeledezzünk, a nevelésnek épp az első lépcsőfokán lépünk túl nagyvonalúan. . .

Kodály persze senkire nem kívánta ráerőszakolni az elképzeléseit. Azt kell átvenni belőle, ami az adott körülmények közt megvalósítható. Nem szabad kizárólagosnak tekinteni, hiszen számos jó elgondolás közül ez csak az egyik; a többi – párhuzamosan a Kodályéval – lehet és kell is alkalmazni. De vannak alapelvek, amelyeket illik betartani, s amiről néha még idehaza is megfeledezzünk. A legfontosabb, hogy csakis elsőrangú zenét adjunk a gyermekeknek. Ha a muzsika felhigul, a színvonal is lesüllyed, bárhogy ügyeljenek is a módszer formai követelményeinek betartására.

– *A népdal fennmaradásának rendkívül hatékony eszköze a zenetanítás, annak ellenére, hogy a népzene valódi közege, a faluközösség századunkban végérvényesen felbomlott. De tovább élő hagyományok híján kétséges, vajon évtizedek múlva lesz-e szerepe a muzsikában, s vele együtt az életünkben a népzenei elemeknek?*

– Kodály – s természetesen Bartók – sokat tűnődött ezen, s a maga módján hozzá is járult a megoldáshoz. A szájról szájra hagyományozásnak valóban elmúlt az ideje, az életmódváltozás ezt ma már lehetetlenné teszi. De az utóbbi tíz-tizenöt évben kialakult nálunk egy olyan mozgalom, amely hozzájárulhat a népdal természetes továbbéléséhez, ha fejlődéséhez már nem is. A táncházakra gondolok. A fiataloknak immár tömegei érdeklődnek a népdal iránt, szeretik, beleélik magukat a népi előadó helyzetébe. Ez egyeseknél utánérzés, de sokan már odáig is eljutottak, hogy járják az alföldi, a dunántúli, az erdélyi, a felvidéki falvakat s gyűjtik, ami még gyűjthető, ami esetleg a legtudatosabb kutatók előtt is rejtve maradt, vagy épp olyan variációban nem tártul fel,

ahogyan most éneklük. Ez tehát némiképp meghosszabbítja a népzene életét, ha funkcionálisan nem is ugyanaz, mint eredeti közegében volt.

A népdal igazi, letisztult fennmaradását azonban a nagy művek biztosítják, s ezekhez – életformától függetlenül – minden korban hozzá lehet nyúlni, bármikor meg lehet szólaltatni őket. Azt olvastam egyszer, hogy a népdalt magába ötvöző szimfónia vagy dalmű mintegy megemeli, a klasszikus művészet rangjára hozza a népzénet. Ez szemfényvesztés! Az igazi népdal értéke semmivel sem kevesebb mint a műdalé vagy a zenekari kompozícióé; a népi ihletésű művekben a paraszt és felkészült zeneköltő alkotó tehetsége egyesül s ölt állandó formát. Persze akad zeneszerző, akinek a népiséghez egyszerűen nincs kapcsolódása, ezt megértem, ettől még komponálhat remekműveket. De teljesen senki nem vonhatja ki magát az ősi elemek hatása alól. Amíg a magyar az anyanyelvünk, addig a magyar zenei nyelv sem lesz idegen a hazai muzsikustól. Nem véletlen, hogy a külföldi kritikusok még az avantgarde alkotásokról is megállapítják, hogy szerzőjük magyar, felfedeznek számos olyan magyar vonatkozást bennük, ami a mi fülünknek már fel sem tűnik. A zene önmagában, minden gyökerétől megfosztottan – elképzelhetetlen. Gondoljunk az eszperantóra! Híveinek minden erőfeszítése ellenére ma is csak másodfokúak vannak; nem teljes értékű, mert nem az élet igényei alakítják, hanem kimódolt szabályok szerint épül. S legfeljebb szóbeli kommunikációra alkalmas; mert néhány megszállotton kívül – még a műnyelv ismerői közül is – ki ír, ki olvas eszperantóul...?

– *Kodály íróember voltát már említette. Eddig publikált jegyzetei, tanulmányai, levelei alapján viszont azt is tudjuk, hogy rendkívül sokat olvasott. Mesterségén, a zenetudományon kívül milyen könyveket vett kézbe a legszívesebben?*

Válasz helyett Kodályné átvezet a könyvtár-szobába. A kötetek, kották – ezer- és ezerszám – úgy sorakoznak a polcokon, ahogy a mester elrendezte. Külön osztályban a nyelvkönyvek, a szépirodalom, a filozófia, a zenetudományi munkák; az értékesebb, ritkaságszámba menő darabokat üvegszekrényben őrizte.

– *Sokat olvasott, s rendszerint alaposan feldolgozott magában mindent – erről jegyzetei*

is tanúskodnak. Megfontolt, megrágott lényegtelennek tűnő dolgokat is. Ilyenkor megszünt számára a külvilág. Egyébként kötetlenül dolgozott, mindig, mindenhol kész volt a munkára. Ahogy a laikus elképzei: a zeneszerző úgy komponál, hogy leül a zongorához, eljátszik különböző variációkat, s ezekből lassan-lassan kialakul a zenedarab. Erről szó sincs! Kodály legalábbis nem így dolgozott, hanem többnyire fejben, íróasztal mellett vagy séta közben. A muzsikusként intenzív belső hallása van, s ez alkalmassá teszi őt arra, hogy képzeletben alkosson. Ahogy a legtöbbünknek a szóra van ilyen belső hallása – magunkban fogalmazni mindnyájan tudunk –, a zeneszerző a hangokkal képes magas színvonalon „eljátszani”.

– *Nagy művészekkel gyakorta előfordul, hogy megpróbálják őket vélt vagy valódi érdekek-értékek nevében kisajátítani. Ez alól Kodály sem kivétel. Egyesek a népi ihletésű alkotót magasztalják benne, mások csak mint nagy vallási zeneszerzőt emlegetik, s vannak, akik a tudóst, a pedagógust jelentékenyebbnek tartják a zeneköltőnél.*

– *Kodály adakozó ember volt, nemes célokért ő is kisajátította saját magát. Ha él – ha élne – a teljes Kodály-portré, akkor nem baj, ha valaki munkásságának ezt vagy amazt az oldalát hangsúlyozza. Petőfit mint forradalmárt, mint a szerelmes versek költőjét s mint tájleírót egyként óriásnak tartjuk, ki-ki alkátának megfelelően találja meg benne a neki tetszőt. Ugyanigy van ez a nagy muzsikussal is. Én nem hiszek abban, hogy Kodály elsősorban vallási zeneszerző volt, bár írt egyházi zenét; nem hiszem, hogy főleg népdalfeldolgozó, noha munkásságának jelentős része közvetlenül kapcsolatos a népzenevel. Egyetemes értékű, szuverén alkotónak tartom, aki ezzel is, azzal is foglalkozott, és – hadd legyen elfogult – így teremtett maradandót, ha úgy tetszik halhatatlan műveket is.*

– *Ez a sokféle nyitott, mindenre kérdező s választ kereső embertípus – a szakmák, a tudományok specializálódásával – egyre ritkább körünkben. Ön hét esztendeig élt együtt vele. Milyennek látta őt, melyik tulajdonságát tartja a legjellemzőbbnek? Sokrétű érdeklődése a magánéletben is megmaradt, avagy – mint a szórapozott professzorokról hírlük – akkor is elsősorban a munkára, a műre koncentrált?*

– Ha dolgozott, tényleg elsüllyedt körülötte a köznapi világ. De amúgy minden érdekelte, mindenre figyelt, volt véleménye az eseményekről, az emberekről. A másik embert nagyon komolyan vette, tisztelte benne az övétől eltérő nézeteket is. Ha nem értett egyet vele, vitakozott, de nagyon ügyelt, hogy az illetőt meg ne sértse. A számára elfogadhatatlan álláspontot tekintette ellenfélnek, s nem az embert. Én még nagyon fiatal voltam, de feltűnt nekem, hogy soha nem rejti véka alá a véleményét. S ami a vitakészségtől elválaszthatatlan: tudott a partner fejével gondolkozni, s ha az illetőnek igaza volt vele szemben, azonnal elismerte. Nem csinált presztízskérdést abból, ha alulmaradt. Mindenkiel megtalálta a kellő hangot. Annyiféle látogatója volt, hogy ez nem is lehetett másként. Jöttek a régi cselédek, falusi bácsik, akiknél hajdani gyűjtőútjain járt, tanárok, orvosok, akadémikusok – mind másféle beszédmódot igényelt. Igaz, ide mindenki a legjobb énjét hozta, ezt Kodály is észrevette, s köszönetképp tisztelte meg őket a maga alkalmazkodásával. Soha nem vettem észre rajta türelmetlenséget, pedig rengeteg vendégünk volt. Korábban rettenetesen szenvedett, ha nem hagyták dolgozni, de utolsó éveiben kifejezetten kívánta a társaságot. Tanítványai, barátai mondják, akik jóval régebben ismerték, mint én, hogy élete végéig sokkal közlékenyebb, barátságosabb, nyitottabb volt, mint fiatal korában. Első feleségének nagy-nagy erőfeszítésébe került, hogy biztosítsa számára a nyugalmat, sok apró-cseprő, ám nélkülözhetetlen dolgot elintézett helyette. Ezeket a magam lehetőségeihez képest én is igyekeztem átvállalni. Szeretett utazni, ami régebben szintén fárasztotta, szívesen ment idegen emberek közé, idegen tájakra, városokba. S ami csodálatos: mindenre futotta az idejéből. Azt mondta, a pontos időbeosztást még az Eötvös-kollégiumból hozta magával. Reggel korán kelt, egy órát tornászott, dolgozott, eleget tett a protokoll-szokásoknak; délután vendégeket fogadtunk vagy társaságba mentünk, ötkor teáztunk, utána sétáltunk, vacsoráztunk. S közben tanított, írt, komponált. Mikor? Szerintem a nagy belső rendezettségnek köszönhető, hogy az életét is rendezette, rendszeressé tudta tenni. Ez csak keveseknek adatik meg.

– *A belső rendezettség nyilván összefügg mély hitével.*

– Erről nemigen beszéltünk. Mindenbe beavatott, ami foglalkoztatta, de nem kívánta, s főleg nem erőszakolta, hogy mindenben feltétlenül kövessem. A hitet belső ügynek tekintette, nem kérkedett vele. Templomba sem jártunk, vallásossága egyáltalán nem volt külsődleges. Engem mindig arra nevelt, hogy magam oldjam meg a problémáimat, felkészített, hogy megbirkózhassam mindazzal, amit életnek nevezünk. Csak a tisztasági ügyekben volt kényes – mind a gondolat, mind a test tisztaságát és erőnlétét tekintve. Mert hitt – most a szónak nem a vallási értelmében – a szellem és a test egységében, a művészet erejében, az emberi szándék őszinteségében. Különben nem produkálhatott volna ennyi mindent. Hit nélkül mindez valóban nem ment volna, csak hogy a hit komplex valami, nem szabad egyetlen fogalomra leszűkíteni, az istenhitre sem. Elválaszthatatlan tőle a világba, az életbe vetett bizodalom. A vallásos ember Kodály műveiből nyilván az egyházi vonatkozásokat emeli ki, a marxista talán a népi vagy a közösségi elemeket. De lecövekelni őt ide vagy oda – nem lehet, nem is szabad.

– *A mű mint teljes egész többször szóba került beszélgetésünk során. De az egyszerű zenekedvelő számára felmérhető ez a teljesség? Én vitatkoznék azzal a megállapításával is, hogy a részletek is csak a totalitás ismeretében értékelhetők és élvezhetők...*

– Én ezt nem mondtam, illetve a részletek és a teljesség kölcsönhatását említve a tudomány feladatára és felelősségére céloztam. A zenehallgató, a közönség nyilván az egyes műveket is értékelheti, még akkor is, ha csupán egyet-kettőt ismer közülük. Kodálynak sem minden darabja egyetemes léptékű, nem mindegyik vall az alkotó zsenijére. De a nagy műveket ismernünk kell! A nagy mű világító pont az életünkben, bátran mérhetjük magunkat hozzá. Kitágul előtünk a világ, meglátunk dolgokat, amelyek mellett különben elmentünk volna. Ha csak néhány ilyen szem- és szívnyitogató művet írt Kodály Zoltán, már sokat, nagyon sokat tett mindannyiunkért. Amíg lesz magyar zene, lesz magyar nyelv, a neve fennmarad. Méltán.

BÁLINT B. ANDRÁS

A MAGYAR NÖVENDEKPAPSÁG NÉPRAJZI MUNKAKÖZÖSSÉGE

A munkaközösség megalakulásának előzménye 1947 nyarán Máriabesnyőn az a kispaptalálkozó, amelyen a budapesti Szeminárium növendékei elhatározták egy vallási néprajzi munkacsoport létesítését. 1947 decemberében felhívást tettek közzé, amelyben bejelentik, hogy a Magyar Egyházirodalmi Iskola keretében új szakosztály alakult, *Liturgikus Szakosztály* néven. A felhívást megküldik a főváros néprajzi intézményeihez, így a Néprajzi Múzeumhoz, a Néptudományi Intézethez, valamint számos neves szakemberhez. Így kerülnek kapcsolatba többek között Tálasi Istvánnal, Szendrey Zsigmonddal, Bálint Sándorral, Kerényi Györggyel, akikkel a későbbiekben rendszeresen konzultálnak. Ortutay Gyula, az akkori kultuszminister, készségesen támogatja a kezdeményezést, s mindenben segítséget kívánt nyújtani a munkaközösségnek. (Technikai vonatkozásban, szakmai útmutatással, sőt ígéretet tett egy népénektár megjelentetésére is.)

A kispapok a Néprajzi Múzeum és a Néptudományi Intézet szakembereinek támogatásával 1948 márciusára elkészítik tájékoztatójukat és kérdőívüket. Ezt 1948. március 1-én az akkor már a *Magyar Növendékpapság Néprajzi Munkaközösségének* nevezett szakosztály elnöke, Juhász Péter VI. éves teológushallgató levele kíséretében Marczell Mihály rektor terjeszti föl Mindszenty József bíboroshoz, jóváhagyás végett. (A levél az Esztergomi Primási Levéltárban olvasható; ikt. sz.: 251/1948) Marczell Mihály rektor ebben többek közt ezt írja: „A Magyar Növendékpapság Néprajzi Munkaközössége előljárók ellenőrzése és néprajzi szakértők irányítása alatt áll, amely biztosítéka a szakszerű és komoly munkának.” (A levél hátlapján ez áll: Nihil obstat – a kinyomatási engedély megadását javaslom. Esztergom, 1948. III. 10. Dr. Zigler Károly.) Ezt követően a tájékoztatót és a kérdőívet sokszorosítják, és megküldik a főváros néprajzi intézeteinek.

A munkaközösség eredményes működését segíti Radó Polikárp azzal, hogy az 1947/48-as tanév II. felében meghirdeti a vallási néprajzi kollégiumot, különös tekintettel a liturgia és a néprajz kapcsolatára. Előadásainak kivonatolását a munkaközösség tagjai lesokszorosítják, s *A vallási néprajz alapvetése* címmel szétküldik az illetékeseknek és érdeklődőknek. (E három értékes dokumentumot Tálasi István professzor úr adta kezünkbe 1981 márciusában, aki a Néptudományi Intézet egykori osztályvezetőjeként átmentette őket az utókornak. Radó Polikárp előadásának teljes szövegét a Vigilia egy későbbi számában fogja közölni.)

A hatalmas lelkesedéssel, nagy vállalkozó kedvvel induló mozgalom – különböző, itt nem részletezett okok miatt – hivatalosan 1948 őszén megszűnik ugyan, de a kutatások egészen 1956-ig folytatódnak, mint azt a Magyar Egyházirodalmi Iskola jegyzőkönyvéből nyomon követhetjük. A jegyzőkönyvben az 1949-es tanévtől nem szerepel külön szakosztályként, bár néprajzi pályatételeket ekkor is meghirdetnek. 1952-ben a Népi Szakosztály elnevezéssel találkozunk. Az utolsó ezzel kapcsolatban bejegyzés 1956 áprilisából datálódik, tehát 1947-től 1956-ig tulajdonképpen megszaktítás nélkül munkálkodtak a kispapok.

A munkaközösség célkitűzésére nézve hadd idézzünk Juhász Péter 1948. március 1-én kelt kérényéből: „A kispapság lelkében... évek óta érlelődik a gondolat, hogy nekünk teológusoknak is bele kellene kapcsolódnunk a néprajzi munkába és összegyűjtenünk népünk vallási szokásait és hagyományait. E gondolat jegyében a múlt nyári máriabesnyői kispaptalálkozón abban állapodtunk meg, hogy a szemináriumokban és szerzetesi kispapközösségekben vallási népszokás-és néphagyománygyűjtő munkaközösséget létesítünk és megkezdjük vallási népszokásaink és hagyományaink összegyűjtését, előljáróink ellenőrzése és szakértők útmutatása mellett.”

1947 és 56 között évenként hirdettek pályatételeket. Év közben több alkalommal sor került ülésekre, s ezeken néprajzi dolgozatok felolvasására, megvitatására. A nyári szünidőben gyűjtéseket is végeztek; így Győr vidékén, Halason és környékén. Érdekességként említjük meg, hogy Nagy Czirok László is adatközlőik közé tartozott.

A munkaközösségnek népi táncscsoportja, 17 tagú furulya csoportja volt.

Sajnos a dolgozatok, s a gyűjtött anyag vagy egyáltalán nem került be a szeminárium irattárába, illetve ha bekerült is, ott az évtizedek hányattatásai során nyoma veszett, vagy pedig a munkaközösség tagjai mentették át magukhoz. A MEI jegyzőkönyvének bejegyzései így csupán cím szerint adnak némi felvilágosítást a néprajzot művelő teológusok közel egy évtizedes tevékenységéről:

1947/48

A Liturgikus Szakosztály pályatételei:

1. Községünk liturgikus élete. (Tágabb értelemben: tehát ünneppel, szentségekkel stb. kapcsolatos népszokások is.)
2. Magyar néplelek megnyilvánulása az egyház ünnepein.
3. Húsvéti ünnepkör a keleti liturgiában.

1947. november 30-i ülés:

- Népszokásaink teológus szemmel – Juhász Péter IV. é.
Az offertorium ének és a szentmise átélése – Szénási Sándor V. é.

1948. április 11-i ülés: a Néprajzi Munkaközösség gyűlése

- Az igazság és a nép – dr. Rimler Iván II. é.
A vasárnap megszentelése szőlőfalumban – Fülöp Gergely
Két gyöngyszem a nép kallódó kincseiből
(Egy Luca-napi, s egy Szent István-napi szokásainkkal Sajtoskálról.)
A teológus és a néprajz – Csanád Béla

1948. május 25.: Biráló gyűlés

- Ahány ház, annyi szokás – jeligés pályázat a vallási naprajz köréből – Fülöp Gergely II. é.
Boldogasszony védte a népet, hiszen a te örökséged. Ahol az első magyar Mária-imakönyvet írták – Burucs László IV. é.

1948. június 2-i ülés:

- A Néprajzi Munkaközösség pályatételei:
1. Egy ünnepkör szokásai községünkben.
2. Falum búcsújáró népe.
3. Nyári gyűjtésem tapasztalatai.
4. Plébániám néprajzi vonatkozású adatai.

1948. november 21-i ülés:

- Beszámoló: a nyáron végzett gyűjtési munkálatokról... – Csanád Béla
Az osli búcsú – Bóna László III. é.
Falum Adventje és Karácsonya – Simon József V. é.
Őszi hangok – Ormánsági dalok Hegedül: Surányi Imre III. é.
Zongorán kísér: Tirczi István II. é. (szerző)

1949. november 3.: Rendes gyűlés

- Szabó Sándor elmond egy régi karácsonyi éneket.
Az éneket Tüske Gyula III. é. találta Tataházán, egy régi kéziratot énekeskönyvben.
Magyar népdal – magyar népének – Surányi Imre IV. é.
Bogár Imre balladája – Csanád Béla gyűjtése.

1950. március 19–20–21.: VII. rendes gyűlés

- A magyar népművészet élményt – Helyes László piarista tanár előadása
A magyar népművészet élményt adó hatása
Néptánc

1950. október 15.: II. Rendes gyűlés

- A magyarság arca a népmese tükrében – Kartal Ernő IV. é.

1950. november 30.: VII. Rendes gyűlés

- December 23- és 24-i népszokások – Mester Imre IV. é.
Az általa gyűjtött népénekeket a Kamarakórus adta elő.
Keresem őszám udvarát – Józsa Ottó (piarista) II. é.

Az 1951/52-es tanév pályatételei:

1. A népi gondolat teológus szemmel.
2. A mennybevitel dogmája a népszokásokban.
3. A vallási népszokások szerepe a mindennapi élet megszentelésében.
4. A bűcsújítás szokásának eredete, kialakulása, hagyománya és mai formája.
5. Protestáns hitélet.

1952. március 16.: IX. Rendes gyűlés
Parasztélet

– Góják János

Ugyancsak 1952-ből való (a hónap feltüntetése nélkül) az alábbi meghívó:
„A M. E. I. folyó hó 30-án este 3/4 6 órakor gyűlést tart a Népi Szakosztály rendezésében.
Műsor:

1. A szakosztályvezető beköszöntője,
2. Mécs László: Magyar fa télen (Szabó Sándor)
3. A paraszttársadalom kifejlődése (Góják János)
4. Magyar népdalok. Előadja a Népi Szakosztály 17 tagú furulyakórusa
5. A magyar parasztság lelki arca (Galambos Iván),
6. Molnár Anna balladája,
Előadják: Boda László, Puska Ferenc és a Népi Szakosztály énekegyüttese.”

1953. április 18.: Rendes gyűlés.

A magyar népmese világa
A legkisebbik királyfi. Egy mesealak
szimbolikájának kifejtése

– Kiss György IV. é.

– Boda László V. é.

1953/54-es tanév: A M. E. I. pályatételei:

1. Szabad néprajzi téma egyéni gyűjtések alapján.

1954. február 11.: Rendes gyűlés

„Fogalmak tisztázása, Európa kultúrája,
nemzeti kultúránk”

A népművészet
(vetített képes előadás)

– Góják János V. é.

– Terestyén Gyula V. é.

1954. február 28.: VIII. Rendes gyűlés

Népdalok, zongoradarabok, népi táncok.

Előadják: Galambos Iván IV. é.

Cserpes Jenő V. é.

Kiss György V. é.

Terestyén Gyula V. é.

Bende János III. é.

Marcheschi Károly III. é.

1954. december 5.: III. Rendes gyűlés

A falusi vallásosság hanyatlásának
tünetei és okai
Kemence hitélete

– Szeifert Ferenc

– Zsóka Sándor IV. é.

1955. április 24.: X. Rendes gyűlés

A mai magyar falu és a vallás

– Terestyén Gyula

1944–49 között Pécssett, a Hittudományi Főiskolán szintén működött rövid ideig egy néprajzi munkaközösség. Vezetőjük Csonka Ferenc volt, aki saját maga állított össze kérdőívet, s ezzel mintegy negyven társával együtt több baranyai (köztük német ajkú) községet bejártak. Irányítójuk Bálint Sándor volt, az ő révén kapcsolatban álltak a szegedi szemináriummal és a budapesti Hittudományi Akadémiával is. A gyűjtött anyagot Csonka Ferenc és társai Bálint Sándorhoz juttatták el.

Ezt az ismertetést figyelemfelkeltőnek szántuk, s reméljük, akadnak még, akik újabb adatokkal ki tudják egészíteni akár a budapesti, akár a vidéki szemináriumok volt hallgatói közül. Érdemes volna a dolgozatokból összegyűjteni egy csokorra való, s megjelentetni egy *Munkálatok* kötetben, méltóan ápolva ezzel a Magyar Egyházirodalmi Iskola nemes hagyományait.

Befejezésül álljanak itt Bálint Sándor szellemi végrendeletnek tekinthető sorai, amelyeket 1978. április 11-én írt a MEI jegyzőkönyvébe:

„Szeretettel... múltunknak tudatos megbecsülését kérem önöktől. Uniformizálódó társadalmunkban őseink hitének ezeréves folytonossága, nemzetépítő optimizmusa nemcsak lelki, egyházi kincs, kötelező örökség, hanem egyetemes magyar érték is, mint az irodalom és művészet, amely legszebb, legmaradandóbb ösztönzéseit éppen belőle merítette.

Számos formája és módja ugyan már betöltötte tiszteletre méltó misszióját, de az új papi nemzedék mindig egyeztetni fogja és tudja a mának és holnapnak nem könnyű, de éppen ezért nagy-szerű az Idők Urától ihletett követelményeivel.”

Tomisa Ilona

A MAGYAR NÖVENDÉKPAPSÁG NÉPRAJZI MUNKAKÖZÖSSÉGÉNEK TÁJÉKOZTATÓJA

A magyar néprajzkutatóknak egyöntetű véleménye: *a vallási népszokások és néphagyományok összegyűjtése csak akkor lesz eredményes, ha abba a papság és a kispapság is belekapcsolódik és összegyűjti a vallási élet népi megnyilatkozásait.*

Mindnyájan tudjuk, hogy magyar népünk a maga vallási életében sok szép szokást honosított meg, melyek a vallási élet elmélyülését évszázadokon át szolgálták és ahol még megvannak, ma is szolgálják. Sajnos azonban az utóbbi évek-évtizedek folyamán igen sok feledésbe ment közülük. A nagy változások, egész társadalmi rétegeket megmozgató átalakulások különben sem kedveztek a hagyományok fennmaradásának, de ha emellett még mi sem igyekszünk átmenteni és az új-áalakuló világba beépíteni ezeket az értékeket, sok olyan szokás megy veszendőbe, mely évszázadokon keresztül alkalmas volt népünk hitéletének ébrentartására.

Nekünk, *magyar népünk papjainak és leendő papjainak* feltétlenül meg kell ismernünk népünk jellegzetes tulajdonságait, sajátos érzelmvilágát, különös észjárását, vallási szokásait és apáról fiúra szálló népi hagyományait. Hogyha megismerjük: lehetetlen lesz nem lelkesedni érte. Így pedig lesz bennünk tűz, melegség, s nagyobb önzetlenséggel, több hozzáértéssel tudjuk a ránk bízott lelkeket sajátos élményvilágukon keresztül Krisztushoz vezetni és hitében megtartani. Ha a magyaros szólásmód, magyar gondolkodásmód szerint állítjuk Krisztust népünk elé, akkor a legjobb talajba, lelkének legmélyére tudjuk elhinteni az Evangélium mustármagvait.

Az a tény, hogy ismerjük saját községeink és esetleg a szomszéd községek vallási szokásait, hagyományait és hogy majd mint káplánok sok helyen megfordulunk, sok egyházközség szokásaival megismerkedhetünk, mind-mind azt kívánják, hogy *álljunk bele a vallási népszokás- és néphagyománygyűjtés munkájába* és mentsük át a jövőbe azokat az értékeket, melyeket magyar népünk évszázadok folyamán kialakított.

Most, Boldogasszony évében a magyar növendékpapság vállalkozása fontosságának teljes tudatában *jelentkezik erre a gyűjtőmunkára*, melyhez a jó Isten áldását, az Úr szőlőjében dolgozó paptestvéreinknek és magyar népünk minden őszinte barátjának segítségét, szíves közreműködését kérjük.

1947. decemberében *felhívással* fordultunk az ország *néprajzi intézeteihez és néprajzi szaktekintélyeihez*, melyben bejelentettük vallási népszokás- és hagyománygyűjtő munkásságunk megindulását, és a hozzáértők véleményét, tanácsait, útbaigazítását kértük. Felhívásunk mind egyházi, mind világi körökben igen élénk visszhangra talált és a néprajznak úgyszólván valamennyi szaktekintélye jelentkezett levélben, telefonon vagy személyesen, és elgondolásaikkal, tanácsaikkal, kiadványaikkal, könyv- és pénzadományaikkal segítették elő munkánk megindulását.

Gyűjtőmunkánk elkezdésének és folytatásának előljáróink részéről sincs semmi akadálya. *A Központi Szeminárium előljárósága* szívesen adta beleegyezését a sok munkát és nagy körülményt igénylő vállalkozáshoz, sőt a legnagyobb jóindulattal segítette elő munkánk megindulását és folytatását. Bizunk abban, hogy hasonló jóindulattal találkozunk a többi szeminárium előljáró urainál is, ők is segítségünkre lesznek ennek az időszzerű kispapi vállalkozásnak a megvalósításában.

A felhívás kibocsátása óta nap nap után fokozódó érdeklődés, a mindenfelől megnyilvánuló segítő készség, az egyházi körökben tapasztalt jóindulat és nem utolsósorban a kispapságnak a vallási néprajz iránti érdeklődése kívánja, hogy beszámoljunk az előkészítő munka eredményéről és határozott munkatervvel álljunk elő.

Eddigi munkásságunkat és további munkatervünket a következőkben foglalhatjuk össze:

1. *Igyekszünk megszerezni a legalapvetőbb néprajzi ismereteket.* Az 1947/48. tanév II. félévében a Pázmány Egyetem Hittudományi Karán készségesen teljesítették kérésünket, hogy az egyik professzor úr hirdessen vallási néprajzi kollégiumot. Ezt a nagy látogatottságnak örvendő kollégiumot a jövőben is hallgatni kívánjuk, az idei félévben elhangzottakból pedig sokszorosítottuk a legfontosabb részeket. Néprajzi ismereteink gyarapítására a Magyar Egyháziroldalmi Iskola keretében év közben több vallási néprajzi gyűlést is rendeztünk. Hasonlóképpen gondoskodhatnánk a többi szeminárium is a legszükségesebb ilyen irányú ismeretek elsajátításáról, előljárói irányítás mellett.

2. *Érintkezésbe léptünk a főváros néprajzi intézeteivel.* Év közben igen sok néprajzi szakember fordult meg nálunk és tanácsal, útbaigazítással szolgált munkánk megindulásánál. A Néprajzi Múzeumban negyvenen töltöttünk el egy délutánt, ahol több szakszerű előadás keretében megtekintettük a Múzeum értékes néprajzi gyűjteményanyagát. Néhányan a főváros többi néprajzi intézetét is meglátogattuk tapasztalatszerzés végett. A vidéki szemináriumok is meglátogathatják az esetleg székhelyükön lévő néprajzi intézetet, vagy múzeumot hasonló céllal.

3. *Néprajzi könyvtár és adattár megszervezésébe kezdtünk.* Magánosok és közületek könyvtudományai adták meg ehhez is az indítást. A *Papi Lelkiségekben*, az *Új Emberben* és a *Szívben* megjelent cikkek élénk visszhangjaként pedig beérkeztek vidékről az első néprajzi adatok az adattár számára.

4. *A néprajzi kérdésekkel foglalkozó magyar és fontosabb külföldi művekről* részletes ismertetéssel dolgozunk több neves szakember és a néprajzi intézetek közreműködésével. Eddig mintegy 500 néprajzzal foglalkozó könyvről és kiadványról szereztünk be adatokat.

5. *Megkezdjük a vallási vonatkozású tárgyak gyűjtését.* (Régi ima- és énekeskönyvek, miscelék, szertartáskönyvek, vallásos ponyvairodalom, népi készítésű templomi szerek, gyümölcsmagvakból készült, vagy fából faragott rózsafüzérek, vallásos motívumú hímzések, kegyhelyeknek, kegytárgyaknak, kegyképeknek fényképei, szentképek, búcsúemléktárgyak, körmenetekről, vallási szokásokról, népviseletről való fényképfelvételek stb. gyűjtése.) Felhívjuk a kispapok és a néprajzzal foglalkozók figyelmét arra, hogy a nyári szünidőben kutassák át a plébános urak engedélyével a templompadlást, a sekrestyét, a lomtárat, mert ezeken a helyeken sok, használatban már nem lévő, régi, értékes templomi szer hányódik. Az így összegyűjtött tárgyakból minden szeminárium megvethetné egy-egy kis vallási néprajzi múzeum alapját, mely a szünidők folyamán folyton gyarapodhatnék. Sok régi emléket és értéket menthetnénk meg így az elkallódástól és az enyészettől, melyek őseink vallási életének tanúbizonyságai és igen sok esetben a múlt századok vallási vonatkozású képzőművészeti remekei.

6. *A teológusoknak és a vallási néprajz iránt érdeklődőknek* (sok káplán, tanító, tanár, egyetemista stb. érdeklődött már munkánk iránt) *megküldjük részletes Néprajzi Tájékoztatónkat és Kérdőívünket*, melynek alapján a nyári szünidőben összegyűjthetjük községünk (esetleg környékünk) vallási szokásait, hagyományait. Az így beérkezett néprajzi anyagot szakértők irányítása mellett feldolgozzuk és kiadjuk. A vallási néprajz barátainak jóvoltából előreláthatólag pénzadománnyal és értékes könyvekkel is jutalmazni tudjuk majd a szorgalmasabb gyűjtőket.

7. *Önkéntes jelentekzők* a nyári szünidőben *meglátogathatnak több nevezetes búcsújáráhelyet* és ott összegyűjtik a búcsús szokásokat, népénekeket stb. Minden szeminárium összegyűjthetné ilyenformán az egyházmegyéje területén lévő búcsújáráhelyek szokásait. Néhány év alatt hazánk összes búcsújáráhelyének szokásait összegyűjthetnénk ezáltal.

8. Felvetődött egy *néprajzi kiskaté* összeállításának a gondolata is. Néprajzi körökben szívesen segítségünkre lennének ennek megvalósításában is, a néprajz iránt érdeklődők pedig haszonnal forgathatnák.

9. *A szerzetesrendek teológusai* a szünidei gyűjtőmunkában ugyan nemigen vehetnek részt, azonban más formában tehetnének igen nagy szolgálatot a néprajznak. Több felől érkező kérésnek tennék eleget, ha szorgalmas kutatással kiválogatnók és kimásolnók a régi magyar és főleg

latin nyelvű könyvekből a néprajzi vonatkozású szövegrészeket. Liturgikus könyveinkben, prédikációs gyűjteményeinkben, hitvitázó irodalmunkban és egyéb vallási irodalmi termékekben igen sok a több száz éves és így nagyon értékes néprajzi adat. Az így összegyűjtött anyag kiadására máris lenne kiadó. A világi teológusok pedig a szünidők folyamán igen sok érdekes és értékes néprajzi adatot találhatnak plebániájukon a *Historia domus*-okban, *Canonica visitatio*-ban, az anyakönyvek régebbi bejegyzéseiben. Ezeket kiírva beküldhetnék.

10. Végül mindazokat, akik valamilyen formában *elősegítik gyűjtőmunkánkat*, időnkint tájékoztatni fogjuk munkánk állásáról és megküldjük nekik megjelenő Kiadványainkat. A segítés módjai lehetnek: néprajzi adatok szolgáltatása az adattár részére; könyvek, gyűjteménytárgyak küldése néprajzi könyvtárunk, illetve kis néprajzi múzeumunk számára; vagy pedig pénzadomány a gyűjtőmunka költségeinek fedezésére.

Abban a biztos tudatban bocsátjuk útjára néprajzi tájékoztatónkat és kérdőívünket, hogy *hasznos és teológushoz illő munkára vállalkoztunk*. Ezért kopogtatunk és remélhetőleg meghallgattatásra is találunk azoknál, akik a népleleknek és a népéletnek legalaposabb ismerői; akik egész életüket, vagy annak jelentős részét a nép között, a nép szolgálatában töltik; akik a népből indultak el és ma is odatartozónak érzik magukat. *Számítunk a papok, papnövendékek, néprajzi szakemberek, tanítók és a falusi származású fiatalok segítségére!*

A MAGYAR NÖVENDEKPAPSÁG NÉPRAJZI MUNKAKÖZÖSSÉGE 1948. március

KÉRDŐÍV

A kérdőív négy fő részből áll és összesen 80 pontban foglalja össze mondanivalóját:

I. az *egyházközség*, II. az *egyházi év*, III. a *természetes élet* és a IV. *természetfeletti élet* tárgykörében.

Az első rész kérdéseinek egy csoportja statisztikai jellegű: egy-egy község (egyházközség) lakosságának számára, felekezeti és nemzetiségi összetételére kíván választ kapni. Ezután következik a plebánia (filia) közigazgatási helyzete, amely történeti adatok feltárását igényli. Külön kérdéscsoport foglalkozik a templom, kápolna és más szabadban álló egyházi építmények fontos adataival (kora, stílusa, patrocíniuma, búcsújának ideje, berendezési tárgyai, az útszéli keresztelen, szobrokon, temetőben... fellelhető népi feliratok stb.).

A kérdőív felhívja a figyelmet a *Historia domus*-ok, *Canonica visitatio*-k és az anyakönyvi bejegyzések fontosságára, azoknak a nép vallásosságára utaló adataira. Itt kerülnek tárgyalásra a községhez, templomhoz, szobrokhoz, kegyképhez stb. fűződő helyi mondák, legendák, közmondások, a község külön fogadott ünnepei s ezek szájhagyományban élő emlékei.

A második rész a jeles napokat, köztük a legfontosabb egyházi ünnepeket, a hozzájuk fűződő szokásokat, hiedelmeket veszi sorra a Karácsonnyal kezdve és az Úrnappal zárva.

Legrészletesebb a karácsonyi és nagybójtji szokások taglalása (roraté, adventi koszorú, Luca-búza, szálláskeresés, betlehemezés, kántálás stb., negyvenelés, Pilátus-verés, keresztút végzése, bójtji lila vállkendő stb.). Ezenkívül kitér a Mária-ünnepekre, a templombúcsú szokásaira, a szentek tiszteletére, ünnepek megülésére (Vendel, Flórián stb.).

Igen tanulságos a harmadik rész, amely a „természetes élet” kategóriáján belül a hétköznapi vallásosságával foglalkozik. Számba veszi többek között a vetéssel, aratással, szürettel, házépítéssel stb. kapcsolatos vallási megnyilatkozásokat, a plebánossal való kapcsolatot, s a felekezetek egymáshoz való viszonyulását.

Külön foglalkozik a mágiával, annak szerepével a mindennapi életben, például a gyógyításban. Szerepel a kérdések között a bűn és erény fogalmának népi megítélése az ördöggel kapcsolatos képzetek stb.

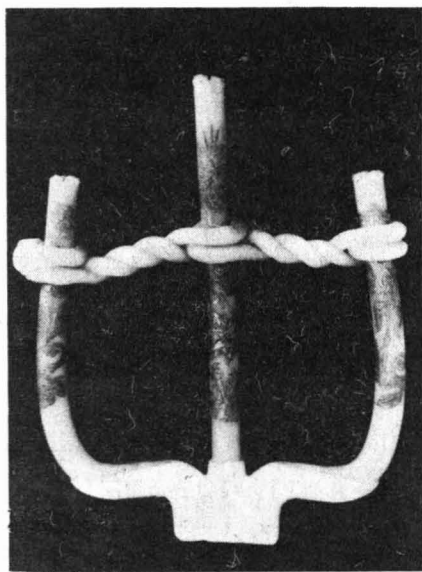
A kérdőív utolsó része egységbe foglalja a születés–házasság–halál szokásait. Az emberi élet e három nagy fordulója köré ilyen kérdéseket csoportosít: keresztelői szokások, a keresztanya szerepe az élet döntő szakaszaiban, keresztnevek, első szentáldozás, bérmlás, a primícia szokásai (amennyiben adott papot a község), a pap személyével kapcsolatos hiedelmek, népi mondások, a szentelmények szerepe a nép életében (szenteltvíz, szentelt gyertya, szentelt fű stb.) a harang szerepe, a legény és a leány életének „vallási mozzanatai” (pl. Krisztus koporsójának őrzése, Mária szobrának díszítése stb.), valamint a „szentasszonyok”, búcsúvezetők, s a különböző hitbuzgalmi egyesületek tevékenysége (pl. litániák, kilencedek végzése stb.).

A kérdőívhez csatolt *Útmutató* néhány fontos szempontot ad a kitöltéshez. Így: hiteles adatokat kér; a tájszavak pontos, fonetikus írását, a hosszabb szövegek (ráolvasások, mondák, versek, énekek...) pontos leírását, az adatközlő nevének, életkorának, foglalkozásának közlését.

A kérdőív és az útmutató szövegéből az derül ki, hogy elsősorban teológusok számára készült. Ennélfogva az összeállítás során főképpen teológiai szempontok érvényesültek. Éppen ezért, s úttörő jellegénél fogva is, nagy haszonnal forgathatja az a néprajzi szakember is, aki a szakrális néprajzban kíván bővíteni, hiszen ezzel új, másfajta nézőpontból közelítheti meg ezt a területet.

GALAMBOSI LÁSZLÓ

Sugarat bocsátó asszony

*Talpa diólevél,
térde aranyrózsa,
keze féltett rigók
barna bújtatója.
Melle báránkján
betlehemi csillag,
vállán holdba hajló
szárnyak érce virrad.
Lámpával lép elő,
diólevél-talpa
szaporáz a hóban
hódoló magasba.
Aranyrózsa-térde
messzire világít,
jeges ösvényen át
sugárzunk hazáig.
Melle báránkjája
gyolcsból bújik fényre,
vállát melengeti
palástozó kéve.
Ölembe dől, alszik:
fölöttünk az almák
a kipólyált szellőt
kézről kézre adják.*

ERDŐDY EDIT

MÁRAI ITTHON

1945–1948

A két háború közötti magyar próza egyik legnagyobb hatású, legsikeresebb prózáírója volt Márai Sándor. 1945 és 1947 között – külföldre távozásáig – hét könyve jelent meg itthon: egy verskötet, két regény, egy kötetnyi karcolat, esszéinek gyűjteménye, útinaplója, s a *Napló 1944–1945*. A felszabadulás utáni három év termése mennyiségileg is imponáló; semmiképpen sem elhanyagolható teljesítménye az 1945-től 1949-ig terjedő periódus gazdag, sokszínű, nagy lendülettel újrainduló magyar irodalmának. S mint Ferenczi László írta Márairól szóló úttörő jelentőségű tanulmányában, a két háború közti irodalommal kapcsolatban: „E korszak tudományos feldolgozása elképzelhetetlen Márai művének számbavétele nélkül... Lehet Márai véleménye bármi, egy mű értéke független alkotójának politikai felfogásától, különösen abban az esetben, ha a művek létrejöttét és a politikai állásfoglalást évtizedek választják el egymástól”.

A háború utáni évek, az 1945-től 49-ig terjedő irodalomtörténeti periódus színe is szegényebb volna a Márai-művek nélkül. Az itthon megjelent írásokban nyomát sem találjuk az új, demokratikus berendezkedésű Magyarország iránti ellenséges érzületnek; s ha ebben az esetben nem beszélhetünk is „évtizedekről”, mely a politikai állásfoglalást és a műveket elválasztja, mindenképpen helytelen, történelmietlen módszer volna az 1945-től 1947-ig megjelent műveket későbbi események és állásfoglalások visszfényében, mintegy az időben fordított irányban determinálva vizsgálni és értékelni. Nyilvánvaló persze az is, hogy az események, az életút mozzanatai összefüggenek; egymásból következnek, tehát Márai 1948-as döntése – az országból való távozása – is szervesen illeszkedik addigi magatartásához és elveihez. Döntése az adott viszonyok között teljesen érthető, logikus lépés volt; ugyan mit is kereshetett volna a magát makacsnak és megrogzottnak valló, a kommunizmust idegenkedve szemlélő író, a végtelenül individualista alkotó a „fordulat éve” utáni Magyarországon? Az ötvenes évek politikai gyakorlata sem volt különösebben alkalmas arra, hogy az eleve kételkedőket meggyőzze a szocializmus igazságáról. Kezdetben bizonyos fokig érthető tehát a később sem szűnő ellenséges indulat is, amely idővel talán magának az írónak is nyomasztóvá vált, de makacs következetességgel kitartott mellette.

Más polgári írók más utakat választottak: itthon maradtak és hallgattak, vagy éppen – alkati sajátságaiknál fogva – igyekeztek megfelelni az akkori idők irodalompolitikai követelményeinek; itthon maradtak és írtak. Márait emberi-írói alkata valószínűleg egyikre sem tette volna alkalmassá.

A Napló

Írásait valóban úgy olvashatjuk, mint egyetlen, végtelen hosszúságú regényt, mely a Polgárról szól. A *Napló* is szerves része ennek a széles, hol erőteljesebb, hol lanyhább sodrású hömpölygésnek. Sokarcú könyv, sokféle olvasata lehetséges. Önvallomás, műhelytanulmány, kordokumentum – mindenekelőtt azonban a háborús Budapest regénye és egy lelkiállapot, egy életforma rajza: egy budapesti íróé, polgáré, aki maga Márai Sándor. Ez a mű kulcsfontosságú az 1945–1948 között megjelent Márai-művek sorában; világosan és egyértelműen nyilatkozik meg benne az író által képviselt magatartás jellege, az író egyénisége, s hibáival, tévedéseivel is fontos dokumentuma a kornak, melyben született: egyfajta – lehetséges – látószöveget kínálva történelmünk e viharos és tragikus szakaszához.

„A naplókat soha nem szívelhettem igazán; nem az én műfajom. Ha a napló értelme annyi, hogy mindennap írni, s a feladat mellett, mintegy firkantva feljegyezni a melléktermék értelmét is, megőrizni a pillanat forgását, akkor e jegyzetek az én számomra a naplót jelentik, de nem tu-

dok másként írni, csak a láthatatlan nyilvánosság számára, úgy, ahogy e jegyzeteket papírra vetem; tehát címmel, szándékkal, megszerkesztett tartalommal... Hiúság ez? Vagy a mesterség egyfajta kényszere?” – írta Márai az *Ég és föld* című kötet Napló-jegyzetében.

A *Napló 1943–44* minden tekintetben megfelel ennek az öndefiníciónak. Nem az asztalfióknak íródott, hanem a közönségnek; reflexiói a magánélet belső, intim köreit csak megszűrve engedik át. Őszintesége mégis csorbitatlannak tűnik: a belső, lelki folyamat, amelyet ábrázol, spontán módon, öntörvényűen bontakozik ki az olvasó előtt. Nemcsak letisztult, végleges megfogalmazásokat enged át a mesterség kontrollján az író, hanem a belső vívódás, töprengés gyakran elletmondásokba keveredő reflexióit: a fájdalom, a kétségbeesés, a szegény, az elkeseredés hiteles szavait is.

Ez a kötetlenség, az érzelmek direkt kifejeződése azonban nagyon is tudatosan formálódik Márai kezén; a stílus fegyelmeyzettsége, a megfogalmazás pontossága uralkodik az anyagon. Márai, az író és stílusza szünet nélkül ellenőrzése alatt tartja Márait – az embert. A napló *par excellence* subjektív műfaj, tárgya maga az író személyisége, életének eseményei, hangulatai, érzelmei – áttételezés nélkül. Márai azonban nemcsak egyszerűen önmagát adja, kívülről is látja azt a személyiséget, amelyet rajzol. Talán túlzás ezt mondani, de inkább feltételezzük, hogy viselkedését korrigálja, alakítja az elérendő és felmutatandó összkép érdekei szerint, mint hogy meghamisítsa a valóságot. S talán nem tévedünk akkor sem, ha feltételezzük, hogy a *Napló* sorait valamilye életosztón is diktálhatta az írónak; hiszen a krónikásnak túl kell élnie az eseményeket, hogy számot adjon, tanúskodjon a világ előtt. Amikor Márai 1944 karácsony táján így ír: „Aki most nem számol le mindennel, az gyermek. Mindent, de mindent úgy kell tekinteni, mintha már emlékek lenne: otthont, hazát, Budapestet, Európát, munkát, az életet is. Minden nap? – nem: – minden perc ajándék.” Az írás tényével voltaképpen ennek az ellenkezőjét bizonyítja: azt, hogy igenis túl kell élni – s ő hisz a túlélésben! – a háborút, a bombákat, a körülfárt város ostromát, a nyilas vérengzést – s nem szabad „leszámolni mindennel”.

„E kertelő, vádoló, gyilkoló világban az író őrizze meg pártatlanságát; ne vádoljon; s ha feléje sújt tőrrel az orgyilkos, fedje el arcát kezével, néma mozdulattal. A lázadó idővel szemben nincs más fegyverünk többé, csak a magatartás” – hirdeti Márai a passzív rezisztencia, a kívülállás álláspontját a *Napló* ötvenedik oldalán, az 1943-as esztendő kezdetén. S másutt: „Egyetlen fegyverem a világgal szemben: hogy nem akarok tőle semmit. S még azért sem könyörgök, hogy békeben hagyjanak.” Ehhez a magatartáshoz Márai nem egy világirodalmi példától kereshetett és kaphatott mintát és öngazolást. Legfőképpen két kedves szerzőjétől: Montaigne-től, és a legnagyobb mestertől s példaképtől, Goethe-től. Hiszen Montaigne, mint az *Ihlet és nemzedék* (1946) egyik esszéjében olvashatjuk, a legvadabb világméretű harcok idején is „megmaradt bírónak és pártatlannak, mint Erasmus”; hiszen az ő „dolga annyi, hogy egy korszakban, amikor mindenki agyon akar verni mindenkit, s ezt a meggyőződés hevével cselekszik, – s ez a legveszedelmesebb – megírja *Essais* címen mindazt, amit az emberekről megtudott”. A háború, az öldöklés „... a világ dolga. Az én dolgom, hogy összeilleszem az alany, állítmány segítségével a fogalmakat, – akkor is, vagy éppen akkor, ha összedől a világ.” S Márai igyekszik megfelelni a vállalt szerepnek; akkor is, amikor már közeli a veszély. Mert amint sokasodnak a *Napló* megjegyzései, úgy foszlik semmivé a titkon táplált remény, hogy a háború megkíméli Magyarországot, hogy az megmarad a légörvény közepén az egyetlen nyugalmi pontnak... Márai ír és olvas, a szirénák vijjogása közben is – szenttelenül és megingathatatlanul őrizi a magatartást, amelyről úgy véli: az egyetlen lehetséges, morálisan elfogadható felelet a világ kihívásaira. De az események egyre gyakrabban zökkentik ki nyugalmaiból: „Két nap, mikor nem bírok odafigyelni olvasmányaimra... Sziciliát megtámadták az angolok.” De aztán megint csak dolgozik, „napi irodalmi penzumát” végzi – s tisztában is van e magatartás fonák voltával, magyarázatra kényszerül: „iparkodom ezt hűségesen és alázatosan csinálni, tehát nem hetykén, nem is színészesen, mint aki megveti a veszélyt és »utolsó pillanatig munkája fölé hajol«, nem”.

A Szovjetuniónak szóló hadüzenet mintha tényleg kizökkentené a közöny állapotából. Márai ekkor felháborodik; felháborodik egy svájci újság cikkén, melyben ez áll: „Soha kis nép nem üzent még hetykébben hadat nagyhatalomnak, mint Magyarország a Szovjetunióknak...” „Kis nép? A kis nép nem üzent hadat senkinek. Még a nép nevében határozó országgyűlés sem üzent hadat. Egy kis klikk üzent hadat, a nép és az országgyűlés megkérdése nélkül, néhány vak,

becsvágyó katona és politikus.” S ettől kezdve szenvedélyessé válnak a feljegyzések. A németek megszállják Magyarországot; a zsidóüldözés egyre nagyobb méreteket ölt; dühöng a nyilas terror, az ország a vesztébe rohan. „Szégyen élni. Szégyen a napon járni” – jajdul fel az író. S egyre égetőbben merül fel a felelősség kérdése, s egyre növekszik a magyarság további sorsának előre-
vetülő, cseppet sem biztató árnyéka, a „Hitler utolsó csatlósa” megbélyegző szerepének következményei: „Az ország elmerült a bűnben. Hírét, becsületét nemzedékek sem tudják visszaszer-
ezni. S még csak azt sem mondhatjuk, hogy mindezt végső, idegen kényszer alatt cselekedtük.”

Márai számára a teljes létbizonytalanság, a kiúttalanság és reménytelenség állapotában egyetlen biztos pont: az Isten; Isten jelenléte a világban, melyet az idők nehezebbre fordultával egyre nagyobb bizonyossággal érez. . . A hit azonban nem ad számára teljes felmentést a felelősség alól:

„Mikor Istenre bízom a sorsom, érzem, hogy Isten nem ad föltétlen jogot ehhez. Hinnem kell benne, hogy »madárka tolla sem hull ki« az ő akarata nélkül, de nincs jogom vaksi bizalommal mindent az ő kezébe tenni le. . .”

A második világháború, s maga a fasiszmus mindent felforgatott, ami még megmaradt az első világháború előtti „boldog békeévekből”. Vége volt annak az életformának, melynek nyomaira Márai a felvidéki városokban még rábukkant; a csendes, szemlélődő, évszázados formák és rítusok által szabályozott életnek; a gondtalan, mégis szerény polgári bőségnek, a család és a vallás létforma-meghatározó szerepének.

Az utolsó, igazán békebeli jelenet az *Egy polgár vallomásai* lapjain tűnik elő, felejthetetlen élességgel: a Kert, a gyermekkor paradicsomi kertje, a mézet csorgató, málnát kínáló, fehér és kristálycsillogású uzonnaasztal, körülötte a nyaralók gondtalan biztonsága. – Ezt az idillt töri szét pillanatok alatt a szarajevói merénylet híre. . . De még később is, a háború után is, termettek ilyen pillanatok. A háború utáni Európa polgárságát még egyetlen nagy családnak érezhette az idegenbe vetődött író.

A *Napló*: a háborús Budapest regénye. De a háborús jelen hatalmas szobra körül, mint valami görög fríz, húzódnak a béke, a nyugalom és biztonság visszaálmódott jelenetei.

Sajátos kettősség; az író tudatosan tartja ébren ezt a relativitás-érzetet, de nem adja fel háború előtti értékrendjét. Larbaud békebeli sopánkodása, hogy vajon mit is tégyen unalmas életével, nem válik számára érdektelenné: „. . . ez a sóhaj talán frivol sokunk szemében, kiknek, így vagy úgy, nyakára tette az idő a kést. S mégsem oktalan, nem is időszerűtlen. Gondolj csak vissza az úgynevezett mély-békére! Gondjaidra! Vágyaidra! Félelmeidre!”

S Márai visszagondol. A hajdani élet egy napja: bőség, kényelem, a mindennapi élet, a környezet választékossága és szépsége. S mégis: „Elalvás előtt, ásitva, megállapította az ember, hogy a vacsora rossz volt, a társalgás unalmas, az irodalmi élet szintje süllyedt, s az élet, úgy amint van, valóban elviselhetetlen.

Tudja Isten; talán csakugyan az volt. . .”

A Verses Könyv

Nemcsak a *Napló* idézi a halál árnyékában nosztalgikus sóhajjal a béke színhelyeit és jeleneteit – hanem a háború alatt írt versek is. A *Napló* és az 1945-ben megjelent *Verses Könyv* – melyet Balázs Béla lelkes kritikával fogadott – minduntalan összerímelvek, felelnek egymásnak: „Hogyan él az ember egy városban, amely kifejezetten bombázási célpont?” – kérdezi Márai a *Napló*-ban. A prózai felelet: lényegében ugyanúgy, mint máskor, jobb időkben. Sajátos, mégis természetes módon az élet nem áll meg; látszatra minden olyan, mint békében, a vendéglőkben esznek, a színházban játszanak – az emberek fegyelmezettek és nyugodtak.

A „frontváros”-ban „a kávéházakban, pótkávé és műtea mellett. . . emberek ülnek, tárgyalnak és fecsegnek. . . A színházak és a mozik játszanak, a lapokban hírek jelennek meg arról, hogy ez vagy az a művész nem fogadta el és visszaadta a szerepét.”

És mit mond a vers?

*Az emberek elmúltak, mint az álom,
A házak elrepültek könnyű szárnyon*

*A földre néztem. Jeleket kerestem.
Így éltem a bombázott Budapesten.*

Ez a négysoros strófa a *Verses Könyv* mottója. A *Verses Könyv*-ben látszólag szerkesztetlenül, tagolatlanul ömlenek a csak számmal jelzett nyolcsoros strófák: a szeszélyesen hullámzó lírai folyamat azonban jól elkülöníthető hármasszerkezet tagolja. Az első huszonnyolc strófa szimbólumoktól zsúfolt, egzotikus világa a költő és a világ viszonyát, a költészet, az alkotás titkait kutatja, az élet, a halál, Isten, szenvedély és szerelem örök témáiról szól – szimbólumokkal dúsan, keleties, egzotikus tájakat és jeleneteket idéző metaforákkal. Indiánok, beduinok, zöld körmű gésák, rózsák, pálmák, tevék és számumok, fuvolázó négerek... Mintha a század eleji szecesszió buján tenyésző ornamentikáját támasztaná fel szántsándékkal a költő – hogy ezzel a szertelenül tobzódó díszítéssel egy komor és sötét vakablakot leplezzen: a történelmi jelen idő sötét kilátástalanságát. A huszonnegyedik strófában váratlanul bukkan elő a nyers valóság. A „darabokra tört világ”-ban már nemcsak a szilvafák nyögnek tanácstalanul, hanem minden szimbolikus, metaforikus szépítés nélkül „a vagonban sírnak a gyerekek”.

Az egzotikus, időtlenné stilizált táj a következő négy versben örült látomásként jelenik meg – s ezáltal válik valóságossá. A föld „reszket, mert emberláb tapossa”; itt kígyó, tigris, görény és puma is veszélytelenebb, ártatlanabb, mint az ember. „Ez a világ” – vonja meg a mérleget a huszonnyolcadik strófa, s a huszonkilencediktől kezdve már ennek a világnak a konkrét, földrajzilag és történelmileg meghatározott koordinátái között mozog a költő, egymásnak feleltetve meg a múltat és a jelent, a *most* és az *akkor* képzeit. „Itt egy lakás volt... „Itt volt a színház...”, majd: „Feküdj le, ez a város ravatal *most*...” „Ez volt a ház!” „Ez volt a híd.” „Vigyázz, itt vérbe lépsz” – így sorjáznak az egymás után következő strófa-kezdetek. Semmi sem maradt ebből a konkrét, körülhatárolható világból – s a költő ismét az örök, a végső dolgok és a belső világ felé fordítja kereső szemét: „A hold, a hold! Ő megmaradt... Holdfény, mutasd a kút tükrén a holdat / Világ, tükrözd, amit a szív keres...”

Csalóka, tovatűnt képzetet idéz hát, mégis megkapaszkodik benne: feleleveníti az ifjúságot, a külföldi kóborlásokat, s ezzel együtt az ifjúkor eszméit, az értelem, a műveltség, a haladás, a szabadság hitét – mindazt, amit a művelt Európa, s vele a költő magáénak vallott.

A negyvenharmadik strófától kezdve – helyenként szociografikus pontossággal – az életút állomásai elevenednek meg, egy-egy lírai pillanatba sűrítve. Számvetés ez is; akárcsak az *Egy polgár vallomásai*; a magyar író számvetése önmagával és a világgal. A külföldi bolyongásból megtért költő „magyarul akar szólni magyarokhoz” – otthont teremt: „a Krisztinában polgár”. „honos szerkesztő úr s részháztulajdonos”.

Az időben előrehaladva, ismét a jelenhez közeledik a lírai történéis; ahhoz a *Napló*-ban is megörökített időszakhoz, amikor érvényüket veszítik a halhatatlannak hitt eszmék; „az Értelemnek nincsen szava már” – s a költő számára kétségbeesett bizonyossággá válik, hogy „hasztalan hívsz segítséget a dallal”. Visszaérkezett hát a kiinduláshoz, az elembertelenedett, irracionálisnak tűnő világhoz, ahol furcsán keverednek emberi és állati lények – „a szélben költők járnak, farkascordák nyíznak” – a különbség elmosódik az értelem nélküli káoszban. A kör bezárult.

Márai, a költő – ellentétben a prózáiróval – soha nem tudott teljesen önálló versvilágot teremteni, bár kétségtelen, hogy verseinek hangvételében van valami jellegzetesen „márais”. Sokféle költői kifejezőmódból ötvözi ezt a hangot; a szikár tényközlést Szabó Lőrincről, az impresszionista színezést Kosztolányitól, a versmondatszerkesztést Babitstól, a szimbólumokkal dolgozó, patetikus drámaiságot a századelő költőitől tanulta. De képvilága, metaforarendszere mintha már az „újholdas” nemzedék 1945 után kibontakozó új kifejezésformáit előlegezné, nyelvi fejelmezettsége, pontossága, szerkesztése – mely csak ritkán hagyja cserben – szintén ebbe az irányba mutat. A *Verses Könyv* színvonalja nem egyenletes; egy-egy strófában megbicsaklik a hang, lírai üresjáratok tűnnek fel – de ez alig csökkenti az egész mű lendületét, a lírai feszültség vibráló intenzitását. A feszültség biztosítója és forrása: a lírai én, a költő egyénisége, személyisége, az ábrázolt belső történéis hitelessége. Lírájában a drámai és az epikai elemek igen nagy súlyal vannak jelen; a versek nagy része epikai leíró funkciót vállal; más része drámai monológként is felfogható. A *Verses Könyv* szerkezetét is egy belső történéis folyamata tagolja; ezek a szubjektív érzés- és gondolat, hangulat- és emlékezés-mozzanatok vetülnek ki a költői önmegszólítás, az egyes szám második személy állandó szerepeltetésével egy grammatikailag objektív, epikai-drámai közegbe.

A Sértődöttek

A *Napló* és a *Verses Könyv* az írói szubjektum autentikus megnyilatkozásai: mindkettő egy belső folyamatot, lelki történést ábrázol, alanyi módon. A külvilág, az események – a történelem és társadalom – ezen az egyetlen nézőponton, az író személyes nézőpontján megszűrve jelenítődik meg.

A *Napló* és a *Verses Könyv* írása közben Márai két regényen is dolgozott: A *Sértődöttek*-en és A *nővér* című regényen. A *Sértődöttek*: egy trilógia harmadik, torzó darabja. Ez a trilógia – melynek egyes részei csak igen lazán kapcsolódnak egymáshoz – ugyancsak a polgárról, a Márai típusú szemlélődő és passzív értelmiségiről szól; helyszínei és figurái az *Egy polgár vallomásai*-ből ismerősek. Önéletrajzsága azonban az első két részben igazán szembeszökő és evidens; a *Zendülők*-ben és a *Féltékenyek*-ben. A *Zendülők* a kamaszkori lázadás, a társadalomból való kivonulás könyve, a *Féltékenyek* a polgári eszmények nosztalgikus felmagasztalásáé. Mindkét regény félreérthetetlenül az író szülővárosát, Kassát idézi – s azt a környezetet, társadalmi miliót, amelyben Márai felnőtt, s amit elhagyott. A *Féltékenyek*: a visszatérés, a megtérés könyve; a szülőföldhöz, a Városhoz és a Családhoz való megtérése.

Garren Péter, a főhős, apjától búcsúzni utazik Karnakba; otthagya bonyolult, tisztázatlan kapcsolatait, elkötelezettségeit, a kissé excentrikusan bohém, lebegő világpolgári életvitelt, melyhez egy démonikussá növesztett személyiségű, felmérhetetlen hatalommal és gazdagsággal rendelkező iparmágnás biztosít megfelelő anyagi hátteret.

A Város, ahova megtér, pusztul, romlik, s vele együtt romlik az apa állapota is. A pusztulást az Idegenek idézték elő: a jöttmentek, a betolakodók, akik *mások*, mint az őslakosok. S nemcsak az évszázados épületek falán keletkeznek megmagyarázhatatlan repedések: repedezik az évszázadokra visszatekintő kultúra és műveltség egysége is. A család, a szülői ház, s maga az apa alakja nem csupán a polgári tradíciók letéteményesei, hanem utolsó, megmaradt szigetei ennek a pusztuló kultúrának. Ezért nem egyértelműen a polgári világ és társadalom eszményítését olvashatjuk ki ebből a regényből; noha bizonyára ez *is* benne foglaltatik. De fontosabb ennél az évezredes európai kultúra folytonosságának megtérése miatti megrendülés, amelyet a Város is megtestesített hatalmas, gótikus dómjával, patríciusházaival s a tiszteletet parancsoló Városházával.

A *Sértődöttek* ennek az európai kultúrának az összezűzását, megsemmisítését érzékelteti; a német fasizmus természetét, amely összeférhetetlen e kultúra hagyományaival. Márai a trilógia e darabjában függetlenedik leginkább a személyes élményektől, s közeledik a társadalom teljesség-igény vezérelte – noha nem realista – ábrázolásához.

A *Sértődöttek* polgárhősét, Garren Pétert Párizsban legyinti meg a fasizmus és a háború előszele: Hitler hangja, amint a rádión keresztül türelmetlen üzeneteit küldi a világnak. Majd miután megismerkedik a német szentimentalizmus és ridegség sajátos vegyüklével egy Párizsban élő német családban, a pártfogó megbízásából elindul Németországba, hogy megbizonyosodjon róla: mi is készülődik valójában? A tapasztalatok eredményeképpen küldi az iparmágnásnak a tájékoztató távíratot: „Műveltség meghalt stop. Nihil él”.

Garren Péter regénybeli magatartásában a passzív szemlélődésben, a dolgok és jelenségek pusztá regisztrálásában tulajdonképpen hitelesen tükröződik a harmincas évek európai polgárságának a fasizmussal szemben kialakított álláspontja. Lukács Györgynek, aki a megjelenése után kritikát írt a *Sértődöttekről*, nyilvánvalóan igaza volt abban, hogy Garren Péter individuális, szubjektív módon éli meg és értékeli a fasizmus és a háború közeledtének előjeleit. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy a polgárság nagy többségére éppen ez az attitűd volt jellemző, s azt sem, hogy Garren-Márai nemcsak saját biztonságáért, nyugalmáért, kellemes közérzetéért, apró örömeiért aggódott, hanem az európai civilizáció jövőjéért is.

Márai valóban nem látta pontosan a fasizmust és a háborút előidéző társadalmi és gazdasági okokat; sok más kortársához hasonlóan. Nyilván nem is állt szándékában olyan realista nagyregényt írni a fasizmus kialakulásáról, amely ezeket felméri, ábrázolja; elemzése elsősorban pszichológiai megközelítésű.

Itt egy rövid kitérő erejéig érdemes elidőznünk a *Sértődöttek* korabeli kritikái visszhangjánál, mely erőteljesen érzékelteti, hirtelen hogyan változott meg a levegő Márai körül. A *Csillag* 1948.

januári számában például ezt a lesújtó véleményt olvashatjuk Pálóczi Horváth György tollából: „A könyv legfeljebb mint tudományos forrásmű érdekes, azok számára, akiknek van idejük a rothadó polgári kultúra betegségéi tüneteivel elbábelődni”.

Figyelmet érdemel Lukács György fentebb már említett kritikája. Hogy viszonylag terjedelmes, elemző kritikát közölt a *Sértődöttek*-ről a *Forum* hasábjain, mutatja, hogy Lukács fontos irodalmi eseménynek ítélte a regény megjelenését; holott a polgári irodalom meglehetősen kívül állt érdeklődési körén. A bírálat hangja is arra vall, hogy Lukács jelentős írónak, az irodalmi élet fontos tényezőjének ismeri el Márait. Az elismerés természetesen nem jelent egyetértést; Lukács igen erőteljesen bírálja a regényt. Vitatkozik Máraival a fasizmus jelenségének megítélésében; részlegesnek és elvontnak itéli a regény társadalomrajzát; az elbeszélő nézőpontját pedig szubjektívnek és önzőnek, hiszen: „Világégés készül. De ezt a katasztrófát *kizárólag* a Garren Péterek, a Mirza Ray-k önző, csak saját képzeletükben központi jelentőségűvé felfújt rétegeerdekeinek nézőpontjából szemléli.” Lukács feltárja a világnézet, magatartás és művészi forma viszonyát is a regényben; s a mű esszéjellegét, folyamatszerű ábrázolásmódját is a világnézeti hiányosságokból eredezteti.

Kritikája azonban nem nélkülözi az elismerő hangsúlyokat sem; s nem vonja kétségbe az író jóhiszeműségét, őszinteségét: „Hazugságból, öncsalásból még komolyan megvitatható alkotás sem jöhet létre. Vitánk Máraival ennek a jóhiszeműségnek és meggyőződöttségnek elismerését foglalja magában.”

A *Csillag* 1948. márciusi számában jelent meg Horváth Márton összefoglaló értékelése *A magyar demokrácia irodalmi életének mérlege* címmel. Ebből a cikkből is Márai irodalmi munkásságának fontosságára – mondhatni kulcsfontosságára – derül fény; máskülönbön hogyan szerepelhetett volna, mint a korszak két legnegatívabb minősítést nyert alkotója közül az egyik? „Mindkettőjük számára a halál képeit idézte a felszabadulás s a paraszti vagy polgári különbség csak annyiban volt meg, hogy Illyés a halál mögött itt-ott megpillantja az élet jeleit, de Márai számára a felszabadulás egyértelmű a pusztulással.”

Ez az egyértelműen aktuálpolitikai jellegű elmarasztalás (akárcsak Pálóczi Horváth fentebb idézett kritikája) Márait egyszerűen „lesöpri a porondról” – több más sortársával – köztük Illyés Gyulával – egyetemben.

(Folytatjuk)

K
Ö
N
Y
V
J
E
L
N
Ő

MÁNDY IVÁN: TÁJAK, AZ ÉN TÁJAIM. A könyv címlapjának bal alsó sarkában a szerző áll karba tett kézzel, felette, körötte – pillantásának horizontjában – egy pesti, valószínűleg józsefvárosi bérház körfolyosói. Ez az ő tája, ez az ő világa, melyet oly hitelesen rajzol le, mint Boccaccio Firenzét, Goethe Weimart, Tolsztoj a borogyinói csata-teret. S vallja – hihetünk neki –, hogy az emberi lélek mélyein itt is olyan csodák rejtőznek, mint az imént említett történelmi színhelyeken. Mert ahol ember él, bármily szürkén és köznapián, ott tetten érhető a história. Az öröm és a szenvedés. A bizalom és a kétely. A csend és a lárma.

Mándy tájain – a mosodában, a liftben, a trafikban, a villamoson, a mosdókban és a vécékben – nem történik semmi különös, csak (csak?) az élet szele legyinti meg az olvasót. Előmászik, leroskad egy öregasszony az asztal mellé, természetes, hogy

a szék is megreccsen alatta; ő már túl nehéz ennek a földi gravitációnak. A szeplős kisfiú, vállán bő kalauzskabáttal, fején tányérsapkával, kezében vasbottal elindul a vágányok között és szóra bírja a síneket – érezni rajta, mindenre képes. A férfi tétován néz körül az ócska trafikban, mint valami házi múzeumban; számára a jelen már múlttá foszlott, a jövő jelenné. Mindhárman remélnek valamit, s mindhárman cselekednek. Tesznek egy lépést, egy kézmozdulatot, előre néznek vagy hátra. Tudják, mit kell tenniük, hiszen az embernek megvan a maga dolga a mosodában, a trafikban, a liftben, a villamoson. Élnie kell; boldogan vagy kiábrándultan, de élni muszáj. Mándy tájai – születő, vergődő, haldokló világok – egyként ezt sugározzák. (Magvető Kiadó, 1981)

B. B. A.

Útitársunk, Jézus

Gyermekkorunk óta mindannyian megszoktuk, hogy karácsony ünnepén a betlehemi barlangis-tálló, a csillagfényes éjszaka szent, varázslatos csendjéről szólnak nekünk – így éljük át a karácsony hangulatát. Úgy vélem azonban, nem leszek ünneprontó, ha arra a kiszolgáltatottságra utalok, amely aligha nevezhető hangulatosnak, varázslatosnak, de nagyon is reális volt: amelyet a közénk jött, az értünk emberré lett Isten már ott és akkor, abban a bizonyos betlehemi barlangistállóban *miérettünk* vállalt. Nemcsak a mosolygós kisgyermekre gondolok, hanem arra a langmeksírásra is, amely a kis Jézusnak, az emberpalántának sírása volt. Arra a sírásra, melyben valamiképp benne volt minden emberi zokogás, feljajdulás – a bölcsőtől a sírig.

Ha valamikor, hát épp karácsonykor kell, hogy gondoljunk rá: az Isten emberré lett, de nem csupán mosolygó kisdeddé, hanem a *teljes* embersorsot vállaló, tehát már élete indulásától kezdve a szenvedés és a halál felé utazó emberré. Ezzel az izig-vérig emberrel – akiről hitem már ott a jászolnál is megvallja, hogy Uram és Istenem – kell kisgyermek koromtól egészen halálomig ismerkednem. Soha nem lesz elég időnk itt, a földön arra, hogy teljességgel elvégezzük ezt az ismerkedést. De birkózunk vele egy életen át, mint Jákob a Jabbok folyónál, mert hisszük és valljuk: a legnemesebb, örökké izgató és szent feladatunk marad, hogy az Isten hozzánk érkezését tudomásul vegyük, és erről szóljunk.

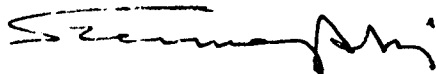
Az emberszem elől elrejtett Isten, a rejtőző Isten Jézusban *Deus revelatus*-szá, önmagát személyesen kinyilatkoztató Istenné lett. *Egészen* emberközébe került, emberéletet élt a jászoltól a keresztig. Mi pedig – különösen karácsony tájékán – újra és újra *boldognak* érezzük magunkat, mert a hozzánk érkező Istenben, a nekünk adatott Fiúban mi is az Isten közelébe juthatunk. A Názáreti Jézusban a velünk *érző* Isten – velünk *élő* Istenné lett. Jézusban Isten jósága és emberszeretete *személyesen* érkezett el hozzánk (*Tit* 3,13). A közénk jött Isten – ahogy Szent Pál mondja – „felvette a szolga alakját, kiüresítette önmagát” (*Fil* 2, 7). És mindez nemcsak azért történt, hogy őbenne és őáltala átélhessük az Atya mindent nekünk ajándékozó szeretetét, hanem azért is, hogy velünk együtt vállalja a nélkülözést, a rágalmakat, a megbélyegeztetést, a halált. Isten ragyogása és szépsége jelentkezik titokzatos módon a betlehemi Gyermek panaszos sírásában, majd később rettentő haláltusájában is. Isten szentsége pedig nem a megközelíthetetlen-ségben, hanem Jézusnak a bűnösökkel és bűnbánókkal való barátságában nyilatkoztatja ki önmagát.

Titok mindez, mélységes titok. Aki azonban ezt a titkot, mely emberileg mégis oly közel áll hozzánk, csak kissé is átgondolja, kissé is megközelíti, az lassan majd azt is fel tudja fogni, hogy az emberélet – az én életem, a mi életünk is – a jászolban fekvő gyermek tehetetlenségétől egészen a haláltusájáig – Jézus szeretetébe van beágyazva. Isten a Szeretet – tanítja Szent János. És ez a Szeretet azon az első karácsony éjszakán testet öltött, eljött közénk. Amire emberszívünk, gyakran oly nagyon elgyötört szívünk annyira vágyik, amire lelkünk antennája oly érzékeny: a hatékony, a magához vonzó, felkaroló, személyes szeretet nem más, mint az a Gyermek, akinek születését évről évre újra ünnepeljük.

Hajlunk rá, hogy Jézusról, földi életéről, annak egyes szakaszairól – születéséről, gyermekségéről, szenvedéséről – *csakis* mint régmúlt eseményről szóljunk. Eseményről, jelenetsorozatról, mely egykor a világ színpadán lejátszódott. Igehirdetésünk, könyveink sok mindent elmondanak, sőt kiszíneznék Jézus életéről. Úgy vélem azonban, sokkal emberibb, hitelesebb és érthetőbb lenne ez a beszéd, ha nem *csak* a régmúltat emlegetnénk. Ha egyre többet szólnánk arról a közénk érkezett Istenről, aki *itt van, velünk van* most is. Aki itt és ma is szeret, magához vonz, feloldoz és aki halálunk óráján majd hazavezet minket. Az csak természetes, hogy így gondolkodni és szólni csakis a hit erejében tudunk.

Jézusban, a pólyás gyermekben és a kereszten függőben is – maga az *Élet* jelent meg közöttünk, és maradt velünk. Azon az első karácsony éjszakán az emberré lett Isten *útítársunk* lett. A fényesség beleragyogott az éjszakába, hogy minden embert megvilágítson (*Jn* 1, 9). – És mégis, a mélységből, a sötétből kiált ma is az ember (*Zsolt* 129), panaszos, perlekedő jóbi szava ma is több fényt, több világosságot kér. De a Gyermek szeliden mosolyog és biztat: ne féljetek, nem vagytok egyedül, *én* soha nem hagyok magatokra. És amikor majd a Názáreti Jézus felnövekszik, akkor sem kíván mindent megértetni, megmagyarázni. Nem avat tudósokká, de igenis, szavai nyomán hitben tudókká válhatunk: Ő, az Isten egyszülött Fia azért jött közénk, hogy életünk, el nem múló, örök életünk legyen.

A karácsony tehát ezt jelenti: az Isten hozzánk érkezett, és velünk maradt. Fény és reménység, vigasztalás és erő számunkra. A karácsonyi Gyermek az Atya ajándéka, felszólító, követelő ajándéka. Egy indiai bölcs gondolatával érzékeltetném, mit is jelent ez. A keleti filozófus így fogalmazta meg egyszer imáját: Istenem, te arra hívtál meg, arra rendeltél engem, hogy az országút szélén üljek és sípomat fújjam. Fújjam vidáman azért, hogy az arra járók, kik az élet terhét viselik, legalább míg elmennek mellettem, egy pillanatra felderüljenek, örvendjenek... A karácsonyi Gyermekben Isten felszólító, feladatvégzésre küldő ajándékát kaptuk. – Ő, bárcsak ki-ki a saját sípján, élete hangszerén oly dalt dalolna, hogy derűssé válnék tőle és másokat is – gyermekeket és öregeket – meg tudna *örvendeztetni*.

IRODALOM

Fodor András: *Könyomat*

Fodor András nem tartozik a látványosan változó és változtató költők közé, de a *Könyomat* versei arról árulkodnak, hogy lírájában komoly fordulat érlelődik. Ezt az átalakulást nem embrionális formában sejtetik a versek, hanem pontosan kitapint-hatjuk okait és megjelenési formáit is.

Ha költészetének állomásait vizsgáljuk, nyilvánvaló, hogy neki gyorsabban kellett futnia a pályán, mint szerencsésebb nemzedéktársainak, hiszen be kellett hoznia a kései indulás hátrányait. A hetvenes évek legvégén, a *Kélt újra jel* válogatásával kétségtelenül beérte őket, s már ekkor nyilvánvaló volt, hogy műveltségének szerteágazó csápjai olyan ismeretanyaghoz juttatták, melynek révén új és új témákra lehetett anélkül, hogy súlyos és látványos válságok árán kellett volna megküzdenie továbbhaladásáért. Az a tény, hogy *Fülep Lajos* legszűkebb tanítványi köréhez tartozott, magával hozta, hogy felnőtt ember módjára szólhasson a modern művészet kérdéseiről. Hogy *Colin Mason* oldalán Bartókkal foglalkozhatott (majd zenetudományi tanulmányait tovább bővítve a modern zene két legnagyobb formateremtőjéről, Bartókról és Sztravinszkijról írt könyveket), természetes élményévé tette a modern művészi kifejezés spontaneitását. Az egyre gazdagodó, a kultúra évgyűrűi-

vel teljesedő szemléletmód ugyanis azt is magával hozza, hogy a költő rendkívül érzékenyen rezonál minden olyan jelenségre, melyet a humanizmussal és a hagyományokkal ellentétesnek érez. Miután sosem érzelmileg éli át a létet, hanem gondolati síkon, a változó és rosszabbik énjét mutató világban egyre erősödik bölcséleti hajlandósága, s megújuló kedvvel, makacs szenvedéllyel vállalja a jelenségeket, értelmükre, eredetükre kérdez, s igyekszik ki-cövekelni azokat a jelzőtáblákat, melyek ma is biztosan vezetnek végső célunk irányába. Ez a szenvedély okozza, hogy újabb lírája telve van fojtott tűzzel, energiákkal. Nagy tévedés volna azt hinni róla, hogy jóra és rosszra osztja az embereket és jelenségeket, s nagy biztonsággal tájékozódik a kétféle magatartásforma és jellemtypus között. Valójában az idilli nyugalom, a tiszta, biztos vonalrajz csak a felszint képviseli nála, s ennek mélyén jól érezhető az egyre súlyosabb rengések, kivehető az a folyamat, ahogy az egyes versek gondolati anyaga, a beléjük zsúfolt lételméleti kérdések szétfeszítik a külső, látszólag biztonságos burkot.

Fodor András újabb versei az egységnyűt veszített világ hiteles tükörképei. A hetvenes évek második felétől az emberiség előtt mind félelmetesebb perspektívák nyíltak, a korábban áttetszőnek és végérvényesnek hitt jelenségek ismét zavarosakká, bonyolultakká lettek, s a csak ösztöneire hallgató költészet egyre nehezebben tájékozódott. Fodor András küzdelmesen és fájdalmasan épülő világa sem kíván könnyen elérhető kilátópontokat. Ben-

ne mégis ott sejjik az adekvát válasz lehetősége. Azt tanítja ugyanis, s azt fejezi ki egyre érzékenyebben és sokoldalúbban, hogy az embernek, ha felelősséget érez a világért, nem szabad ösztöneire hallgatnia, hanem az önismeret minél szélesebb köreit kell feltérképeznie, mélyebbre kell szállnia a hagyományok kínálta emlékek közé, hogy önmagában is megjelje a megtisztulásnak és a megigazulásnak azokat az elemeit, melyekre a világnak is oly sürgető szüksége van. Semmiképpen sem véletlen, hogy egy ilyen tudatos költő oly gyakran idézi vissza ifjúsága és öneszmélése éveit. Az a ciklusa, amely a múltba száll, voltaképp az összekuszálódott jelenhez kísér, mintha újra akarná kezdeni a hajdani utat, s megkísérelné megtalálni azokat a pontokat, ahol utat tévesztettünk.

Már e fölöttébb vázlatos jellemzés is nyilvánvalóvá teheti, hogy Fodor András elkötelezetten hisz a költészet értelmében, s vallja, hogy az ideáljait hűtlenül cserben hagyó világban is meg lehet találni azokat a fogódzókat, melyek alkalmasak arra, hogy sugárzásukban visszataláljunk „az eszelős igazság”-hoz. Amit maga körül lát és tapasztal, cseppet sem felemelő, aligha hangolhatja optimizmusra. Kisszerű emberi törtétesek és jellemtelenségek szegélyezik hétköznapjait, ideálok meztelenednek le szeme láttára, s ő közben alaptermészete szerint megőrzi nyugalmát. „Türni” – ahogy az *Elszámolás*ban írja –, ez is lehet költőhöz méltó feladat. Türni és elviselni. Nemcsak az irigységet, a kapcsolatok ferdeségeit, hanem az idő haladásával megsokszorozódó fájdalomakat is, hiszen „Átfordult, rézsut süt a nap”, azaz személyes életében is elérkezett egy olyan határvonalra, ahonnan továbbhaladva – legalábbis biológiai vonatkozásban – lefelé visz az út. A világon talán lehet változtatni a költői szó és példamutatás erejével, de az egyéni létnek e fájdalmas törvényszerűségén aligha. „Csak a töprengés körhintái – kerengenek eszelősen” – írja *Váltság* című versében, s a folytatás talán még jellemzőbb válságos élethelyzetünkre: „Ki-ki önmaga gondjába kötve, (mennyi arc!) / Már-már nem tudom, / létezem-e így is, / e lopott, mesterséges / magány szabadságában, / sorsuktól elszakadva, távol, / amikor nem szembesülünk.”

Az izolt ember szorongató kétségeit fogalmazza meg nem is egy változatban Fodor András. Van, akit ez az élmény elcsüggesztene, ellankasztana, s arra ösztönözne, hogy fordítson hátat a világnak, zárja áthatolhatatlanná maga körül a magány falait. Nem kis kísértés ez, s a modern költészet történetének sok kiemelkedő darabja azt bizonyítja, ilyen úton is lehet helyes választ adni a lét kihívására. Kevésbé hálás feladat pusztá kézzel neki-rontani a falnak, s abban hinni, hogy a költői szó trombitajellel erősödve végül ledöntheti a mesterséges gátakat.

Ezt a cselekvésre, hitre orientált érzésvilágot bizonyos mértékben a versek formai megoldásai is tovább mélyítik. Fodor Andrásal kapcsolatban alighanem illetlenség olyasmit magyarázgatni, hogy a költői formának avatott mestere. Az viszont igen érdekes, hogy a formátlanságban is sejtetni tudja a költői alakító erő jelenlétét. Verseiben megfigyelhetjük, ahogy a közlés már-már prózai szintjéről indulva egyszerűen „megemeli” a kifejezés dimenzióját, s így olyan élményi helyzetet teremt, melyet minden olvasó a maga számára is érvényesnek fogad el. Ugyanezt az azonosulást szolgálják a látszólag költőietlen töltelékzsavak is, melyek azonban a költeményekben az irónia eszközeivé lesznek, leleplezik a kisszerűséget, a gondolkodás és a kifejezés pongyolaságait, kényelmességeit.

A *Könyvomat* verseiben újra meg újra felvillan a túl hangos s mindinkább érzékeltenné váló, a lármában felejteti vágyó ember képe. Színes reklámok villannak, tánczene lüktet, vásári kavargás szédíti a csendre és a lélek békeességére vágyakozókat. A külvilág behatásai ellen – erre tanít Fodor András – egyféléképpen védekezhetünk: ha befelé hatolva önmagunkba a lélek értékeit hozzuk felszínre, s velük, általuk építünk fel egy olyan világrendet, amelyben az igazi, a humánus eszmények ismét elnyerik hitelüket és emberalakító rendelkezüket. A megértés, a szeretet, a bizalom, a hűség eszményei ezek, melyeknek a költő eddig is szószólója volt, de most, a bizonytalanodó világban még elkötelezettebb védelmezőjük lett. (*Szépirodalmi Könyvkiadó, 1982*)

RÓNAY LÁSZLÓ

Szabédi László: Rózsahullató fa

Régi tartozást teljesített a kolozsvári Dácia Könyvkiadó, amikor a *Rózsahullató fa* címmel kiadta a Szabédi László verseit tartalmazó kötetet. Noha a Székelyföldről az irodalomba érkezett tudós a nagy erdélyi szellemekhez méltón sokoldalú, enciklopédikus műveltségű elme volt, mégis első-sorban költőnek tartotta magát, csak aztán műfordító, publicistának és nyelvésznek. Mindig az egész közösséget érintő témák vonzották, és az írói szabadság helyett, ugyanakkor az írói személytelenség, rendelet-végrehajtás helyett is az írói felelősség elvét hirdette. Most Mózes Huba értő szerkesztésében az 1923-ban írt első versektől, az 1936-ban önálló kötetként megjelent *Délia* című drámai költeményén át az 1953-ban született utol-

Idén lett volna 75 éves Szabédi László költő.

só verseiig teljes keresztmetszetét kapjuk Szabédi költészetének. A kötet végén néhány műfordítást találunk, majd a függelék a filológusoknak nyújt segítséget a költőt illető és a róla szóló írások közlésével. A kutatók számára legértékesebb azonban a tudós és költő összes megjelent írásainak repertórium.

Már a fiatalkori verseket olvasva megjelenik előttünk a tragikus sorsú költő írói és emberi portréja. A világban magát idegenül érezve, a mindenkivel körülvevő és már-már megszokott ellentmondásokat oly világosan fejti ki, hevíti fel, hogy azok mindenki számára láthatóvá válnak, felelősségvállalásra kötelezik az olvasót is. A borús, pesszimista alaphang mögött ott érezzük a katarzis igényét: Szabédi azonban az ellentétek feloldására és lelki megújulásra törekszik. Az élet fő sodrából való kivettség érzése szüli benne ezt a katarzis-igényt. Úgy érzi, nélküle idegen minden, ha ő nem szerepel az emberi törekvésekben, azok csak rosszak, csonkák lehetnek. *A szabédi nagyréten* és a *Nélkülem* című versek párhuzama mutatja a legtöbbször: „Vasuti sín mellett / jöttem idegennek / egy idegen világra” – olvassuk az előbbi versben, majd a másikban: „Nem kéri kölcsön vállam erejét / a romokon sodródó sorskerék, / idegen utján elgördül tova.”

A korábban önmagától is idegen Szabédi a háború után megleli optimista hangját. De talán mert korábbi életében csak kívánta, de meg nem tapasztalta az öntevékenységet – ekkor még segítséget vár, a cél felé induláshoz. A negyvenes évek második feléig még nem hozta meg Szabédi számára

az újjászületést. Csak néhány évvel később a dogmatizmus ellen fellépve jutott el a katarzishoz. Belső újjászületésével azonban nem járt együtt kora problémáinak megoldódása, sőt éppen e problémákkal szemben újult meg ő maga is. *A pacsirta* című, önbírálatról sem mentes versét 1949-ben kezdte el, de csak 1953-ra tudta befejezni. A bürokrácia és a személytelen tömegdemagógia ellen szökött „emberül” – a versben is kiemeli e szót –, majd így fejezi be: „Négy éve irtam ezt a verset . . . / És be rémes, / hogy panasgom ma is érvényes”. Ugyanebben az évben a *Mese* című versében követelt írói felelősséget, hogy aztán költőként többé ne szólaljon meg.

Szabédi igaz és őszinte hittel állt a háború után az új rend mellé, de megalkuvásra képtelen alkattal nem vállalhata az elkövetkező évek torzulásait. Utolsó verseivel és az 1953-ban írt, 1956-ban publikált *Az RNK magyar irodalmának néhány problémája* című tanulmányával egy emberi tartást és felelősséget megőrző írástudó tiltakozott a dogmatizmus térhódítása ellen. Ezek az írások egy lassú tisztulási folyamat első jelei voltak a személyi kultusz korában. Szabédi László ezt a tisztulást másoktól is követelve jutott el 1959. április 18-án a kolozsvári vonatsínekhez. Költői és tudósi életműve beépült nemcsak az erdélyi, de az egységes magyar kultúrába is. Kristálytisza gondolatmenete és világos fogalmazása nyelvtudósi és lírikusi alkátának ötvözetet.

VIRT LÁSZLÓ

TEOLÓGIA

Az Apostolok Cselekedeteinek olvasása

Hogyan és hol alakultak ki az első hívő közösségek a feltámadt Krisztus körül? Milyen volt az életük, mik voltak az örömeik és küzdelmeik? Hogyan terjedt el az evangélium egyetlen emberöltő alatt Jeruzsálemtől Rómaig, az akkor ismert világ fővárosáig? Az *Apostolok Cselekedetei*-nek olvasója ezekre a kérdésekre kap feleletet. Az elbeszélte eseményeknek azonban sajátos jelentésük van, a nehézségek sem érthetők meg azonnal, a cselekménnyel kapcsolatos történelmi és földrajzi ismereteink is hiányosak. Szívesen vesszük tehát a szakértő magyarázó, kiegészítő tájékoztatását. Ezt kapjuk meg Gál Ferenc, a nemzetközileg ismert

dogmatika professzor *Az Apostolok Cselekedeteinek olvasása* című könyvéből. Nagy szakértelemmel, de könnyen érthető stílusban kíséri végig olvasóját az apostolok, elsősorban a Péter és Pál működését ismertető szent könyv eseményein. Nem tudományos egzegézist akar nyújtani, hanem a könyv olvasásához, megértéséhez ad segítséget. Az *Apostolok Cselekedetei*-nek tanulságait összegzi a mai olvasó számára. Péter arról beszél, amit többi apostoltársával együtt látott és hallott (4,20), Pál évekig tartó missziós útjairól számol be. Működésük eredményeképpen kialakul az apostoli kor egyháza. Megismerhetjük az egyház felépítésének lényeges elemeit és a hívő magatartás jellemző jegeit. Ezek Krisztus művére, tanítására vezethetők vissza, így minden korszakban meg kell maradniuk.

Az első pünkösd leírásából a Szentlélek tevékenysége rajzolódik ki. „A képben benne van a tanítás, hogy a Szentlélek minden hívőt áthat, mindenki személy szerint »újjászületik vízből és Szent-

lélekből». Maga a Szentlélek az Atya ígérete, ajándéka, azért felülről ereszkedik le. Egyúttal mint tüzláng jelzi az átalakulást is, amely a hívőben végbemege: új látást, erőt, buzgóságot ad annak, aki befogadja” (20. o.). E magyarázat nyomán, amelyet a könyvben további szempontok egészítenek ki, átgondolhatjuk a Szentlélek ihlető, éltető, irányító tevékenységét az egyházban és az életünkben. Az első pünkösd eseménye megadja Péter beszédének és az egyház minden igehirdetésének kegyelmi hátterét. „Jézus azt a feladatot hagyta apostolaira, hogy legyenek az ő tanúi. Most megkapták hozzá a Szentlelket, s a tanúskodás elkezdődik Jeruzsálemben, hogy azután terjedjen a népek között” (22. o.). A szerző rámutat arra, hogy Szent Lukács, az *Apostolok Cselekedetei*-nek szerzője „egész könyvében érezteti az egyház meggyőződését, hogy az evangélium terjedését az első pünkösd napjától kezdve természetfölötti erők befolyásolják és irányítják” (65. o.). Az apostoli egyház minden lépését a Szentlélek irányítja. Ő vezeti be az egyházat a zsidóság zárt falai közül Péter apostol döntésén keresztül, ő vezeti át Szent Pált második apostoli útján Kisáziából Görögország földjére.

A könyv nyomán nehézség nélkül felismerjük az apostolok módszerét, ahogyan az evangéliumot hirdették. Profétai beszédeként mondtak. „Ez a profétai beszéd azonban nem az ítélettel való fenyegetés. Meg akarták győzni hallgatóikat Isten irgalmáról és szeretetéről, kedvet akartak csinálni nekik az evangélium követésére” (25. o.). Milyen az a keresztény magatartás, élet, amely az apostolok igehirdetése nyomán kialakul? Ezt a kereszt-

ténység szentségének vétele alapozza meg. „A Jézus nevében való megkeresztelés azt fejezte ki, hogy az ő szolgálatába szegődnek, az ő tanítványai lesznek, azonosítják vele magukat, s azt az üdvösséget akarják elnyerni, amit ő szerzett.

A kereszténység azonban nem csupán az ember teljesítménye, nem csupán az ember fejezi ki hódolatát Isten előtt, hanem benne van Isten adománya is: „megkaptátok a Szentlélek ajándékát” (25. o.). Az apostolok igehirdetése és tanúságtétele nyomán kialakultak az első keresztény közösségek. Lukács azt is elmondja, mi jellemezte ezeket: „Állhatatosan kitarítottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban”. Ezek olyan követelmények, amelyeket ma is meg kell valósítanunk; szilárd hit nélkül nincs igazi keresztény közösség. „Ma különösképpen hangsúlyoznunk kell, hogy Jézus Krisztusról is az a hiteles kép, amelyet ők ránk hagyományoztak, hiszen ők Krisztus misztériumát a Szentlélek segítségével fejtették ki” (27. o.). A másik jellemző vonás, hogy testvéri közösségről beszélünk. Ezt az öntudatot és összetartozást a kenyértörés misztériuma táplálta. Szent Pál missziós útjai kalandos részei az *Apostolok Cselekedetei*-nek, amely a nemzetek apostolának fogságával végződik. Gál Ferenc műve azonban arra figyelmeztet, hogy ne pusztán a történetre figyeljünk, hanem arra is, hogyan tanúskodott az apostol Krisztus evangéliuma mellett. (*Szent István Társulat, 1982*)

KIRÁLY ERNŐ

VILÁGPOLC

Öt új könyv Londonból

Különös ellentmondás: a történelmi egyházak világszerte veszítenek súlyukból. Csökken a papi hivatalosok száma, egyre kevesebben járnak templomba. Viszont változatlanul sokan hisznek Istenben, a lélek halhatatlanságában, nem lehet számon tartani a különféle vallási irányzatokat, a szektákat, s a legsikeresebb kiadványok a vallásos, a lelki élettel foglalkozó könyvek.

Mi lehet a magyarázata ennek a furcsa kettőségek?

A nyugati könyvpiacra az utóbbi másfél évtizedben könyvek százai jelennek meg – Jézusról. Egy részük tudatosan sokkhatást – és nagy példányszámot – akar elérni. De számos olyan könyv is napvilágot lát, amelyeket jól felkészült kelekó-

tyák írnak, rögeszmék vagy egy-egy szellemes ötlet alapján.

Az elmúlt két-három évben „leplezték le” ebben a műfajban, hogy Jézus voltaképpen Mária Magdolna férje volt, vagy homoszexuális kapcsolatban állt János apostollal, vagy hallucinogén gombával táplálkozott és Isten fiának képzelte magát.

A legújabb csodabogár a Londonban most megjelent könyv. DESMOND STEWART *The Foreigner* (Az idegen) című műve, amelyről a kritikusok azt állítják, hogy sokkal olvasmányosabb, mint az előbb említett agyszülemények. A szerző ezenkívül jó nevű kutatója is a közel-keleti világnak. Legismertebb eddigi munkája T. E. Lawrence-ról, az első világháború alatt nagy szerepet játszó angol hírszerzőről szól.

Az „idegen” Jézusfőlt irt könyvének is mintha Lawrence lenne a mintája. D. Stewart alaptétele a következő: A kisded Jézust szülei *nem* menekítették a vérengző Heródes elől Egyiptomba, hanem József a gyermeket váró Máriát vitte Egyiptomba,

és Jézus ott született. A szerző szerint Kairóban. Majd Alexandriában nevelkedett. „Bizonyíték-ként” Stewart azt írja, hogy a bibliai történetben szereplő háromkirályokat vezérlő csillag a híres alexandriai kikötő fényszóró csóvája volt.

Miután a Jézus életéről szóló munka a négy evangéliumban megörökített történetek kétharmad részét figyelmen kívül hagyja és azokat az alexandriai világítótoronyhoz hasonló ötleteivel pótolja, a kritikuskos nehéz helyzetben vannak. Kalandregényt ismertettek-e, vagy történelmileg megalapozott feltevést?

PIERRE SOLIGNAC *The Christian Neurosis* (A keresztény neurozisz) című most angolul is, korábban már francia nyelven kiadott könyvében a maga tapasztalatai alapján igyekszik választ adni a kérdésre.

Solignac gyakorló pszichiáter. Azt írja, hogy rendelője tele van olyan hívő – főleg római katolikus – betegekkel, akik jellegzetesen pszichoszomatikus panaszokkal keresik fel. Asztmásak, szoronganak, félnek, depressziósak, gyomorfekélyesek, álmatlanságról panaszkodnak. A szerző szerint a félelemre, a bűntudatra, a test és az élvezetek megvetésére és megfékezésére irányuló franciaországi katolikus nevelési rendszer okozza a bajokat. A szabadság és a testvériség, a felebaráti szeretet tanát hirdető egyház nevelési praxisa sebezhető; bizonytalan, merev, elzárkózó embereket nevel. Olyanokat, akik képtelenek megbirkózni az egyház követelte feladatokkal.

Solignac úgy véli, hogy az egyházi nevelésben a tevékeny, eleven szeretet a perifériára szorult. A központi helyet a patriarchális rendszeren alapuló törvény- és tekintélytisztlet foglalja el. Nem csoda, ha ez az értékrend idővel összeütközik a valósággal, és a „jó katolikusok” százezrével fordítanak hátat az egyháznak. A kora gyermekkoruktól tekintélytisztletre kondicionált emberek azonban előbb-utóbb ismét befolyása alá kerülnek olyan – szektákban, mozgalmakban szerveződő – irányzatoknak, amelyek kielégítik a beléjük nevelt igényeket.

A francia pszichiáter – maga is katolikus – peszsimista. A II. vatikáni zsinaton történt „ablaknyitás” nem egyértelmű – véli. Komoly erőik működnek annak érdekében, hogy ismét becsukják az ablakokat, hogy ismét „a” törvényt helyezték a nyílt, fenntartás nélküli emberszeretet gyakorlásának a helyébe.

RAMSEY MACMULLEN, az egyik legnevesebb angol ókori történész legújabb művének címe: *Paganism in the Roman Empire* (A pogányság a római birodalomban). Két kulcskérdést igyekszik megválaszolni és tisztázni. Az egyik: a „pogány” fogalom mibenléte. Kimutatja, hogy a jelző keresztény eredetű, hiszen sem a római birodalom

polgárai, sem más civilizációk tagjai *önmagukat* nem tekintették „pogányoknak”. Ezt a cédlulát a keresztények akasztották rájuk, és a „paganitas” vagy „paganismus” a többistenhívőket jelölte meg az egy Istenben hívőkkel szemben. A tudományosan művelt vallástörténetnek azonban nem szabad egy másik – esetünkben a keresztény – vallás szemüvegén át szemügyre vennie a római birodalom vallásait. Jóllehet a birodalomban meghonosodott vallásokra vonatkozó adatok tömkelegéből nem könnyű kiválasztani a lényegeset. Mert volt valamiféle közös alapja a százféle kultusznak, hiedelemnek és hitnek. Ez természetes, ha arra gondolunk, hogy a birodalmat sokféle nép lakta és Róma a sokféleség fölött az egységet képviselte, de egyik istenség vagy kultusz sem törekedett a másik elnyomására, vagy mások megtérítésére. Mindegyik vallásnak közös alapja az ősök és a közvetlen közöség hagyományainak tisztelete volt.

MacMullen korszakalkotó művében azzal magyarázza a pogányság lassú kimúlását, hogy az első négy században bekövetkezett változások – elsősorban a római birodalom felbomlása – megrendítették a testi-lelki biztonságáról gondoskodó istenekben való hitet. A birodalom felosztásával járt együtt a szent helyek: templomok, gyülekező helyek, búcsújáró helyek fizikai megsemmisülése is. A bomlás és a barbár népek állandó támadásának századaiban a római birodalom polgárai ahhoz az új valláshoz közeledtek, amelynek a római valóságához alkalmazott ideológiai megalapozását a szintén római polgár, Szent Ágoston hippói püspök végezte el. Bizonyítva korának eseményeiből, hogy nem a derűs, életélvező antik kultuszok, hanem a „siralomvölgyéből” a boldog, de másvilági életre megváltó kereszténység a hanyatló Róma polgárainak egyetlen reménysége.

Az angol könyvpiacra – mert ebben az esetben szó szerint értendő – nagy keletje van ezekben a hetekben két olyan könyvnek, amely túllihegve, illetve túl sötét színben foglalkozik a pápaság történetével, nem titkolva megjelenésük időzített mivoltát: a pápa május végi angliai látogatását „készítették elő”.

Az első könyvet PAUL JOHNSON neofita katolikus, egyháztörténész írta. Címe: *Pope John II and the Catholic Restoration*. P. Johnson korábbi műveiben még lelkesen kommentálta a II. vatikáni zsinat intézkedéseit. Most azonban minden bajért a Zsinatot, XXIII. János és VI. Pál pápát okolja. Szemmel láthatólag azért, hogy még jobban kiemelhesse II. János Pál konzervatívabb vezetési stílusának előnyeit. Ennek a módszernek pillanatnyi népszerűsítő hatása lehet, de távol áll a bonyolult folyamat alapos elemzésének megkísérlésétől is.

Különösen riasztó Johnson könyvében – és

hadd tegyem hozzá, hogy ebben nem áll egyedül a mai nyugati egyháztörténetírásban – az a felfogás, miszerint a római egyház „restaurálása” az öku-
menizmus végét jelentené.

A másik – és homlokegyenest ellenkező előjelű, de a pápai látogatást kiaknázó – könyv MALACHI MARTIN *The Decline and Fall of the Roman Church* (A római egyház hanyatlása és bukása), amely összehordja a 2000 éves múltra visszatekin-
tő pápaság minden bűnét, hibáját, tévedését és mu-

lasztását anélkül, hogy elnének a két évezrednek eredményeit, sikereit, alkotásait akárcsak érzékel-
tetné. Noha a szerző a könyv címét Gibbon klasz-
szikus művéből kölcsönzi, Gibbon történetírói
nagyságát nem sikerült kölcsönvennie.

Igaza van a kötet egyik angol kritikusanak: „A
pápák történetéről írni nem lehet semlegesén. Min-
den ilyen könyv önanalízis, önkivetés és – talán
– öngyógyítás is.”

NAGY KÁZMÉR

ZENE

Hanglemezek

**BEETHOVEN: FIDELIO. OTTO KLEMPERER BU-
DAPESTEN 3.** Közreműködik: Koszói István, Maleczky
Oszkár, Rösler Endre, Báthy Anna, Székely Mihály, Má-
tyás Mária, Angyal Nagy Gyula, Külkey László, Vermes
Jenő, a Magyar Állami Operaház Ének- és Zenekara (kar-
igazgató: Pless László). (Hungaroton LPX 12428-9.)

Íme, megint egy legendás felvétel, melyről nem
győznek mesélni, akik szerencsés szem- és fültanúi
lehetek a Klemperer vezényelte és rendezte elő-
adásoknak. S bár a hajdani hangzás fényei valame-
lyest megkoptak a Magyar Rádió pincéjében „lap-
pangó” laklemezekeken, hála Sztanó Pál hozzáérté-
sének, végül mégis megsejthetjük, miért voltak oly
forró sikerűek ezek az operai esték.

Pedig – nem tagadhatjuk – a *Fidelio* tempói szo-
katlanok. Klemperer gyorsvonati sebességgel szá-
guldott a partitúrán, s a későbbi években e szokat-
lan hevülete alaposan megcsökkent. De akik ak-
kor és ott hallgathatták e felfokozott dinamikájú
előadást, bizonyára megéreztek a mű kivételes törté-
neti szituációból fakadó tanítását, melyet ez a
rendezés és ez az értelmezés hibátlan teljességgel
hozott ki belőle. Klemperer ugyanis a megtalált és
megszerzett szabadság hatalmas drámájaként ren-
dezte és vezényelte a budapesti Fidelio-t. A fővá-
rosban akkor még romos épületek és foghíjas tel-
kek emlékeztettek a második világháború feltépe
sebre. S az emberek önmagukra ismerhettek:
azokra, akik feltámolyogtak a pince sötétjéből és a
Rabok kórusának szavaival sóhajtották el: „Ó,
tisztá lé, mily jó itt künn, – Mily könnyű a lehel-
let! – Ó, tisztá lé, csak itt, – csak itt van élet, –
A börtön sírgödör... sírgödör!...”

A céltalan, értelmetlen öldöklés s az önfelföldo-
zás, a szeretet vívja küzdelmét ebben a darabban,
mely végül is az utóbbi győzelmével zárul. Aki
azonban Klemperer értelmezését hallhatta, nem

egyéni szinten élte át e harcot, hanem idegvégződés-
seiben még érezve az elmúlt évek borzalmait, me-
lyek a *Fidelio* mondanivalóját általános emberivé
transzponálták. S amikor e csaknem fékevesztett
lendületű előadás a végpontjára érkezve a hűséget,
a szeretetet és az ég kegyelmét ünnepelte himnikus
erővel, a hallgatók az emberiség mármár veszni
látszó eszményeinek visszaszerzését és megmenté-
sét is ünnepelték.

Még e megviselt, az idő múlásának fájdalmas
nyomait őrző felvétel is sejtetni engedi, hogy a
nagyszerű karmesterrel együtt dolgozó művészek
is teljesen átéreztek a pillanat kivételes voltát: né-
melyikük akkori hangji állapotán messze felülemel-
kedve szolgálta az elképzelés sikerét. Mert ki ta-
gadná, ez a *Fidelio* más, mint a közismert és a meg-
szokott. Más, mégis kedvesebb, életszerűbb azok-
nál. Mert ebben az előadásban nem a múlt feltá-
masztása valósult meg kivételesen magas színvo-
nalon, hanem annak lehetünk tanúi, ahogy az ember
önmaga sorsának igazolásaként feltámasztja
azt, ami jóvátehetetlenül eltűnni látszott, s kiolvas-
ta sorsának igazolását a nagy alkotásból.

A pályája csúcán lévő Székely Mihály, Ma-
leczy Oszkár s az akkoriban kiteljesedő Mátyás
Mária énekteljesítménye is kivételes, megállná helyét
a világ bármelyik operaszínházán. De felnőt-
tek hozzájuk a többiek is, akik ugyancsak a ma-
gyar opera történetének nagy alakjai, ha ekkor
már túl is a zenitén. Bizonyosak lehetünk benne,
hogy a próbák ekkor is félelmetesek voltak, s a
művészek joggal rettegettek attól, hogy a hatálmásra
fokozott tempók közben az együttesek felborul-
nak. Ám ezúttal nem a teljesen hibátlan és csipkés-
re finomított művészi produkció volt a legfonto-
sabb – bár a zenekari játék kétségtelenül magával
ragadó –, hanem az az üzenet, melyet Klemperer
közvetíteni akart a partitúrából, s amelyet meg-
értett mindenki, akár közreműködője, akár hallga-
tója volt a csodálatos előadásnak.

R. L.

ROSSINI: MÓZES. Oratórium-opera négy felvonásban (Hungaroton SLPX 12290-92)

Oratórium-opera, így nevezzük a *Mózes* műfaját, mely egyrészt túl „komoly”, szakrális témát dolgoz fel ahhoz, hogy „csak” opera váljon belőle, másrészt viszont mégiscsak színpadra íródott – ennek megfelelő követelményekkel. Vannak örök témák, melyek helytől és időtől szinte függetlenül művésznemzedékek sorát tartják rabságukban. Így van ez Rossini *Mózes*-e esetében is. Az ószövetségi történet, Mózes második könyve (a Kivonulás), esetünkben a librettista Tottola jóvoltából összevegyül a cselekménybe becsempészett szerelmi történettel. Mondani sem kell, hogy a műben rendszerint a bibliai rész vezet az oratorikus megoldásokhoz (kórustételek, Mózes recitatívói stb.), míg a „profán” – egyébként kiélezett konfliktushelyzeteket lehetővé tevő – anyag, Anaisz (Mózes unokahúga) és Aménofisz (a Fáraó fia) szerelmi története az operához közelebb álló duettekhez és a nagy, drámai erejű tuttikhoz. A librettó erénye éppen az, hogy az eredeti történet magasztosságát (Mózes és a Fáraó viszállya) nem zavarva létrehoz egy más szférában zajló, feloldhatatlan ellentétet, szembeállítva egymással a szerelmet és a hitbeli köteléket. Ez tehát a tematikus keret, melyet Rossini alkotásában zenévé formál. S a zeneszerző – önfeledt kor! – néhány hét vagy hónap alatt elkészül nagyszabású kompozíciójával.

A mű jóformán az első jelenetekben olyan sokrétűen s annyi zenei invencióval bontakozik ki, hogy méltán dicsérhették kortársai. Már a zenekari bevezetőben megfigyelhető Rossini hangszerelésének színgazdagsága és az az ötletesség, amely az egyik markánsan megfogalmazott, jellegzetes téma után rögtön hozza a másikat. Itt is, és a későbbiekben is fellelhetők a stílus programzenei vonatkozásai, melyek jelzik, hogy a szerző Berlioz és Liszt kortársa. (Az indító rész felvételtechnikai szempontból is igen jól sikerült, általában kielégítő a lemeztechnikai színvonala; nagyobb hiba azonban, hogy például a negyedik lemezoldal legvégén a Fáraó és Ozirisz hangja már-már élvezhetetlen.) A nyitó kórus (Ah! dell' empio al potere faroce...) az oratórium-kultúrák legmagasabb szintjén mozgó zene; a témához nagyszerűen illő hatalmas forte indítás után rögtön megszólaltatja az énekkar másik – az egész művön végigvonuló – alapkarakterét: a lány, kérő, fohászzkodó hangvételt is (Ma chi pegno é alla speme tuttora?). S még el sem hangzik a kórus, megszólal a cimszereplő; s ki más lehetne Mózes, mint *Gregor József*. Hírnevének megfelelően nagyszerűen formálja meg Mózes fennkölt, monumentális, kevély alakját. A zenei ábrázolás remek példája, amikor Rossini Mózes recitatívóját váratlanul megszakitva, csodálatos

hárfafutamokkal festi meg előre (!) a szöveg belépő folytatását: a hatalmas szívárvány ragyogását (Popol, l'allegria!... Vedi tu pei cieli Brillar quell'arco immenso?). Azután a zenetörténet megszűntetve-megőrzésének nagy pillanata következik, a quartetto (Dio possente in pace e in guerra...), melyben az olasz madrigál-kultúra Monteverdiig visszanyúló hangvételét érezzük továbbélni... Gregor Mózes mellett kimagasló teljesítményt nyújt a felvételben *B. Nagy János* Aménofisz), *Sólyom Nagy Sándor* (a Fáraó), *Hamari Júlia* (Szinaisz), továbbá *Molnár András* (Eliézer) és *Kalmár Magda* (Anaisz), valamint a kisebb szerepekben *Póka Eszter*, *Fülöp Attila* és *Begányi Ferenc*. A Rádió énekkarát és az Opera zenekarát a *Mózes*-t régóta vezénylő Lamberto Gardelli dirigálta.

Az operát az 1977-es felújítása után (előtte 150 évig nem adták Magyarországon) most már bármikor birtokba vehetik a lemezhallgatók. A Hungaroton nagyszabású, szép kivitelezésű, európai színvonalú vállalkozásának tartjuk ezt az albumot, mely a zenetörténet olyan kincsét hozta fel a mélyből a napvilágra, mely megérdemli az „örök világgosságot”.

VÁCZI TAMÁS

RÉSUMÉ

C'est l'étude de l'évêque József CSERHÁTI, intitulée: *La théologie de la paix* qui introduit ce numéro de *Vigilia*. L'auteur cherche la réponse à la question suivante: pouvons-nous, sous la menace de la guerre atomique, maintenir entre nous la véritable paix, la paix intérieure qui est la prémisse de la paix politique et de la vie sans guerre? „Dans la suite des croyances et des conjectures où est la position de l'Eglise, que doit-Elle représenter pour que, à l'aide de sa mission divine, Elle prononce des mots rassurants, renforçants, réconfortants aux masses neutres, qui négligent la réflexion – pose la question József Cserháti –. Le pape, les évêques, les corps épiscopaux ont adopté depuis longtemps, mais surtout ces dernières années, les exigences des mouvements pacifiques vastes et comment auraient-ils pu argumenter mieux contre la guerre, en faveur de la paix, le plus grand trésor de notre vie terrestre, que de se reporter au don divin réalisé dans Jésus Christ qui est la grâce et l'âme de la paix”. L'article de József VAS est étroitement lié à la fête de la paix, la naissance du Christ; l'auteur examine les différentes cérémonies folkloriques et cultiques avec lesquelles les divers peuples célèbrent le Noël. L'article nous fait connaître l'histoire de la Crèche, les différentes coutumes d'Avent, les origines de la tradition de l'arbre de Noël, bref: les actes dites paraliturgiques.

Il y a cent ans que naquit *Zoltán Kodály*, compositeur, ami et collaborateur de *Béla Bartók*, maître de la pédagogie musicale moderne. Dans le cadre de *l'Entretien de Vigilia*, *Madam Sára KODÁLY* parle de l'activité et de la personnalité de son mari, des effets de son travail et de son activité scientifique.

Edit *ERDŐDY*, historien de la littérature, a composé une étude sur *Sándor Márai*, prosateur hongrois très populaire entre les deux guerres écrivain d'un style affiné. L'auteur de l'article analyse l'activité de *Sándor Márai* pour la période de 1945 à 1948. (C'étaient les dernières années que l'écrivain a passé en Hongrie, – depuis 1948 il vit en Italie, voire en Amérique; ses oeuvres paraissent régulièrement en maintes langues occidentales). Face à l'opinion littéraire générale considérée longtemps officiel, l'auteur précise que la valeur d'une oeuvre ne dépend pas de la conception politique de l'écrivain, et, de plus, il est faux de constater à propos de ses livres parus en Hongrie que *Márai* ait nourri des sentiments hostiles à la Hongrie démocratique populaire. „Sa décision de 1948, quitter son pays natal, a été un geste logique et tout à fait compréhensible dans les conditions données – écrit l'auteur de l'article –; qu'aurait il donc cherché en Hongrie, après l'année du tournant (1948), cet homme qui se disait obstinément écrivain bourgeois, ayant de l'aversion pour le communisme... D'autres écrivains bourgeois ont choisi d'autres chemins: ils sont restés en Hongrie, ils se sont tus, ou bien: ils ont pu répondre aux exigences de politique littéraire de l'époque; ils sont restés en Hongrie et ils écrivaient. *Márai*, par sa figure d'homme et d'écrivain n'était pas apte ni à l'un ni à l'autre.” A propos des idées de *Márai* concernant la langue hongroise, l'auteur de l'article cite ceci: „La littérature hongroise a été et est toujours meilleure, plus appréciable, plus vivante que la littérature dans n'importe quelle partie de l'Europe actuelle; et le monde ne sait, parce que ne peut rien savoir d'elle... Un jour, peut-être, les Occidentaux mettront au jour la littérature hongroise comme la ville d'Ur...”

György GÖMÖRI vit en Angleterre depuis 1956; actuellement il est professeur à l'Université d'Oxford. Dans ce numéro de *Vigilia* il consacre une longue étude au spiritualisme de *Miklós Radnóti*, poète hongrois, exécuté en 1944. *László T. SZÉKELY*, vivant en Roumanie, présente les coutumes des mystères de la Passion des Sécles du département de *Csik* (Transylvanie); il publie des éléments intéressants tant de point de vue liturgique qu'ethnographique.

(*Mária TOMPA*)

INHALT

Der einleitende Essay unserer Nummer wurde von Bischof József CSERHÁTI unter dem Titel *Die Theologie des Friedens* geschrieben. In seinem Schreiben sucht er eine Antwort auf die Frage ob wir im Schatten eines Atomkrieges in unserer Seele und unter einander jenen wahren und inneren Frieden bewahren können, der die Voraussetzung des politischen Friedens – des Nicht-Krieges – ist. „Wo in der Reihe der vielen Herumraten, der verschiedenen Annahmen, der Platz der Kirche zu finden sei, was soll sie repräsentieren, was vertreten um den neutralen oder vielleicht eher nichtdenkenden Massen aufgrund ihrer göttlichen Sendung beruhigende, kraftgebende und tröstende Worte sagen zu können? – fragt József Cserháti. – Der Papst, die Bischöfe und die Episkopate haben die Forderungen der weitverbreiteten Friedensbewegungen schon seit langem, und in den letzten Jahren mit besonderem Akzent ihr eigen genannt, und wie hätten sie schon besser gegen den Krieg und für den grössten Schatz unseres irdischen Lebens, für den Frieden, argumentieren können als dass sie sich auf die in Jesus Christus zur Wirklichkeit gewordene göttliche Gabe, auf die Gnade und Gesinnung des Friedens berufen haben.“

Mit der Feier der Geburt Christi befasst sich ein Beitrag von József VAS; der Autor schildert auf welcher Weise – mit welchen kultischen und folkloristischen Zeremonien – die verschiedenen Völker Weihnachten feiern. Wir erfahren die Geschichte der Krippe von Bethlehem, die Varianten der Adventsbräuche, die Wurzeln der Tradition des Weihnachtsbaum-Stellens, also den Kreis der sog. paraliturgischen Akte.

Vor hundert Jahren wurde der berühmte Komponist *Zoltán Kodály*, engster Freund und Mitarbeiter von *Béla Bartók*, einer der grössten Meister der modernen Musikpädagogie, geboren. Im Rahmen eines *Vigilia-Gesprächs* spricht die Witwe des Künstlers, Frau Sára KODÁLY über die Tätigkeit ihres Gatten, über die Persönlichkeit desselben, über die Wirkung seiner Musik und seiner wissenschaftlichen Aktivität.

Über *Sándor Márai*, einem der volkstümlichsten ungarischen Prosa-Schriftsteller zwischen den zwei Weltkriegen, schrieb ein Essay die Literaturgeschichtlerin Edit ERDÓDY; in ihrer Arbeit untersucht sie das literarische Wirken von Márai zwischen den Jahren 1945 und 1948. (Diese waren die letzten Jahre die der Autor in Ungarn verbrachte; seit 1948 lebt er in Italien, bzw. in Amerika, seine Werke sind in mehreren westlichen Sprachen erschienen.) Der lange Zeit als offiziell angenommenen allgemeinen Auffassung in Literaturkreisen gegenüber stellt die Verfasserin des Essays fest, dass der Wert eines zustande gekommenen Werkes unabhängig von der politischen Auffassung des Autors ist, und im Zusammenhang mit seinen hierzulande erschienen Büchern kann sowieso nicht die Frage gestellt werden ob er dem sich demokratisch einrichtenden Ungarn gegenüber feindlich gesinnt gewesen wäre. „Seine Entscheidung vom Jahre 1948. das Land zu verlassen war unter den gegebenen Verhältnissen durchaus verständlich, es war ein logischer Schritt – schreibt die Autorin – denn, was hätte schon dieser sich konsequent als Bürger bezeichnende und den Kommunismus mit Befremden betrachtende Schriftsteller nach dem Jahre der Wende in Ungarn anfangen können. . . . Andere bürgerliche Schriftsteller wählten einen anderen Weg: sie blieben zuhause und schwiegen oder konnten eben den literaturpolitischen Erwartungen der damaligen Zeiten entsprechen. Die menschlich-schriftstellerische Konstitution des Márai hätte ihn wahrscheinlich für keine der beiden Möglichkeiten tauglich gemacht.“ Von den Gedanken des Márai im Zusammenhang mit der ungarischen Sprache zitiert die Autorin folgendes: „Ungarische Literatur gab es und gibt es, eine bessere, wertvollere und lebendigere als die Literatur wo immer im heutigen Europa; die Welt weiss nichts und kann auch nichts über sie wissen. . . . Eines schönen Tages werden die Westlichen vielleicht auch die ungarische Literatur ausgraben, so wie die Stadt Ur. . . .“

György GÖMÖRI lebt seit 1956. in England und ist derzeit Professor an der Universität von Oxford; in unserer Nummer widmet er der Spiritualität des im Jahre 1944. ermordeten ungarischen Dichters Miklós Radnóti einen längeren Essay. Der in Rumänien lebende László T. SZÉKELY präsentiert die Passionsbräuche der Székler von Csik; er gibt vom liturgischen, ebenso wie vom ethnographischen Gesichtspunkt interessante Daten bekannt.

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

In our present issue the leading study bearing the title *The Theology of Peace* was written by Bishop József CSERHÁTI. He seeks for the answer to the question whether in the shadow of the atomic war we can preserve the real inner peace in our soul and among ourselves, which is the precondition of the political peace, i.e. of living without wars. József Cserhádi puts forth the question, „Where is the place of the Church in the series of opinions and conjectures, what must it stand for so that in consequence of its divine mission it can tell reassuring, strengthening and comforting words to the crowds of people who are indifferent or rather do not take the trouble to think? The Pope, the bishops, the episcopacies accepted the demands of the wide range peace movements long ago but mainly last year and how else could they have better argued against the war and for the peace, which is the greatest treasure of our earthly life, but by referring to the divine gift which came true in Jesus Christ, i.e. the grace and the spirit of peace.” József VAS's article is closely connected with the feast of peace, of Jesus Christ's birth; the author examines how, i.e. with what cultic and folkloristic rites the different peoples celebrate Christmas. In the article we get to know the story of the manger in Bethlehem, the variations of the Advent customs, the origin of the tradition of putting up a Christmas tree, i.e. the sphere of the paraliturgical events.

The composer *Zoltán Kodály*, *Béla Bartók's* friend and colleague, a master of the modern music pedagogy was born a hundred years ago. In the column titled *The Talk of the Vigilia* his widow, Mrs. Sára KODÁLY tells about her husband's activity, personality, the influence of his music and scientific work.

Edit ERDŐDY, literary historian, wrote a study about *Sándor Márai*, who was one of the most popular novelists between the two world wars; she examines Márai's activity between the years 1945 and 1948 in her study. (These were the last years the writer spent in Hungary, he has been living in Italy and in America since 1948, his works have been published in several Western languages.) As opposed to the public opinion that was regarded as official in literary circles for a long time, the author of the study points out that the value of a piece of literature is independent of the writer's political views and in connection with his books published in Hungary we can't say that Márai showed hostile feelings towards the democratic Hungary. The author writes, „in 1948 his decision to leave the country was an absolutely understandable and logical step among the given circumstances; what place could a writer who firmly declared himself a bourgeois and was averse to communism have found in Hungary after the year of change. . . Other bourgeois writers chose other ways: they stayed in Hungary and kept silent, or they could meet the literary-political exigencies of that time; they stayed here and carried on writing Márai's make-up as an artist and his turn of mind might make him suitable for neither of these attitudes.” She quotes the following from Márai's thoughts in connection with the Hungarian language, „The Hungarian literature existed and still exists, it is better, more valuable and more lively than any literature in today's Europe; and the world doesn't and cannot know anything about it. . . Perhaps some day the people of the West will delve the Hungarian literature out just as God's city. . .”

György GÖMÖRI has been living in England since 1956, he is the professor of the Oxford University at present; in our present issue in a long essay he writes about the spiritualism of the poet Miklós Radnóti, who was killed in 1944. László T. SZÉKELY from Roumania presents the Passion customs of the Székelys in Csik; he brings out interesting data both from liturgic and from ethnographic points of view.

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Il saggio introduttivo di questo numero, scritto dal vescovo József CSERHÁTI, porta il titolo *La teologia della pace*. Egli si chiede se all'ombra di una guerra atomica siamo capaci di mantenere nell'anima e tra noi la vera, intima pace, che è la premessa alla pace politica, esente da guerre. Nell'insieme di opinioni e supposizioni – chiede József Cserhádi – quale di esse deve rappresentare, quale posizione deve prendere la Chiesa per dare parole di coraggio e di speranza alla massa passiva, o piuttosto non pensante, basandosi sulla sua missione divina? Il Papa, i vescovi, i collegi episcopali hanno già da tempo, ma specialmente negli ultimi anni, aderito alle rivendicazioni dei movimenti per la pace, e come avrebbero potuto argomentare meglio contro la guerra per la pace, il più gran tesoro della nostra vita terrena, se non riferendosi allo spirito di pace, grazia divina divenuta realtà in Gesù Cristo? Si connette strettamente alla pace, alla natività di Gesù, lo scritto di József VAS, in cui l'autore esamina come e con quali cerimonie cultiche e folcloristiche festeggiano il Natale i vari popoli. Dall'articolo veniamo a conoscere la storia del presepio di Betlemme, le varie usanze dell'avvento, le radici della tradizione dell'albero di Natale, cioè i cosiddetti atti paraliturgici.

Cent'anni fa è nato il compositore *Zoltán Kodály*, amico e collaboratore di *Béla Bartók*, uno dei maestri della pedagogia musicale moderna. Nella rubrica *Dialoghi di Vigilia* la vedova del Maestro si pronunzia sul lavoro, sulla personalità, sulla musica e sull'attività scientifica del marito.

Un saggio di Edit ERDŐDI, storico della letteratura, esamina l'opera svolta tra il 1945 e il 1948 de *Sándor Márai*, uno degli scrittori ungheresi-più popolari e raffinati nel periodo tra le due guerre. (Furono questi gli ultimi anni trascorsi dallo scrittore in Ungheria, poiché dal 1948 egli vive in Italia, rispettivamente in America, e le sue opere sono apparse in molte lingue occidentali.) Contrariamente al concetto letterario considerato per molto tempo ufficiale, la scrittrice afferma che il valore dell'opera create è indipendente dalla concezione politica dell'autore, e dai libri apparsi in Ungheria non si può davvero dire che Márai abbia avuto sentimenti contrari al regime democratico ungherese. La sua decisione del 1948 „l'abbandono del Paese, nelle date condizioni era un passo del tutto logico e comprensibile – scrive l'autrice – infatti, cosa aveva da cercare in Ungheria, dopo gli anni della svolta, lo scrittore che si considerava ostinatamente borghese e guardava con riserbo il comunismo... Altri scrittori borghesi avevano scelto vie diverse: o erano rimasti in Patria, in silenzio, oppure avevano saputo adattarsi alle esigenze politico-letterarie di quei tempi: erano rimasti e avevano continuato a scrivere. Il carattere di uomo e di scrittore di Márai probabilmente non era adeguato a nessuna delle due alternative.” Tra le riflessioni di Márai in merito alla lingua ungherese, l'autrice cita la seguente: „La letteratura ungherese esisteva in passato ed esiste oggi, migliore, più viva e di valore di qualsiasi altra letteratura europea odierna; e il mondo non ne sa, non ne può sapere niente... Un giorno forse l'Occidente scoprirà anche la letteratura ungherese, come la città di Ur...”

György GÖMÖRI risiede dal 1956 in Inghilterra, attualmente è professore all'università di Oxford, e alla nostra rivista dedica un saggio di ampio respiro sullo spiritualismo di Miklós Radnóti, il poeta assassinato nel 1944. László T. SZÉKELY ci presenta dalla Romania gli usi della Passione tra i Secleri della regione di Csik, in Transilvania, con dati e nozioni interessanti sia dal lato liturgico che da quello etnografico.

(Brita FRANCHI)

IRODALMI HAGYOMÁNYAINK SZLOVÁKIAI lexikona. Csanda Sándor irodalomtörténész, tanszékvezető egyetemi tanár, főszerkesztő vezetésével a pozsonyi Komensky-egyetem bölcsészkarának magyar tanszékén dolgozó munkaközösség állította össze a Magyar Irodalmi Hagyományok Szlovákiai Lexikona című kiadvány első kötetét.

A kötet az ismeretterjesztést, a népművelést, az irodalmi honismeretet kívánja szolgálni. Az egyes szócikkekben világos, pontos, tömör tájékoztatást, útbaigazítást nyújt a könyv azoknak az irodalomkedvelőknek, könyvbarátoknak, irodalomtanároknak és diákoknak, akik tudni szeretnék, kik azok az írók, akiknek munkássága Szlovákiához kötődik; milyen magyar irodalomtörténeti emlékek fűződnek a szlovákiai tájhoz, falvakhoz, kis- és nagyvárosokhoz.

A kötetben a szépirokon (költőkön, prózaírókon, drámaírókon) kívül elsősorban a szépirodalommal foglalkozó, vagy ahhoz közel álló műfajok, tudományágak képviselői kaptak helyet (kritikusok, irodalomtörténészek, publicisták, történetírók, nyelvtudósok, gondolkodók, műfordítók, népköltésgyűjtők, művészettörténészek). Nem kerültek be viszont az egyéb tudományágak (földrajz, statisztika stb.) képviselői, mivel a kötet nem művelődéstörténeti, hanem irodalomközpontú munka.

A szócikkek foglalkoznak az írói szülőházak és sírok gondozásával, emléktáblák és szobrok állításával is. 121 fotómelléklet illusztrálja gazdagon a kötetet. A Madách Imre, Czuczor Gergely, Jókai Mór, Kármán József, Kazinczy Ferencz, Szenczi Molnár Albert tiszteletére rendezett emléknapokról úgyszintén hírt adnak.

A kötet végén magyar–szlovák helységnévmutatót találunk, amely lehetővé teszi, hogy az olvasó irodalomtörténeti útikalauzként, helységnevek szerint tájékozódva forgathassa a kitűnő szak-könyvet.

A kötet hazánk és Csehszlovákia közös könyvkiadási egyezményének alapján a **Madách Kiadó** (Pozsony) gondozásában jelent meg 1981-ben.

Cs-r

VARGHA KÁLMÁN *Csak azokon a napokon éltem, mikor dolgoztam! Emlékezés Komlós Aladárra* című tanulmányát, amely eredetileg a Vigilia 1981. márciusi számában jelent meg, teljes terjedelemben átvette a Magyar Izraeliták Országos Képviselőtársasága 1981/82. évi ÉVKÖNYV-e.

Szomorú hírt kaptunk Temesvárról: életének 70. évében, türelemmel viselt, súlyos szenvedés után 1982. július 24-én elhunyt Székely László nyugalmazott középiskolaj tanár, folklorista, néprajzi szakíró, a Vigiliának állandó munkatársa a hatvanas évek végétől fogva. Több évtizedes pedagógusi pályáján önfeláldozó munkával gazdagította az ifjú nemzedékek sorát, a tudományok és az egyház tiszteletére, igaz emberségre, a munka és a művelődés szeretetére nevelte őket. Néprajzi szakirodalmi tevékenységével, a vallási néprajz tárgykörében végzett munkásságával az együtt élő népek kulturális értékeinek kölcsönös megbecsüléséért fáradozott. Egyik legszebb írásával búcsúzik tőle; e havi számunkban közöljük A háromszéki szentföld c. tanulmányát, amelyben az erdélyi medence délkeleti sarkának vallási néprajzi szokásait mutatja be.

A Lausanne-i C. F. RAMUZ ALAPÍTVÁNY meghívására öt napot töltöttem ez év áprilisában a francia Svájcban mint klasszikus írójuk, Ramuz egyik magyar kutatója és fordítója. A svájci francia nyelvű rádióknak adott nyilatkozatomban nemcsak irodalmi munkámról esett szó, hanem a mai Magyarországról is. Erről ad képet – mondtam többek közt – az a költői antológia, amely a Nyugaton élő, külföldi állampolgárságú, de magyarul verselő költők munkáiból kínál válogatást, és erről tanúskodik a VIGILIA című katolikus irodalmi folyóirat is; az a Vigilia – hangsúlyoztam –, amely annyi magyar tollú, külföldön élő költő, író művét közli.

A Svájcban élő Major-Zala Lajos versei gyakran olvashatók a lapban, de idézhetnék más neveket is – folytattam a rádióban – Franciaországból, Nyugat-Németországból vagy az Egyesült Államokból. A Lausanne-i rádió már távozásom után, április 25-én sugározta a csaknem egyórás beszélgetést.

Örvös Lajos

LATINOVITS ZOLTÁN BARÁTI KÖR alakult az ősz folyamán a Művészeti Szakszervezetek Szövetségének székházában, a Színházművészeti Szövetség keretén belül. Célja, hogy a tárgyi emlékek összegyűjtése mellett elevenen tartsa és továbbfejlessze a nagy művész alkotó- és előadóművészi törekvéseit. A működési szabályzat és program elfogadásával megalakult baráti kör tevékenységéről a továbbiakban időnként lapunkban is hírt adunk.

A DUCHOVNÍ PASTÝR című Prágában megjelenő folyóirat – a csehszlovák *Puceň in terri* lapja – 1982. évi 4. számában teljes terjedelemben közölte Várkonyi Imre *Lehet-e egység?* című tanulmányát, amely eredetileg a Vigilia 1982. januári számában látott napvilágot.

EGYED ANDRÁS O. S. P.
(1982. novemberi számunk)

1944 novemberében egy szerzetes fölkeresett annál a ki-segítő munkaszolgálatos részlegnél, ahova be voltam oszt-va. Emlékszem rá, hogy számomra nagyon fontos üzenet-tel érkezett. Hűgom, aki az üzenetet küldte, ma is jól emlékszik annak tartalmára: keressem föl a marista test-véreket, ahol menedéket kapok.

Helyzetem egyre veszélyesebbnek látszott, mert már szóba került a részlegnek nyugat felé irányítása. Rövide-sen fölkerestem a marista testvérek házának falai között rejtező családot, s magam is ott maradtam mindaddig, amíg az egész ház számára veszélyesség nem vált a helyzet.

A szerzetes, mint megtudtam, dr. Egyed András piarista tanár volt. Említett látogatásáig nem is ismertem őt. Annál is inkább méltányolnom kell látogatását, mivel vállalkozá-sakor nem tudhatta, hogy nem kell-e szembenéznie - a mindennapos felkoncolások idején brutalitással vagy éppen életveszéllyel. Amikor hálás szívvel gondolok dr. Egyed András e kockázatvállalására, Romain Rolland szavát kell idéznem: „Hős az, aki megteszi, amire képes: a többiek nem teszik meg.”

Szivélyes köszöntéssel:

S S

A VIGILIA SZABOLCSBAN
(1982. májusi számunk)

A májusi Vigília jó kezdet volt, érdekesek a cikkek, abla-kot nyitnak a világra, hazánk hitéletére. A verseket is szí-vesen olvastam, jó váltás volt egyik cikktől a másikig. Ki-tűnő ötlet hazánk társadalmi valóságában vizsgálni az egyházközségek szervezőgázó problémáit, állapotát. A fe-dőlapon a megragadó címeiket jól szembevetőben kel-lene elhelyezni. Nekünk is szabad a reklám izléses eszkö-zivel élni.

A megújulás folyamatában az első, a legfontosabb, amit tudomásul kell venni az, hogy Isten gondolatait mil-liók hordozzák, sokak gondolatában van elrejtve a teljes egész. Aki a tudást alázatosan műveli, hisz abban, hogy a legegyszerűbb ember is mondhat valami bölcs dolgot, ami a tudás fényében kibontható. Ebből logikusan követke-zik, hogy a megújulás módja a gondolatok áramlása, a nyitottság, a befogadókészség, a párbeszéd. Az egyház múltja bizonyítja, hogy egyedül, magunkra hagyatottan csak fölélni lehet az egyházat.

A második legfontosabb a szemléletváltás, hogy ne a természetfeletti életre akarjuk építeni a természetes életet, mert azt senki nem tudja, hogy ott mi van, és így csak zsákcútába juthatunk a hitben. A természetes életre kell építeni a természetfeletti, mert itt van számunkra elrejtve a feladat, jelenleg a megújulás megvalósításának jelei, út-mutatója.

A harmadik, hogy a megújulás keresésében egy pilla-natra se felejtsük el, hogy az Úr Jézus emberi testben, em-berre szabottan alkotta meg a megváltás művét, isteni akarattal, szeretettel, szellemmel betöltve. Mint Istent, föl nem foghatjuk, de Embersége, az, ahogy élte az életünket, hogy ismerte a fáradtságot, a szomjúságot, az út porának terhét, a szülői gondoskodás örömét, az anyai szeretetet, hogy őt is hazavárták aggódva, féltőn, hogy öröme volt, ha sütött a nap, ha jökor jött az eső, ha bőven termett a

föld, ez mind a mi életünk, erre építette föl a megváltás művét.

Kassa László kitűnő cikkének záró szakasza vitatható. Nem az, amit mond, hanem a szellem: hogy a plébános hosszú évek tanulása, felkészülése után végül az egyház-községben magára maradvá, hívek nélkül, gyötrelmes eredménytelenségben él, de azért mégis úgy látszik, mint-ha boldog lenne. Szerintem ez a plébános olyan boldogta-lan, hogy attól sirni lehet. Még ma is kísért az egyházban az az elidegenítő szellem a múltból, hogy nem baj, ha sem-mire sem megyünk, ha falra hányjuk a borsót, ha az ered-ménytelenség felőrli az egészségünket, a gondolataink gazdagságát, azért csak örüljünk annak, hogy pap va-gyok, hogy hívő vagyok. Ez a valóságban így nem igaz. . .

Az egyházközség vezető papja kulcsembert lett az egy-házban. Az egyházmegye vezetőinek minden segítséget meg kellene adni, hogy a még tenni tudó papjainkat a tét-lenség föl ne élje. Az egyházban minden funkcióból oda kell figyelni, keresni a segítés módját, mert enélkül teljes-en hiábavaló prédikálni a szeretetet, az egységet. Semmit nem tud mondani a híveknek az a pap, aki nem merül meg mindennap az élet sűrűjében.

Márkus Imréné
Budapest

A Vigiliát én is, mint nagyon sokan mások, az egyik leg-műveltebb és az egyik legkitűnőbbben szerkesztett hazai fo-lyóiratnak tartom. Nagy becsben őrzők egy régi Vigiliát (1946. december) is. A későbbi szerkesztő, Rónay György az első között volt, aki lapjában szíven viselve a külföldi magyar irodalmat, rendszeresen közölt nyugati magyar írók műveiből, hirdette, hogy a magyar irodalom egy és oszthatatlan, mely szolgálatot Önök is apólják. . . Jó egészséget és további eredményekben és örömökben gaz-dag munkát kívánok Mindannyiuknak, akik a Vigília szü-ltetésében oly nagy hozzáértéssel és gondnal bábáskodnak.

Sári Gál Imre
Miami Beach
U. S. A.

SZÁMUNK ÍRÓI

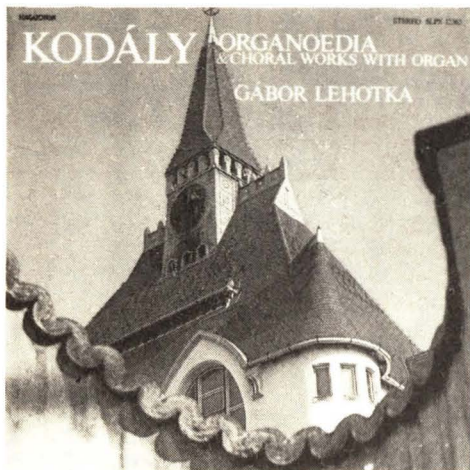
GERLEI JÓZSEF teológus, lelkipásztor, író. *Krakkói kávéház* című novellás kötete 1981-ben jelent meg a Mag-vető Kiadó gondozásában.

MEZEY KATALIN költő, műfordító, a *Kilencek* elneve-zésű költőcsoport tagja. Versei az *Elérhetetlen föld* antoló-gia mindkét kötetében (1969; 1982) szerepeltek. Önálló munkái: *Amíg a buszra várunk* (versek - 1970), *Anyagta-nulmány* (versek - 1977), *Zöld tavon* (elbeszélések - 1978).

PÉTER LÁSZLÓ a szegedi Somogyi-könyvtár tudomá-nyos tanácsadója, folklorisztikával és a XX. századi sze-gedi klasszikusokkal foglalkozik. Fontosabb kötetei: *Kál-mány Lajos szegedi papudós. . .* (1952), *Juhász: Gyula a forradalmakban* (1965), *Ady nálunk* (1977), *Bartók Szege-den* (1981), *Kodály Szegeden* (1982) stb.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a Vigília Kiadóhivatalában megvásárolhatók.

HUNGAROTON HANGLEMEZAJÁNLAT

KODÁLY ZOLTÁN

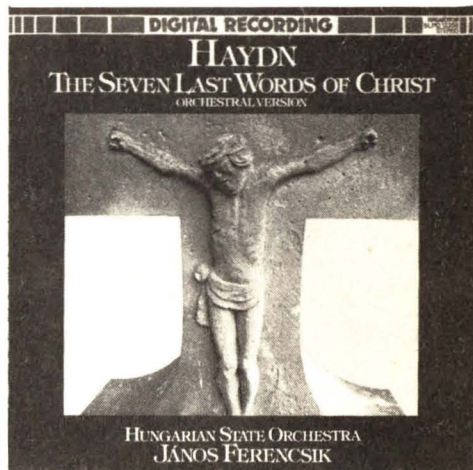
Organoedia ad missam lectam; Öt Tantum ergo;
Első áldozás; Jézus és a gyermekek; Adventi ének
Lehotka Gábor – orgona

A Miskolci VI. sz. Ének-Zenei Általános Iskola
Gyermekkara

Miskolci Oratórium Kórus
Vezényel: Reményi János
(Latin és magyar nyelven)

SLPX 12363

Ára: 70,- Ft

JOSEPH HAYDN

A Megváltó hét szava a keresztfán
Zenekari változat
Magyar Állami Hangversenyzenekar
Vezényel: Ferencsik János

Digitális felvétel

SLPD 12358

Ára: 80,- Ft

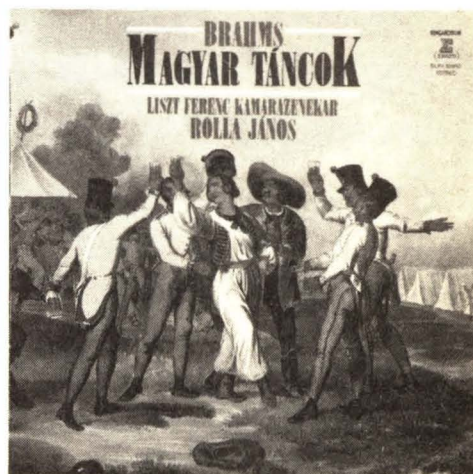

WAGNER OPERÁIBÓL

Liszt Ferenc és Kocsis Zoltán átiratai
Liszt: Lohengrin – Elza nászmenete
Kocsis: Trisztán és Izolda – Előjáték
Liszt: Trisztán és Izolda – Izolda szerelmi halála
Kocsis: A nürnbergi mesterdalnokok – Előjáték
Liszt: Parsifal – Ünnepi Induló
Kocsis Zoltán – zongora
Philips felvétel
Digitális felvétel

SLPD 12484

Ára: 80,- Ft

BRAHMS

Magyar táncok
(Hidas Frigyes hangszerelése)
Rolla János – hegedű
Liszt Ferenc Kamarazenekar
Hangversenymester: Rolla János

ERATO felvétel

SLPX 12493

Ára: 70,- Ft